

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

HAKKÂRİ'DE AŞİRET VE SİYASET İLİŞKİSİ (1880-2011)

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Engin KORKMAZ**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Sait EBİNÇ**

VAN-2014

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından *kararı yetersiz*
ANABİLİM DALI *Sosyal ve Sosyol* BİLİM DALI'nda
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Ferit İZCİ

İmza: *A. Yurt*

ÜYE (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Dett. ERTUĞ

İmza: *Yrd. Dr.*

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Erkan AFSAR

İmza: *E. Z.*

ÜYE

.....

İmza:

ÜYE

.....

İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../201....

.....
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans Çalışmam ve tez çalışmaları sırasında bilimsel katkıları ile bana yardımcı olan, tez danışmanım ve hocam Yrd. Doç Dr. Sait Ebinç başta olmak üzere, bölüm hocalarıma ve tez çalışmamda yardımlarını benden esirgemeyen değerli dostum Yaşar KAPLAN'a canı gönülden teşekkür ederim.

Bana manevi desteği veren aileme, en içten teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

VAN 2014

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	III
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
AŞİRETLERİN OLUŞUMU VE SOSYAL YAPISI.....	4
1 – AŞİRETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI	4
2. Aşireti Oluşturan Temel Amiller	9
2.1. Kan Bağı ve Ensab Silsileleri	9
2.2. Coğrafya.....	16
2.2.1.Çöl Etmeni	16
2.2.2. Dağ Etmeni	17
2.2.2. Dış Tehlike	19
3. Aşiretlerin Kısımları	20
3.1. Göç Durumlarına Göre Kısımları	20
3.1.1. Göçebe Aşiretler	20
3.1.2. Yarı-Göçebe Aşiretler	22
3.1.3. Yerleşik Aşiretler	24
3.1.4. Derebey Aşiretler (Ağa Köyleri)	27
3.2. Yerleşme Durumuna Göre Kısımları	28
3.2.1. Dağ Aşiretleri.....	28
3.2.2. Ova Aşiretleri	30
4. AŞİRETLERDE SOSYAL ÖRGÜTLENME VE TABAKALAR.....	31
4.1. Aşiret Reisliği.....	31
4.1.1. Aşiret Reisinin Görevleri.....	35
4.1.2. Aşiret Reisinin Gelirleri.....	36
4.2. Aşiret Meclisi ve Divanhane.....	37
4.2.1. Divanhanedeki Görevliler	40
4.3. Yönetilen Tabaka	42
5. AŞİRETLERDE SOSYAL YAŞAM	45
5.1. Ekonomi	45
5.2. Hukuk.....	48
5.2.1. Yazılı Hukuk ve Aşiret Örfü	48
5.2.2. Hukuki vakaların Çözümü.....	49
5.2.2.1. Kan Davaları	49

5.2.2.2. Miras	52
5.2.2.3. Suçlara Verilen Cezalar	53
6. MANEVİ YAŞAM VE KADIN	55
6.1. Kadın – Erkek İlişkisi	55
6.2. Aşiretlerde Seciyeler	57
İKİNCİ BÖLÜM	60
HAKKÂRİ DE AŞİRET VE SİYASET İLİŞKİSİ.....	60
1- LİDER VE AŞİRET.....	60
3. İKTİDAR İLİŞKİSİNDE TOPRAĞIN ROLÜ	67
4. AŞİRET VE DİN İLİŞKİSİ	71
4.1. İrisan Beyleri	71
4.2. Seyyidlik	74
4.3. Şeyh Übeydullah Ayaklanması	76
5. AŞİRET SİYASİ KÜLTÜRÜ	83
6. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SON DÖNEMİ'NDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ (1880-1920)	86
7. CUMHURİYET DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ	91
7.1. 1920-1938 Dönemi	91
7.1.1. Beytüşşebap İsyanı	93
7.1.2. Yahya Ağa (Adıyaman) İsyanı	98
7.1.3. İsmail Ağa (Özbek) İsyanı	99
7.1.4. Çatak İsyanı	100
7.1.5. Oramar İsyanı	100
8. 1938–1950 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ	104
9. 1950–1960 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ	106
10. 1960-1970 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ	111
11. 1970-1980 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ	113
12. 1980-2002 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ	114
13. 2002-2011 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ	119
SONUÇ	122
KAYNAKÇA	124
ÖZET	132

KISALTMALAR

A.g.b. : *Adı Geçen Baskı*

A.g.e: *Adı geçen eser*

A.g.m.: *Adı Geçen Makale*

A.g.t.: *Adı Geçen Tez*

AKP: *Adalet ve Kalkınma Partisi*

ANAP: *Anavatan partisi*

BDP: *Barış ve Demokrasi Partisi*

Bkz. : *Bakınız*

CHP : *Cumhuriyet Halk Partisi*

Çev: *Çeviren*

DP : *Demokrat Parti.*

DYP: *Doğru Yol Partisi*

FP: *Fazilet Partisi*

GKK: *Geçici Köy Korucusu*

KDP: *Kürdistan Demokrat Partisi*

OHAL: *Olağanüstü Hal Bölgesi*

S: *Sayfa*

PKK: *Partiya Karkeren Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)*

TDV : *Türk Diyanet Vakfı*

TBMM : *Türkiye Büyük Millet Meclisi*

TİP: *Türkiye İşçi Partisi*

Yay: *Yayın*

GİRİŞ

Bilindiği gibi insanlık tarihi bir değişim sürekliliği içerisinde ilkel örgütlenme biçimlerinden daha modern örgütlenme biçimlerine doğru tarihsel bir süreç izlemiştir. Toplumlardaki bu değişimin muhtevası ve hızı bölgeden bölgeye ve kültürden kültüre değişiklik arz etmiştir. Batı toplumlarında bu değişim kendi doğallığı içerisinde gelişirken, doğu toplumlarında ise kendi şartları olgunlaşmadan, dışarıdan bir dayatma ile değişime zorlandığı için bu geçiş süreci sağlıklı bir zemine oturamamış ve beraberinde birçok toplumsal sorun doğurmuştur. İlkel örgütlenme biçimlerinden olan aşiretler ile modern örgütlenme biçimi olan devletler aynı anda ve iç içe olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Farklı dünyaların siyasi ve sosyal yapılarını temsil eden bu iki olgunun ilişki içerisinde bulunmaları, toplumsal alanda ilişki biçimlerinin karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Bu karmaşık ilişkiler yumağının derinlemesine tahlil edilebilmesi için her olgunun, kendi bütünselliği içerisinde araştırılmaya ihtiyacı vardır. Toplumsal fenomenler basit sebeplere bağlanarak açıklanamaz. Bunların oluşumunda ve süreklilik göstermesinde çeşitli derecede etkili olan birçok sebep vardır. Bu sebeplerin etraflıca araştırılarak değerlendirilmesi, toplumsal alanda ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesinde, kilit rolü oynamaktadır.

Türkiye'nin bir gerçeği olan aşiret olgusu çeşitli vesilelerle gündemde yer edinmektedir. Buna karşın aşiretlerin; oluşumunun, örgütlenmesinin ve ilişki biçimlerinin kendi anlam dünyası bağlamında inceleyen kapsamlı araştırmalar yapılmamıştır. Yapılan araştırmalar da oldukça yüzeysel kalmıştır. Bu çalışmamızda, aşiretlerin kendilerini nasıl gördükleri ve ilişki biçimlerinin onlar için ne anlam ifade ettiğini ortaya koymaya çalıştık. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde aşiretlere bakış açısı, Hamidiye Alayları, Aşiret Mektepleri göz önünde bulundurularak bir tahlil yapılmaya çalışıldı. Hakkari ilindeki ekonomik ve siyasi yapı üzerinde yoğunlaşarak, aşiretsel liderlik, iktidar ve aşiret, aşiret ve din ilişkisi ele alınarak farklı bir perspektiften konuya yaklaşıldı. Özellikle Hakkâri ili özelinde aşiret ve siyaset ilişkisinin nasıl bir zeminde meşruluk kazandığı, aşiret ve siyaset ilişkisini belirleyen temel amiller üzerinde

duruldu. Cumhuriyet Döneminde Hakkâri’de meydana gelen ve büyük oranda aşiretlerin destek verdiği isyanlar ve bu isyanların temel amaçları, isyan karşısında devletin ve diğer aşiretlerin tutumları irdelenmeye çalışıldı.

Aşiretin fonksiyonları ve gördüğü işlevleri doğru bir şekilde tespit edebilmek için onların anlam dünyasına girmek ve onların kendilerini nasıl tanımladıklarını ortaya çıkarmak oldukça önemlidir. Bu çalışma, içeriden bir eleştiri olarak algılanabilir. Fakat sosyal bilimlerde konuyu sadece kendi bağlamında ortaya koymak yetmemektedir. Aynı zamanda sosyal bilimlerin kriterlerine göre, bu verilerden, bilimsel sonuçlar elde etmek de önemlidir. Çalışmamız boyunca buna riayet etmeye gayret gösterdik.

Toplumsal, ekonomik, kültürel açıdan yaklaşıldığında ülkemizde çok çeşitli bir mozaik mevcuttur. Her bir bölgesi hatta yöresi, kendine has sosyo-kültürel özellikleriyle bu çeşitliliği oluşturmaktadır. Doğu Anadolu da bu özellikleriyle Türkiye’nin kültürel zenginliğinin önemli dinamiklerinden biridir. Bu çalışma genel olarak Doğu Anadolu’daki Aşiretlerin sosyal, kültürel, ekonomik yönleri ve Özelde de Hakkâri’de aşiretlerin siyasi tercihlerinin nasıl şekillendiği sorunsalı üzerine bina edilmiştir. Hakkâri özelinde aşiret sistemi zaman zaman çözülme noktasına gelmişse de eskisi kadar otoriter olmadan devam etmiştir. Bu çalışmanın ana temalarından biri de aşiretsel yapının inişli çıkışlı sürecini belirleyen iç ve dış etkenlere işaret etmektir. Dolayısıyla yapılan saha çalışmasının kapsamını, coğrafi sınırlardan çok, buradaki aşiretlerin etki alanı belirlemektedir. Saha araştırmamızın merkezindeki aşiretli kesim, kendisinin “öteki”si denilebilecek aşiretli olmayan kesimle birlikte ele alınmıştır. Dolayısıyla, hem bu iki kesim arasındaki siyasal ilişkileneleme hem de yaşam tarzları arasındaki farklılıklara değinilmiştir.

Çalışmada özellikle Osmanlı İmparatorluğu zamanında çeşitli vesilelerle bölgede bulunan yabancı yazarların tahlilleri doğrultusunda analizler ve ampirik çalışmaları neticesiyle bulgular toplandı. Araştırmacının aynı zamanda araştırmaya konu olan toplumun bir bireyi olması dolayısıyla, buradaki toplumsal ilişki ve etkinlikler üzerine derinlemesine gözlem yapma imkânı bulunmuştur. Ayrıca, yerli halkın aşiretli ve aşiretli

olmayan kesimlerinden insanlarla diyaloglar kurulmuş, bazı yaşlılarla yapılan söyleşilerde aşiretlerin yakın geçmişine dair bilgiler alınmıştır. Bunun sonucunda elde edilen bilgiler, yapılan gözlemlerle bir araya getirilerek anlamacı ve yorum gücüne dayanan yaklaşımlar çerçevesinde konu ele alınarak, bazı genel sonuçlara varılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; aşiretlerin oluşum sürecini, onların oluşumunda etkili olan etmenleri ve bunun aşiretlerin sosyal yapısını nasıl etkilediklerini ortaya koymaya çalıştık. Buna bağlı olarak aşiretlerde rol ve statülerin oluşumu ve nasıl devam ettiği irdelendi. Ayrıca bu sosyal yapının yaşam dünyasına nasıl aktarıldığı ve bunun ilişki biçimlerini ne yönde etkilediği ortaya konulmaya çalışıldı. İkinci bölümde ise, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminden (1875-1925), Cumhuriyet Döneminden günümüze Aşiret ve siyaset arasındaki ilişki, aşiretlerin siyasal tercihleri yansıtmı biçimi, Hakkâri de siyasetle uğraşmış Milletvekili ve Belediye Başkanlarıyla yaptığımız Röportajlarla konu desteklenmiştir.

Toplumumuzun, sıkıntısını yaşadığı bu geçiş sürecinin anlaşılmasında mütevazı bir katkı sağlama niyetinin bir neticesi olan bu çalışma, umarız bilim dünyasında küçük de olsa bir boşluğu doldurur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AŞİRETLERİN OLUŞUMU VE SOSYAL YAPISI

1 – AŞİRETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Aşiret, Arapça bir kelime olup “kabile” karşılığı kullanıldığı gibi, daha küçük bir topluluğu da ifade etmektedir. Türkçede ise yaygın olarak göçebe unsurlar için kullanılmış, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde boy’un altında, cemaat’in üstünde bir topluluğa ad olmuştur.¹ Kürt aşireti, üyelerinin dış saldırılara karşı korunması, eski töre ve yaşam biçiminin devam ettirilmesi amacıyla oluşmuş bir topluluk ya da bir topluluklar bütünüdür.² Kürtlerin yaşadığı bölgeler dağlık olduğundan, yaşam şartlarının zorluğundan bu insanları komünal yaşamaya, bu çetin şartlarla kolektif bir ruh ile mücadele etmeye itmiştir. Kürt aşiretlerini, eski ahitte söz edilen “On İki İsrail Aşireti” benzeri, büyük bir aile sanmak yanlış olur. Araplarda aşiretin (kabile) belkemiğini kanbağı (neseb) oluşturuyor ise, Kürt aşiretlerinde bu işlevi toprak, yani aynı reise bağlı insanların yaşadığı bölge yerine getirmektedir.³ Aşiret, gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan, ortak bir ataya dayanan ve kan bağı temelinde örgütlenmiş, genellikle toprak bütünlüğü de olan (dolayısıyla ekonomik) kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birim olarak tanımlanabilir.⁴ Doğal olarak aşiretler kendi aralarında alt aşiretlere bölünmüşlerdi. Bu alt aşiretlerde bir kez daha klan, sülale vb.. daha küçük birimlere ayrılırlar. Eğer bu yapı aşağıdan yukarıya doğru yükselen bir taksimat ile bakılırsa akrabalığın oynadığı rol belirginleşir. Aşiret, eski bir ceddin birbirleriyle yardımlaşan torunlarının toplamıdır.⁵

Bilindiği gibi insan sosyal bir varlıktır. İnsanlar yaşamlarını devam ettirmek için doğal çevreye ihtiyaç duydukları kadar birlikte yaşamaya ve aralarında iş bölümü yapmaya da aynı derecede ihtiyaç duyarlar. İlk insanlar avcı, toplayıcı oldukları

¹ TDV, İslam Ansiklopedisi, 4.Cilt, İstanbul 1991

² Viladimir Minorsky, Thomas Bios, *Kürt Milliyetçiliği*, Örgün Yayınevi, Aralık 2008, İstanbul, s.46.

³ Minorsky, *a.g.e.* s. 147.

⁴ Van Martin Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, Çev: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.82.

⁵ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, s.116.

dönemde özellikle aralarında iş bölümü yaparak gruplar şeklinde ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Hobbes; bu iş bölümünü şöyle açıklar: “insanlar yardımlaşma ve işbirliği ile tanrıya benzerler.”⁶ Bu felsefe tanrının adaleti ortak dağıttığı, insanların buna uygun davranması sonucunda bir arada yaşayabilme koşullarının daha iyi olabilmesidir. Tarıma elverişli ırmak kenarları ve ovalarda yerleşik hayata geçerek köy, klan⁷ biçiminde yeni yerleşim birimleri kurmuşlardır. Tabi ki insanların temel ihtiyaçlarını giderme biçimleri, onların dini ve kültürel tutumlarını belli bir düzeye kadar etkilemiş, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde nasıl bir rol ve statü alacaklarını belirlemiştir. İlk toplulukların çiftçi ve çoban biçiminde ayrılımları⁸ onların yaşam şekillerini ve sosyal yapılarını derinden etkilemiştir. Avcılıkla uğraşan ilk gruplar genellikle göçebe ve bazen de yarı göçebe bir biçimde yaşamışlardır. Burada özel mülkiyet diye bir şey yoktur; herkes eşit bir şekilde av aletlerinin sahibidir ve elde edilen ürünler üyelere eşit olarak dağıtılır. Kadın ve erkek arasında ciddi bir iş bölümü vardır.⁹ Özdeksel (Materyalist) tarih anlayışı her ne kadar bu gibi avcı grupların anaerkil olduğunu savunmuşsa da, bu olgu günümüzde kanıtlanamamış, bu yönde hiçbir arkeolojik ve antropolojik kanıt bulunamamıştır.¹⁰

Yerleşik hayata geçerek, toprak merkezli bir yaşam biçimine geçilen evrede köyler kurulmuş, tarım aletleriyle toprak işlenmeye başlanmıştır. Burada köy toplulukları kandaş klan grupları biçiminde örgütlenerek varlığını sürdürmüş, her köy klan’dan veya klan’lardan oluşan aşiretler ve kabileler şeklinde örgütlenmiştir.¹¹ Bu grupların toprağa bağımlı hale gelmeleriyle beraber özel mülkiyet ortaya çıkmaya başlamış, ekilen biçilen toprak parçalarına sınırlar konulmaya başlanmıştır. Bu topluluklarda güçlü bir ataerkillik hüküm sürmüştür. Bu yerleşim yerlerinin büyümeleri, birleşmeleri neticesinde daha

⁶ Thomas Hobbes, *De Cive* (Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri), Çev: Deniz Zarakolu, Belge Yayınları, Haziran 2007, s.2.

⁷ Klan: aynı ataya bağlı insan zümresidir.

⁸ Yerleşik hayata geçemeyen avcı-toplayıcı çobanlar ile köy hayatına geçip tarımla uğraşmaya başlamayan çiftçiler.

⁹ Alâeddin Şenel, *İlkel Toplumdan Uygar Topluma*, V Yayınları, Ankara 1991, s.152

¹⁰ Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara 1999, s.22.

¹¹ Şenel, a.g.e.s.15.

kuvvetli yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Bu ilk grupların çiftçi, çoban veya avcı olmaları onların toplumsal örgütlenme biçimleri üzerinde derin etkileri olmuştur.

Günümüzde Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan Kürt aşiretleri ile bağlantı kurmamız açısından durumu değerlendirdiğimizde, Kürt aşiretlerinin örgütlenişinde, çoban toplulukların örgütlenme biçimlerinin derin izlerini bulmak mümkündür. Özellikle yaşadıkları bölgenin dağlık olması, tarımdan ziyade hayvancılığa elverişli olması onların göçebe, yarı göçebe veya yerleşik bir şekilde de olsa ilk toplulukların çoban tipine uygun örgütlenmelerine neden olmuştur. Bu durum kendisini en çok, Ziya Gökalp'in doğru bir tespitiyle, Kürt ve Arap aşiretlerinin, ağırlık merkezlerinin “kabile” olmasında göstermiştir.¹² Hâlbuki Türkmen il'lerine bakıldığında ağırlık merkezinin “il” olduğu görülür. İl, kabile'den (kol) daha üst bir örgütlenme biçimidir.

Günümüzde “aşiret” denildiğinde çoğu insanın aklına katı bir “ağalık” sistemi gelir. Oysa aralarında yapısal bakımdan ve işleyiş yönünden büyük farklar vardır. Her iki sistem de feodal yapı sistemine girmekle beraber, oluşum ve sosyal yapılanmaları bakımından ayrılırlar. Feodal toplumu niteleyen birinci unsur, akrabalığa ya da soya dayalı yükümlülükler sisteminin çok katı bir biçimde uygulanmasıysa da, gerçekte feodal ilişki soy ya da kan bağı ilişkisine indirgenemez; tam tersine feodalite soy ya da kan bağının yetersizliği nedeniyle ortaya çıkmıştır. Feodal toplumu niteleyen ikinci unsur, küçük iktidarlar topluluğunun varlığıdır; özellikle devletin güvenlik ihtiyacının karşılayamaması küçük iktidarlara “büyütmüştür” yani yaygınlaştırmıştır. Yani feodalite iktidarın yokluğu değil, “çokluğudur”.¹³ Feodal bir sistemde aristokrat sınıf geniş halk kitlelerini etkisi altına alır. Bunların büyük toprakları olup, topraksız olan geniş halk kitlelerini yönetirler. Başka bir deyişle feodal düzende toplum yöneten ve yönetilen olmak üzere ikiye ayrılırlar. Çünkü feodal toplumda temel üretim aracı topraktır. Geniş toprak sahibi olan bu beyler, kendi topraklarında çalıştırdıkları topraksız köylüler, derebeylere, derebeyler de krallara bağlıdır. Orta Çağ Avrupa'sı bunun tipik bir

¹² Gökalp, *a.g.e.* s.21.

¹³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş yayınları, Çev: Boğaç Babür Turna, 3. Baskı, Ankara, 2009, s. 238.

örneğidir.¹⁴ Bu durum Ortadoğu’da da kendisini bir biçimde göstermiştir. Doğu Anadolu’da Beyler bir silsile şeklinde en üst kuruma bağlı kalmıştır. Bölge aşiretlerinin yaşadıkları bölgenin coğrafyası, üretim araçları, yöneten tabaka... vs. yönlerinden ele aldığımızda onların feodalite ile ayrışan ve benzeşen yönlerini tespit etmek daha kolaylaşacaktır. Şöyle ki, Doğu Anadolu’daki aşiretler kan bağına, soy, sop ve akrabalık ilişkilerine dayanır. Birinin diğerinden üstün veya ayrıcalıklı bir yanı yoktur. Ağa sadece eşitler arasında bir adım önde olandır(Primus Inter Pares). Güney Doğu Anadolu’ya oranla Doğu Anadolu’da toprağa dayalı feodalite azdır. Çünkü toplum toprağa bağlı olmaktan ziyade hayvancılığa dayalıdır. Güney Doğu Anadolu’da toprak ağası (Aristokrat), Doğu Anadolu’da aristokrasiyi aşiret reisleri hakim kılar. Yani bir tarafta kırk köye sahip olan toprak ağası; köylüyü çoluk ve çocuğuyla köyden çıkarabilirken, diğerinde herkesin kendi özel mülkiyeti vardır. Eskiden göçebe olmayan çoğu aşirette, aşiret ağası, aşiret fertlerince seçilir ve istenildiği zaman azledilebilirdi. Bunun örnekleri çoktur. Burada aşiret beyleri ve ağaları ile değil, fertler arasındaki ilişkilere göre biçimlenen bir sosyal örgütlenme söz konusudur. Feodalite ile aşiret sistemi benzer veya aynı şeyler değildirler. Aşiret sisteminde birinin diğerini sömürmesi söz konusu değildir. Aksine kişileri dış etkenlere karşı koruyucu bir nitelik taşır.¹⁵ Aşiret ve cemaat gibi geleneksel tarım toplumuna ait yapıları zamanı ve uzamı ile ilişkili olarak kendilerine özgü özellikler gösterdikleri için kişilerin bu yapılarla olan aidiyet ilişkileri çok biçimli ve sürekli değişim halindedir. Bu değişim sadece kültürel bir değişime indirgenmeyecek kadar çok boyutludur.¹⁶ Değişimi belirleyen koşullar politik, ekonomik, kültürel ve sosyal dinamiklere bağlı olarak farklılık gösterir.

Yukarıda da anlattığımız gibi Kürt aşiretleri genel olarak dağlık alanda yaşadıkları şekliyle kendilerine özgü olan aşiret biçimi ve anlayışını oluşturmuşlardır. Ama tarihsel süreç içerisinde ovalık ve tarıma elverişli mıntikalara açıldıkça onların aşiret ilişkileri de ister istemez değişmiştir. Burada onların bağlı bulundukları devletlerin

¹⁴ Burhan Kocadağ, *Doğuda Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, Can yay. İstanbul 1992.s.198.

¹⁵ Kocadağ, *a.g.e* s.140

¹⁶ Sait Ebinç, *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet*, Yayınlanmamış Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “Doktora” Tezi, Ankara, 2008, s.18.

sosyal ve siyasal yapısı da onların yaşayışları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, bu aşiretler ilk olarak çoban toplum yapısını taşıırken, yani hayvancılık esas olmak üzere kan bağı ve akrabalık ilişkileri üzerinde yükselen ve dış etkenlere karşı korunma refleksleriyle donanan bir yapı meydana getirmişler, daha sonra tarıma elverişli alanlara da açılarak çiftçi yaşam biçimi de geliştirmiş ve bunun neticesinde aşiret ilişkileri biraz daha karmaşıklaşmıştır. Toprağa dayalı yaşama geçişleri kan bağını biraz daha geri plana itmiş ve aşireti yöneten birimlerin de biraz daha zengin, güçlü ve despot olmalarına neden olmuştur. Bu gibi aşiret örgütlenmelerinde aşiret üyelerinin aidiyet duygusu diğer çoban aşiretler kadar güçlü olamamış ve çözülmeye başlamıştır. Bunların aksine çoban aşiretler dediğimiz aşiretler ise her zaman silahlı olup ve birlik duyguları fazladır. Dolayısıyla diğer çiftçi ve aynı zamanda köylü olan aşiretleri yönetimleri altına almışlardır.

Geçmişte Hakkâri ve yöresinde yerleşik nüfusun büyük bir kısmı Ermeniler, Keldaniler ve Asuriler gibi doğu kilisesine bağlı Hristiyanlar oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında gelen karışıklıklar neticesinde Hristiyanların çoğunluğu ya öldürüldü, ya da başka ülkelere göç etmek zorunda bırakıldılar, söz konusu milletlerden kalan köyler ya bağımsız bireylerden oluşan küçük gruplar veya bölgenin başka yerlerinden göç eden aşiretliler tarafından yeniden iskân edildi.¹⁷ Bu iskân politikasının amacı Doğu'da yaşayan halkın devlete olan bağlılığını artırmaktı. Celal Bayar toprağa bağlı iskan siyaseti şöyle açıklar:

*“Köylüyü toprak sahibi yapmak, köylüyü hükümete bağlayacak çok tesirli bir tedbirdir. Bu tedbirin tam semere verebilmesi için de ikinci bir şart vardır, o da muhitteki nüfus sahibi mütegalibenin aileleriyle iç vatana nakledilmesi keyfiyetidir. Bu hareket, devlet nüfuz ve kudretini göstermekle beraber, halkın zorbalıktan fiilen kurtulmasına yardım etmektedir. Bu itibarla muhitte memnuniyet yaratmaktadır”.*¹⁸

¹⁷ İskan Kanunu: İktisat Vekili Celal Bayar'ın Doğu Anadolu'daki durumu yerinde görüp, yaptığı tespitler neticesinde İsmet İnönü Baş Vekilliği zamanında ve 14.06.1934 tarih ve 2510 sayılı İskan Kanunu ile “muhacir ve mültecilerle göçebelerin ve gezginci çingenelerin yurt içinde yerleştirilmeleri; Türk kültürüne bağlılık ve nüfus oturuş ve yayılışının düzeltilmesi” amacıyla çıkarılmıştır.

¹⁸ Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, Ekim 2006, s.65.

Yeni yerleşim yerine gelenler bu topraklar üzerinden geleneksel bir hak talep etmediklerinden mülkiyet ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinde mevcut kanunlara göre iskân kapsamına alınmıştır. Şunu da söylemek gerekir ki Kürtlerde aşiretsiz olanlar daha çoktur ama güçlü ve özgür olan taraf hep aşiretli olan Kürtlerdir. Aşiretsiz Kürtlerin kendilerine ait toprakları olmadığından ya yarıcı ya da topraksız tarım işçisi olarak yaşamlarını sürdürürler.¹⁹ Aşiretsiz Kürtlerin akrabalık temelinde bir örgütlenmeleri olmadığından, politik anlamda ağırlığı olmayan küçük sülalelerden ibarettir. Hakkâri ilinde eskiden aşiretsiz kesime (Rayat, Miskin)²⁰ bakış açıları feodal zihniyetin etkisiyle farklıydı. Herhangi bir aşiret mensubiyetine bağlı olmayan bu insanların güçlü gelenek ve görenekleri olmaması ve dolayısıyla olumsuz bir fiil işlediklerinde yaptırım uygulayabilecek bir mekanizmanın (Ağa, Rıhspi, Aşiret Reisi) bulunmaması en önemli unsur idi. Fakat yöre insanın eğitim-öğretime önem vermesiyle bu anlayış büyük oranda değişti.

2. Aşireti Oluşturan Temel Amiller

2.1. Kan Bağı ve Ensab Silsileleri

Aşireti ortaya çıkaran en büyük etmen kan bağıdır. Kan bağı sonucunda oluşan akrabalık çok önemli bir rol oynar. Aşiret üyeleri kendilerini gerçek ya da hayali bir ortak ataya bağlarlar

Aşiret mensubiyeti üzerine yerel terimler, ortak bir soy ortak yerleşim ideolojisiyle birlikte ele alındığında, bu bir tarih ve geçmişten devralınan kültürel bir önemlilik iddiası anlamına da gelebilir.²¹ Genellikle her aşiretin kökenlerine dair gerçek ya da kurgulanmış hikâyeler vardır. Bu kültürel simgeleri onları bir arada tutup diğer gruplara karşı onlara bir farklılık atfeder. Kürt aşiretlerinin genel geçer kabul ettikleri

¹⁹ Bruinessen, *a.g.e.* s. 169.

²⁰ Rayat (çoğulu Reaya): Aşiretsiz kesime verilen addır. İran, Irak devletlerindeki Aşiretsiz Kürtlere “Guran” tabiri yaygındı.

²¹ Lale Heckmann Yalçın, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, Çev: Gülha Erkaya, iletişim yay. İstanbul 2002.s.140.

soy silsileleri vardır. Yalnız bunları Araplarda olduğu gibi titizlikle akıllarında tutmazlar. Şimdi Kürt aşiretlerinin ensab silsilelerini biraz açıklayalım:

Aşiretlerde Ensab Silsilesi

- 1- Kurmam
- 2- Pısmam
- 3- Bınam Yedi sülale diye tabir edilen ve yedi babaya
- 4- Wêrıs kadar ortak olan kişiler bir sülaleyi oluşturur.
- 5- Malbat(Bınebab)
- 6- Ocak
- 7- Hungır(Sülale ezbet)
- 8- Gund (köy)
- 9- Kabile
- 10- Aşiret
- 11- Bend (Bask – Aşiretler konfederasyonu)
- 12- Millet (il)
- 13- Kavim (Ulus)

Ensap, Neseb kelimesinin çoğuludur. Neseb, sözlükte akrabalık, özellikle baba tarafından kan akrabalığına dendiği gibi bir kabile veya beldeye nisbet manasına da gelir. Asabiyet ise bu akrabalık ilişkilerine olan bağlılıktır. Asabiyet teriminin mahiyeti, İbn-i Haldun'un siyaset teorisinin can damarını oluşturur.²² Bu kavramın Mukaddime içindeki önemi kabul edilmekle beraber, farklılık göstermektedir. Asabiyet sosyal dayanışma, komünal duygu, sosyal birleşim gibi anlamları ifade etmektedir. Yukarıdaki şemada aşiretlerin ensab silsilesinin en önemli özelliği aşireti oluşturan etmenlerin ev'den (aile) değil kişiden başlıyor olmasıdır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi

²² Ümit Hassan, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.205.

tümevarım söz konusudur ve akrabalık derecesi gittikçe azalır. İlk yedi babaya ulaşınca kadar sülale oluşuyor ve bu sülale çoğu zaman ilk atanın ismiyle anılır. Buna mukabil Arap ve Türk ensab silsileleri kişilerden değil ailelerden başlar. Türkler akev, Araplar ise ehl veya ayal derler.²³

Aile, aşiret örgütünün en alt düzeydeki birimidir. Buna mal veya Xani derler ki, aynı evi paylaşan akraba grubudur. Mal, (koca, karı(lar) ve çocuklardan oluşan) ancak bazen birkaç kuşağı da içerebilen bir çekirdek aileden oluşan önemli toplumsal birimdir. Malbat da babasoyluluğa işaret eder, ancak daha geniş anlamdadır ve birkaç malı bünyesinde bulundurur.²⁴ Son dönemlere kadar ve halen çoğu yerde çekirdek aile anlayışı yoktur. Yani aile sadece ana-baba ve çocuklardan oluşmuyor. Çoğu zaman dede-nine, gelinler aynı evi paylaşırlar. Bunu daha ziyade bireylerin içinde yaşadıkları ekonomik durum belirlemekle beraber hiç olmazsa birbirlerine yakın yerlerde otururlar. Mal, aile anlamında kullanılırken aynı zamanda bir sülaleyi belirtmek için de kullanılabilir. Mesela Oramar aşiretinin (Yüksekova'nın güney köyleri) sülalelerine mala meyer, mala miran, yine aşağıda belirteceğimiz üzere Hakkari'de Ertuşi Konfederasyonuna²⁵ bağlı Gravi Aşiretine bağlı; mala emer, mala şeref gibi ilk baba ismiyle adlar verilir. Bu sülale manasındaki mal'lerde bazen yüzden fazla insan olabilir. Bir aşiret içinde sülalenin ne kadar fazla ferdi varsa aşiret içinde o kadar gücü ve nüfuzu vardır. Mal, belli bir mülkiyeti elinde bulunduran bir grup değil, ancak bir kişinin ya da bir hanenin aşiret üyeliğinin en açık bir şekilde kabul edildiği ya da sorgulamaya açıldığı toplumsal birimdir. Bir mal'ın (ailenin) bir aşirete mensubiyeti için dayanacağı bir mal (sülale, ezbet) olmalıdır. Onun için aşiretin yaylasından, otlağından bir hanenin istifade edebilmesi, ortak olabilmesi için aşiretin hangi sülalesine mensup olduğunu kanıtlaması gerekir. Sülale ilişkileri devamlı baba soylu olma özelliğini korur. "Evli kadın erkek kavmindedir (Jin bı qewmê meri)." aşiret akrabalık ilişkilerinde klişeleşmiş bir atasözü mahiyetindedir. Bir aşiret içerisinde birbirlerine kan bağıyla bağlı olan ve akrabalık ilişkileri en gelişkin olan sülalelerdir. Çoğu zaman aşireti oluşturan sülaleler arasında

²³ Gökalp, a.g.e. s.21.

²⁴ Joost Jongerden, *Türkiyede İskan Sorunu ve Kürtler*, Vate Yayınları, Çev. Mustafa Topal, 2007, s. 69

²⁵ Aşiretler için Federasyon yerine Konfederasyon kelimesini kullanmamızın nedeni aynı aşiret içinde birden çok kabilenin yer alması, aşiret kapsamının geniş olmasıdır.

yakın bir kan bağı ilişkisi yoktur. Sülaleler eğer aşiret yerleşikse köyleri (klan) oluşturur. Göçebe ise kabileleri (tire) oluşturur. Bir köyde bir veya çoğu zaman olduğu gibi birden fazla sülale (ezbet) vardır. Bu sülaleler kan bağıyla sekizinci veya dokuzuncu atadan ayrılmış olabileceği gibi kan bağıyla bağlı olmaya da bilir. Ama çoğu zaman kurgusal da olsa bu sülaleler (köyü veyahut kabileyi oluşturan sülaleler) ortak bir ataya dayandırılır. Hakkâri'nin Çukurca İlçesinin Kavuşak (Blecan) Köyünde altı sülale vardır. Her sülale 30 ile 50 arası değişen hane sayısına sahiptir. Bazıları ortak bir atada birleşebilirken çoğu kan bağıyla bir atada birleşemezler. Hatta her sülale atasının nereden geldiği hakkında bir hikayeye sahiptir. Bazen bu sülalelerden herhangi birisine kan bağıyla bağlı olmayan yanaşma aileler de katılabilir. Bu tür aileler genellikle başka bölgelerden; ekonomik, kan davası, evlilik... vb. sebeplerden dolayı o köye gelmiş olabilir. Bu yeni gelen yanaşma aile mutlaka bir sülaleye yakın durur.

Sülaleler köyleri oluşturduğu gibi köylerde kabileleri oluşturur. Kabile; köy ile aşiret (Tribe) arasında olan birimdir. Kabile, sayıları değişebilen köylerden oluşur ve çoğu zaman aynı kabileden olan köyler toprak, mera, yayla vb. ihtiyaçlardan dolayı bir kümeyi oluşturur veya bir vadinin içinde sıralar halinde uzanır. Eğer aşiret göçebe ise o zaman köy mefhumu olmadığı için kabile şeklinde bölünme vardır. Kabileler o zaman 4-8 arası sülalelerden oluşur. Göçebe veya yerleşik olmasına göre kabile ve köy topluluklarından sonra gelen birim aşirettir. Görüldüğü gibi aileler(mal), sülaleyi, sülaleler köyü veya kabileyi, kabilelerde aşiretleri oluşturur. Asıl aşiretlerde bütün bu birimlerin aynı atadan geldikleri kabul edilirse de dediğimiz gibi çoğu zaman bu kurgusal olmaktan öteye gidemez. Örneğin Şemdinli'nin büyük aşiretlerinden biri olan Herki Aşireti, üyelerinin anlattığı hikâyeye göre, Ebubekir adlı birisinin soyundan türemiştir. Ebubekir'in Mendo, Sido, Serhat ve Mamşer isminde dört oğlu varmış. Bu çocuklarından ilk üçü Herkilerin birer kabilelerine isimlerini vermişlerdir. Aslında Herki aşireti tamamıyla bunların soyundan gelmemiştir. Fakat bunlar zamanla nüfuz buldukça başka insanlar bunların etrafında birikmişler ve tarihsel süreç içerisinde birbirleriyle kaynaşmışlardır. Aynı şekilde Yüksekova'daki Dostki aşireti de Hımbi ve Sati diye iki ayrı kabileden oluşur ve her bir kabileden oluşan onlarca köyü vardır. Bunları diğer aşiretler içinde söylemek mümkündür.

Mesela ukurca Pınyanışileri; eli, Bılêcan, Marufan, şıvışk, Jıyanış, Tuhub gibi kabilelere, her kabilede birkaç kôyden ve kôyler de birkaç sùlaleden oluşur. Bılêcan kabilesi dôrt kôydùr. Mesela bu kôylerden Serani (Baştepe)'de altı sùlale var ve her sùlalenin de 5 ile 15 arası hanesi vardır.

Aşiretlerden sonra gelen üst kurum, birkaç aşiretin kan bağıyla birbirlerine bağlanması sonucu meydana gelen veya çoğı zaman olduğı gibi siyasi birlik oluşturmak için aşiretlerin birleşmesinden meydana gelen bend(bask)lerdir. Doğı Anadolu ve Güneydoğı Anadolu'nun birçok ilinde aşiretler bendler halinde iki taraf olarak birleşirler veya ayrılırlar. Bu bendler umumidirler ve bunlar illeri aşarak bölgesel bir biçim kazanırlar. Bir diğerk bend var ki bu hususi bend olup herhangi bir ildeki veya ilçedeki aşiretlerin birbirlerine karşı politik ve siyasi tavırları sonucu oluşur. Mesela Midyad'ta hususi olarak bütün aşiretler iki bend'ten oluşur. Bunlar da Heverki ve Dekřuri bendleridir ki bütün çatışmalar bu iki bend arasındadır.²⁶ Burada özellikle Kurman(Kùrt)'ların umumi bend taksimatları önemlidir. Aşiretler; aşiretin bir üst kurumu olan bendleri bölgesel, yerel olmak üzere umumi ve hususi bendler olmak üzere ikiye ayırırlar. Hususi bendlerin bir tarafında onlarca aşiret bulunurken, umumi bendlerin bir tarafında ise yüzlerce aşiret bulunur. Hakkari'de (aşiret bölgesine göre Van Gölü'nün güneyinden Kuzey Irak'taki Amediye'ye ve Habur Irmağından şemdinli'ye kadar olan mıntika ve buradaki aşiretler) iki bend vardır. Pınyanışı ve Ertuşı. Pınyanışı sekiz aşirettir ki aşağıdaki tabloda gösterilen Dostiki ve Oramariler siyaseten Sağı kanatta yer aldıkları için Pınyanışılara ilave edilmişlerdir. Ertuşiler ise ondôrt aşiretten oluşur. Bu iki aşiretin birleşmesiyle de Hakkâri milleti (ili) oluşur.

Aşiretlerin ensab silsilesine göre bendlerden sonra gelen üst kurum millet'tir. İki veya daha fazla bendin birleşmesiyle oluşurlar. Bir millet yüzlerce aşiretten oluşur. Benim bulabildiğim kadarıyla Siliv, Botan, Hakkari, Bitlis ve Bahdinan Milletleri vardır. Bu millet tabiri Araplardaki řa'b ve Türk kavimlerindeki kabile'ye tekabùl eder. Yukarıda verdiğimiz Hakkâri aşiretler taksimatına göre Hakkari Milletini oluşturan bend'ler ve belli başlı aşiretlerini şöyle sıralayabiliriz:

²⁶ Gôkalp, *a.g.e.* s.31.

Hakkari Milleti (İli)

Ertuşi Bendi

(Baska Çep)²⁷

- Kaşuran
- Gıravi²⁸
- Jirki
- Şerefan
- Mahmedpiran
- Alan
- Gevdan
- Mamhuran
- Halilan
- Havıştan
- Zêdik
- Şidan
- Ezdinan
- Çukurca Ertuşileri

Pınyanış Bendi

(Baska Rast)

- Çukurca Pınyanışileri
- Yüksekova Pınyanışileri
- Hani
- Xaşkaniler
- Sılehi
- Keviji
- Pırxulki (Malbibî)
- Dostıkiler
- Oramariler
- Masiroiler (Başkale)

Hakkari iline Mahmudi ili de denir.²⁹ Bu aşiretler Van Gölünün güneyinden Çukurca'ya, Habur'dan Şemdinli'ye kadar olan alana dağılmışlardır. Her aşiretin reisi olduğu gibi her bend arasında da o bendin başını çekecek olan güçlü aşiretler vardır. Her aşiretin kendi liderine ağa, bendler arasında sıyrılıp o bend de bulunan aşiretlere de liderlik eden ağa'ya aynı zamanda “makul” ismi verilir. Hakkari ilinde Ertuş bendinin

²⁷ İzadi R. Mehrdad, *Kürtler*, İngilizceden Çeviren Cemal Atilla, Doz Yay., 2007, s. 171.

²⁸ Graviler, kanbağı olarak Ertuş kategorisine alınmasa da öteden beri bu Ertuş konfederasyonunun önderliğini yapmışlar ve böylece onlarda Ertuş sayılmışlardır. Bu durum Pınyanış aşiretleri arasında da mevcuttur. Yani Pınyanış konfederasyonunu oluşturan tüm aşiretler'in kan bağı mevcut değildir. Rus araştırmacı Menteşavili de bu durumu, Gravilerin soylu aşiret sayılmasına bağlar. Bkz. Menteşavili, A.M., 2004, *Dünden Bugüne Kürtler*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Evrensel Basım Yayın. s. 156

²⁹ Gökalp, a.g.e s.29

makul'u genelde Gıraviler (Mala Şaxe yani Çatak, Mala Beytüşebbap), Pınyanış bendinde ise genelde Çukurca Pınyanışiler'idir .

Aşiretlerin Ensab silsilesi incelendiğinde kan bağına dayanan akrabalık ilk yedi derecede (yedi sülale) oldukça açık ve seçik üst kurumlara doğru çıkıldıkça kan bağı derecesi muğlaklaşır. Esasında aşiretten itibaren gelen diğer tabakalar kan bağından ziyade coğrafik, siyasi ve politik sebepler ve dış tehlike gibi etkilere dolaylı birleşmiş olan unsurlardan oluşur. Her katmanın kendi içinde hiyerarşik bir sistemi var; köy sahibi olan aşiretlerin hiyerarşisinin belirlenmesinde toprakla olan ilişkileri rol oynar. Göçer aşiretlerin hiyerarşisini ise askeri üstünlük ve siyasi egemenlik belirler.³⁰ Özellikle İl (millet) durumunda olan aşiretler konfederasyonları Yavuz Sultan Selim döneminden 1850'li yıllara kadar Mir'lik (beylik) şeklinde örgütlendiklerinden, aşiretlerin Mir'ler için hazır asker ambarı olmaları ve Osmanlı-Safevi çekişmelerinde bu güçlerden istifade edilmesi,³¹ bu aşiretlerin bu örgütlenme biçimiyle birbirlerine yaklaşması, birleşmesi veya uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu örgütlenmeler içinde en doğal olan örgütlenmeler sülaleler şeklinde olan örgütlenmeleridir.³² Bu biçim, göçer aşiretlerde yoğunken çoban veya çiftçi aşiretlerde az olup daha ziyade birbirlerine akraba olmayan topluluklar tarafından oluşturulmuşlardır. Mesela Çukurca Pınyanışilerinin Baştepe köyündeki altı sülaleden her biri ayrı yerlerden gelmelerine rağmen hepsi kendisini Pınyanışi sayar. Bunlar bir reis sülalesi etrafında birleşen topluluklardır. Uzun süre aynı coğrafyada yaşamaları, iç evlilikler, dış etkenlere karşı ortak tavır alma gibi nedenler onları tarihsel süreç içerisinde birbirlerine yakınlaştırır. Reis sülalesi etrafında oluşan gerçek veya kurgusal anlatılarda herkes kendisine aidiyet duygusuyla bir yer bulur.

³⁰ Bruinessen, *a.g.e.* s.196

³¹ Ahmet Akgündüz, Sait Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırma Vakfı Yay. İstanbul 1999. s.138-142

³² Bruinessen, *a.g.e.* s.197

2.2. Coğrafya

İnsan topluluklarının örgütlenme biçiminde, değişik şekil ve muhteva kazanmalarında coğrafya çok önemli bir yer tutar. Yaşanılan yerin dağlık, ovalık olması ve ikliminin sert veya yumuşak olması ister istemez insan topluluklarına tesir eder. Bunu Doğu Anadolu bölgesinin dağlık ve plato yerlerinde yaşayan aşiretler ile Güney Doğu Anadolu bölgesinin ovalık ve çöl alanlarında yaşayan aşiretler arasında farklılıklarda görebiliriz. Doğu Anadolu bölgesindeki Aşiretlerin göçebelik alanı dardır. Köyden yaylaya kadardır ki bu kısa bir yer değiştirmedir. Çöl aşiretlerinin göçebelik alanı ise geniş ve bunların yolculukları uzun sürer. Hakkari ilindeki aşiretlerin çoğunluğu coğrafyası sarp olan bölgeleri mesken tutmuş bunun en büyük nedenlerinden biri, ulaşılması güç olan bu alanların aşiretlerini düşmanlarından korunmasına yardımcı olmasıdır. Geçit vermez dağlık alanlar dış tehlikeleri her zaman engellemiş, zulme uğrayanlara ve eşkıyalara sığınak olmuştur.

2.2.1.Çöl Etmeni

Cizre, Mardin, Urfa yöresinde meskun olan aşiretler, güneylerinde yaşayan Arap aşiretleriyle komşudurlar. Çölde Şammar, Aneze, Cubur, Baggara ³³ gibi kalabalık, güçlü ve silahlı olan aşiretler yaşamları için gerekli olan ihtiyaçları almak için kuzeylerindeki aşiretlerle sürekli savaş halindedirler. Çöl ikliminin sert yapısı her iki tarafın yaşam koşullarını zorlamakta, yaşamak için her an tetikte olmalarına sebep olmaktadır. Kuzey aşiretleri tarım yapsalar veyahut hayvancılık yapsalar, tarım alanları, otlakları ve meraları daima bir tehlike altında kalmaktadır. Böyle olduğunda kuzey aşiretleri ya güneydeki aşiretlere haraç verecekler ki, hayvanlarını ve tarlalarını korusunlar ya da onlar da silahlanıp güney aşiretlerine karşı kendilerini savunacaklardır. Nitekim vaktiyle kuzey aşiretleri Milan veya Beroji adı altında birleşerek Güney Arap aşiretlerine karşı müsellahtır olmuşturlar. İster istemez bu durum oradaki tüm aşiretlerin göçebelik yapmalarına neden olmuştur. Çünkü kuvvetli, kalabalık olan aşiretler

³³ Gökalp, *a.g.e.* s.45.

yaşayabilmekte diğerleri dağılmakta veya daha güçlü aşiretlere iltihak etmektedirler. Yalnız şu da unutulmamalıdır ki, buradaki aşiret konfederasyonlarının oluşumunda etnik ve dini yapı pek önemli değildir. Menfaatleri gereği Arap, Kürt, Türkmen; Müslüman, Süryani ve Yezidi aşiretler aynı çatı altında toplanabilirler. Nitekim Milan aşiretler konfederasyonunda saydığımız bu gruplardan oluşan aşiretler vardı. Sınır çekilip Suriye ve Türkiye diye ayrılınca bu göçebelik ortamı kalktı ve konfederasyonlar parçalanarak yeni aşiretler ortaya çıktı. Dikkat edilirse çöl etmeni aşiretlerdeki var olan güçlü kan bağıını biraz daha arka plana itmektedir. Ama burada önemli olan çöl ağzında yaşamak değil, toplulukların yaşamları için gerekli olan ihtiyaçları sağlamak için girdikleri ilişki biçimidir. Burada pragmatist ve siyasal ilişkiler ön plandadır.

Bu daimi çatışma ortamı, aşiretlerin silahlanmalarını zorunlu kılmaktadır. Hayvancılık yapan aşiretler ahır yapıp ot ve saman depoladıklarında hayvanlarını güneydeki çöl aşiretlerine karşı koruyamayacaklarından onlara kiraya vereceklerdir. Böylelikle her aşiret sürülerini kiraya verdiği aşirete belirli bir meblağ verecektir. Kiraya vermeyenler ise sürülerin yağma edilmemesi için devamlı surette seferber olmak durumunda kalacaklardır. Bu tip aşiretler ister istemez ömürlerini savaşlarla geçiriyorlar ve bu da ziraatın ve zanaatların ilerlemesini durdurmaktadır. O zaman o bölge kaos ve kargaşadan çıkamayacaktır.

2.2.2. Dağ Etmeni

Çöl etmeninin aşiretlerin şekil almasında ve muhteva kazanmasında bıraktığı etki kadar dağ etmeni de aynı zamanda aşiretlerin oluşumları üzerinde etkilidir. Çoğu zaman insanların derin bir vadide köyler halinde sıralanmış olarak yaşamaları zaman dilimi içerisinde onların belli bir reis etrafında birleşip organize olmalarına sebep olmaktadır. Özellikle hayvanların otlatılacağı meralar veyahut yazın sıcağında serinlemek için ve hayvanların daha iyi yetişmesi için gidilecek olan yaylalara hakim olma ve koruma gibi nedenler yeni aşiretlerin oluşumuna veyahut aşiretlerin dağılmasına neden olur. Dağlık alanlardaki yaşamın devamlı suretle tehlikeli olması (çığ, vahşi hayvanlar... vb.) dağ aşiretlerinin çetin olmalarını sağlar. Bu iklim zorlukları, dağların sürekli engelli olması ve aşiretlerin ilkbaharda karların erimesiyle kabaran gürültülü

sellerden, sarp yollardan geçmesi onların akıl almaz çabalar harcamalarına, çok inatçı ve sabır sahibi olmalarını gerektirir. Bu aynı zamanda aşiretlerin büyük bir gerçeklik duygusuna sahip olmalarını sağlar.³⁴

Pek çok istisnai durum olmasına rağmen, genel bir kural olarak dağlık bölgedeki aşiretlerin işledikleri toprak kendilerine ait iken, ovalık bölgedeki aşiretlerin, çoğu kez şehirlerde yaşayan toprak ağalarının mülkiyetindeki topraklarda çalıştığı görülür.³⁵ Ovalık bölgelerde aristokratik güç odaklarının sömürü politikalarının oluşması muhtemel olmuştur. Tarımda makineleşme sürecine geçmeden önce Doğu Anadolu da 1915’li yıllara kadar, tarımda yarıcılık yani köylü toprakları kendi başlarına işliyor ve buna karşılık ağa mahsulün belirli bir kısmını kendilerine bırakıyordu, bu oran duruma bağlı olarak yüzde 10 ile yüzde 80 arasında değişebiliyordu. Hakkari özelinde yapılan araştırmalarda bu tip bir feodal aristokrasinin olmadığı ya da çok az rastlandığı kanısına varılmıştır. Bu gibi dağ aşiretleri ovada yaşayan insanlar için sürekli tehdit oldukları için ister istemez ovadaki insanların aşiret biçiminde örgütlenmelerini sağlar. Habizbin, Raman Dağları aşiretlerle doluyken Beşiri Ovasında yaşayan halk da onlara karşı dirençli durmak zorunluluğunu duyacaklardır.³⁶ Özellikle merkezi yönetimin tesirinin az olduğu bu merkezler aşiret biçiminde örgütlenmek zorunda kalırlar. Çünkü var olan aşiret güçlerinden kendilerini koruyabilmeleri için ortak savunma duygusuyla birleşerek aşiret formatını kazanırlardır. Bu şekilde olan insan toplulukları arasındaki temas aşiret ilişkilerinin geniş bir alana yayılmasına neden olmaktadır. Çünkü aşiret şeklinde yapılanmalar her zaman için güçlüdürler. İster istemez aşiretsiz olan gruplar onların arasında kaybolup gitmektedirler.

Dağ etmeni umumiyetle kan bağıncı önceller. Çünkü dağ aşiretleri genelde coğrafik engellerden dolayı çöl aşiretlerine göre daha küçük olur. Bu da aralarındaki ilişkileri biraz daha yakın tutar. Çöl aşiretleri ise daha kalabalıktır. Aşiret konfederasyonları (bend) daha az aşiretten oluşur. Aşiret sürekliliği daha uzun müddetli olur. Dağılma ve bozulma daha az görülür. Menfaate dayalı ilişkiler azdır.

³⁴ Nikitin *a.g.e.* s.126.

³⁵ Bruinessen, *a.g.e.* s.201.

³⁶ Gökalp *a.g.e.* s.47.

2.2.2. Dış Tehlike

Nasıl ki insan organizması kendisine zararlı mikroplara karşı savunmaya girişiyorsa aynı şekilde insanlar da kendilerine tehlikeli olan durumlar karşısında ortak savunmaya geçerek, çeşitli örgütlenmeler oluştururlar. Biz bunu aileden başlatarak kan bağıyla oluşan akrabalıklara uyguladığımız gibi aynı zamanda aynı coğrafyada yaşayan farklı gruplara da uygulayabiliriz. Aristo'nun Zoon politikon (politik hayvan)³⁷ belirlemesiyle doğal hayvanlar arasında sadece insanı değil, karınca ve arı'yı da saymaktadır. Zira arı ve karınca sözleşme yapmalarına ve bir yönetim (regime) kurmalarına olanak sağlayan akıldan mahrum olsalar da, bunlar bir uzlaşma ile eş deyişle aynı şeylerden korktukları ve aynı şeyleri istedikleri için güçlerini birleştirirler.³⁸ Ama insanlar şeref ve mevki için çatışırılar bu çatışmaların önünü almak için bir araya gelip sözleşme yapmaları gerekir. Burada ortak menfaat veya savunma insanları bir araya getirerek, bir hiyerarşi kurmakta ve herkese bir rol biçmektedir. Savunma durumu özellikle aşiret olmayan toplulukların o dış tehlike karşısında birleşip aşiret şeklinde ortaya çıkmalarını sağlarken, menfaat durumu da aşireti olan grupların daha büyük ittifaklara girmelerine neden olur. Özellikle Urfa mıntıkasındaki Milan aşiretler konfederasyonu bunun iyi bir örneğidir. Güneydeki Şammar ve Aneze gibi güçlü ve savaşçı aşiretlere karşı ayakta kalabilmek için birçok aşiret etraflarında toplanmış ve çok güçlü bir aşiret yapısı kurmuşlardır. Tabii olarak böyle bir oluşuma neden olan etmen dışarıdan gelen tehlikedir. Özellikle güçlü dağ aşiretlerinin aşiretsiz olan ova köylülerine bir tehdit oluşturması ve bu aşiretsiz köyleri aşiretlere tebaa yaparak asimile etmeye çalışmaları, aşiretsiz köylerden bir ailenin reis olarak ortaya çıkıp diğer köylerin onların etrafında kenetlenmesi sonucu yeni bir aşiret ortaya çıkmasına neden olur. Özellikle bu gibi yerlerin merkezi otoriteye uzak olması onların aşiret şeklinde örgütlenmelerine neden olur. Merkeze yakın olan yerler ise devlet örgütlenmesi sayesinde korunacakları için oldukları halde yaşamalarına devam ederler. Bu durum aşiretlerin mesken oldukları yerlerin ne derece merkezi otoriteden uzakta oldukları incelendiğinde daha rahat görülecektir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin ücra yerlerine gidildikçe aşiret

³⁷ Ahmet Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Kesit yay.2012, s.17.

³⁸ Hobbes a.g.e. s. 81.

yapılarına daha sık rastlanması ve aynı zamanda merkezlere doğru yaklaştıkça azalmaları bunun neticesidir.

3. Aşiretlerin Kısımları

3.1. Göç Durumlarına Göre Kısımları

3.1.1. Göçebe Aşiretler

Aşiret ve benzeri yapılanmalar doğa ve iklim şartları, ekonomik uğraşları ve toplumsal örgütlenme tipleri bakımından çeşitli yaşam biçimleri kazanırlar. Aşiretler, özellikle de kendilerini en çok mevsimlik göç durumlarına veyahut yerleşik olma durumlarına göre farklı gruplara ayırırlar. Göçebelik daha ziyade bütün yıl belirli bir yerde yaşamadan, durmadan hareket halinde olan ³⁹ grupların, yaşam biçimi olarak tanımlanabilir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde tam göçebe aşiretler eskiden fazla olmasına rağmen günümüzde oldukça azalmışlardır. Bunda toplumsal şartların değişmesinin ve devletin en ücra köşelere kadar hakim olmasının etkisi vardır. Göçebe aşiretlerinin en önemli özelliklerinden birisi, merkezi siyasi otorite ile sürekli gerilimli bir ilişki içinde olmalarıdır. Bu gerilimin başlıca nedeni devletlerin göçebe aşiretleri iskana zorlamasıydı. Göçebe aşiretlerin iskanı ise devletler açısından ekonomik, politik ve askeri gerekçelerden kaynaklanmaktaydı.⁴⁰ Göçer aşiretler devamlı kırdan bayırda gezdikleri için fiziksel olarak güçlü ve zorlu yaşam koşullarına adaptasyonları iyi olması, askerlik hizmetlerini iyi yapacakları inancı devlette mevcuttur. Özerinde durulması gereken diğer bir husus göçebe aşiretler vergi vermezlerdi, eğer yerleşik hayata geçerlerse devlet ekonomisine katkı sağlayacağı düşüncesidir.

Tam göçebe aşiretler, esasında en iptidai topluluk tipleridir. Bunlar, genel olarak çobanlıkla yaşamını geçiren topluluklardır. Tarım ve ziraat ile hiçbir ilgileri yoktur. Hayvan sürüleri besleyerek ve evcil hayvanlar yetiştirirler ve bunların ürünlerinden elde

³⁹ Gordon, *a.g.e.* s. 277.

⁴⁰ Ebinç, *a.g.t.* s.19.

ettikleri gelirlerle geçinirler. Bunun için yaşam şekilleri üzerinde hayvancılık büyük bir yer tutar. Bu da ister istemez hayvancılık için olmazsa olmazlardan olan iklim, su havzaları, otlak-mera ve güvenlik gibi etmenlerin katı bir tesiri altında kalmalarına neden olmaktadır. Tam göçebe aşiretler bir yıllık yaşamlarını geniş diyebileceğimiz bir alanda mevsimlik durumlara göre yer değiştirerek geçirirler. Bütün bunlara rağmen yaşadıkları yer bellidir, ne zaman, nerede konaklayacakları önceden tespit edilmiştir. Genel olarak tam göçebeler, çöl ağzı ile dağ ayrımının bulunduğu Güney Doğu Anadolu bölgesinde yaşarlar. Bunlar kışı "beri" denilen Urfa, Mardin ve Diyarbakır çölündeki kışlaklarında (Germiyan) geçirirler. Baharla beraber hayvanlarını daha iyi beslemek için yaylalara (zozan) çıkarlar. Yaylakları ise Bingöl ve Erzurum tarafında olur. Mesela Silopi'deki Tayan göçebe aşireti, kışı Silopi ve Zaho Ovasında geçirip baharla beraber sürülerini alarak Van-Çatak'ta bulunan yaylalara çıkarlardı. Bu uzun yolculukta yerleşik aşiretlerin topraklarından geçmek için önceden o aşiretlerle belli bir ücret karşılığında anlaşmak gerekirdi. Belli bir düzen içerisinde yapılan bu yolculukta bazen yerli aşiretlerin meralarına zarar verildiği için çatışmalar çıkardı. Tabi ki bu yolculuk her zaman için çatışmalı geçmez. Göçebeler (Koçer) yağ, peynir, yün gibi sahip oldukları yiyecekleri yerli aşiretlerin buğday, pirinç, kap-kaçak gibi malları ile takas ederlerdi. Yaz boyunca meralarda iyice beslenen hayvan sürüleri ve onlardan elde edilmiş olan besinler ve yünlerle birlikte sonbahara yakın aynı hareket yolu takip edilerek kışlaklarına geri getirilirdi. Elde edilmiş olan besinler ya tarımsal ürünlerle takas edilir yada kentli küçük burjuvaya satılarak karşılığında yiyecek ve kap-kacak alınırdı.

Tam göçebe olan aşiretlerin büyük çoğunluğu konuk tipi olarak çadırlarda yaşarlar. Bu çadırlar bir yük beygirinin sırtında kolaylıkla taşınabilen hafif konutlardır. Bu taşıma kolaylığı, göçün temposuyla uyum halindedir. Buna karşılık bütün kış boyunca olduğu yerde kalan büyük, konforlu, ağır ve sıcak diğer bir çadır daha vardır. "Tam göçebeler büyük hayvan sürülerini beslediklerinden tarıma elverişli yerde bile yaşasalar tarımla uğraşmazlar. Çünkü tarımla uğraşsalar hayvanlarına bakamayacaklardır." Aşiret reisinin çadırı (Reşmal) büyüklüğü ve konforuyla obanın⁴¹

⁴¹ Oba: belli bir aileler grubunun biraya gelmesi olup, bu birliğin sürüleri, yazın bu amaçla tutulmuş çobanlar tarafından güdülen ortak bir sürü meydana getirirler.

içerisinde diğerlerinden ayrılır. Çünkü bu çadır misafirlerin kabul edildiği, aşiret fertlerinin her zaman toplanıp kararlar aldığı bir meclistir de aynı zamanda. Bu büyük çadırdaki haremlik selamlık vardır. Ağa ailelerinin odaları ayrıdır. Bu çadırdaki hizmetçiler bulunup gelen misafirlere hizmet ederler. Her zaman için güzel yemeklerle doldurulmuş hazır sofraları vardır.

Tam göçebe aşiretler diğer aşiretlere nazaran aşiret özelliklerini en fazla üzerinde taşıyan örgütlenme biçimidir. Hayatları türlü felaketlere her zaman açık olduğu için devamlı surette Müsellahtırlar (savaşçı) . Fertler arasında eşitlik ön plandadır. Aşiret fertleri birbirlerine çok bağlıdırlar, büyük bir aşiret tutkusu vardır. Yaşamlarının büyük çoğunluğunun doğayla iç içe geçmesi, onlardaki serbestlik duygusunu arttırmıştır. Başkalarının yönetimine geçmeyi ölümleri pahasına bile olsa kabul etmezler. Oluşumunda kan bağı çok önemli olmasına karşın aşiretin prestijine göre yeni katılımlar alabilir. Tam göçebe aşiretler diğer aşiretlere göre her zaman kendilerini üstün görürler. Çünkü onlara göre gerçek aşir olanlar, soylu ve güçlü olanlar onlardır. Onun için diğer aşiretlerin uğraşları olan tarım, zanaat gibi işlerle uğraşmayı zülüm sayarlar. Özellikle Cizre’de yaşayan Miran göçebe aşireti Suriye tarafına (1925-30) geçtikten sonra sınır hattı yüzünden göçerlik yapamayınca 1945’e kadar çadırlarında kalarak tarım yapmayı kabul etmediler. Çünkü onlara göre bu köylülerin işiydi. 1950’den sonra makineleşmeyle beraber tarım aletlerini uzmanlarıyla beraber kiralayarak köylü seviyesine düşmekten kurtuldular!⁴² Tam göçebe aşiretler düzenli yapıları ve devamlı silahlı olmalarından dolayı diğer aşiretleri kolayca tesirlerine alabilirler. Çoğu zaman diğer aşiretler onların şerrinden emin olmak için" hugi" denilen vergiyi verirler.

3.1.2. Yarı-Göçebe Aşiretler

Yarı göçebe diye tanımladığımız aşiretler hem çoban hem de çiftçi hayat sahip olan aşiretlerdir. Tam göçebelerde olduğu gibi büyük hayvan sürüleri beslemezler. Çünkü bunlar aynı zamanda köylerde yaşadıkları için büyük sürüleri beslemede zorluk çekerler. Köylerde yerleşik yaşayıp tarımla uğraşırlar. Bu tip aşiretler ne tam anlamıyla

⁴² Bruinessen, *a.g.e.* s.156.

hayvancılık ne de tam anlamıyla çiftçilik yaparlar. Bu da büyük ölçüde her iki faaliyeti beraber yapmalarından kaynaklanmaktadır. Genel olarak yarı göçebe aşiretler ovalarda değil daha ziyade dağ eteklerinde veyahut alçak dağlarda yaşarlar.⁴³ Zaten yarı göçebe aşiretler Güney Doğuya nispetle daha çok Doğu Anadolu bölgesinde yaşarlar. Yarı göçebelerin tam göçebelere göre göç alanları daha dardır. Bu çoğu zaman köyden birkaç dağ uzakta olan bir yayla veya meradır. Yarı göçebeler mera alanının darlığından dolayı büyük sürüler besleyemezler. Diğer taraftan meraya bağımlı göçerlik ancak belirli sayıda hayvan olması durumunda ayakta kalabilir.

Bu tip göçebelik mevsimlik göç olarak da kabul edilebilir. Bu tip aşiretler genel olarak kışın sert geçtiği coğrafyalarda yaygındır. Dolayısıyla kendi yaşamı için gerekli olan toprak ekimi ve hayvan beslemesini mevsimin gerektirdiği bir düzende yerine getirmek zorundadırlar. Genel olarak köylerde yaşayan bu aşiretler ellerindeki sınırlı sayıdaki hayvanları daha iyi besleyebilmek için baharın gelmesiyle beraber köylerine yakın olan serin yaylalara çıkarlar. Köy tamamen terk edilmez. Köyde her zaman için toprağı ekecek kadar insan kalır. Yaylalara çıkan erkekler de sık sık köye inip çiftçilik hayatını devam ettirir. Sert kış dönemlerinde hem insanlar hem de hayvanlar kapalı yerde yaşarlar. Karların erimesiyle, bütün kış boyunca kapalı alanda yaşamak zorunda kalan insanlar ve hayvan sürüleri baharın gelmesiyle beraber dışarı çıkmaya başlarlar. Karların erimeye başlamasıyla beraber hayvan sürülerinin otlatılmaya başlanması ve tarımsal faaliyetler aynı zamanda başlar. Burada hayvan sürülerinin göçü rasgele değil, ilk olarak karların eridiği vadilere ve dağ eteklerine doğrudur. Karların erime süresiyle doğru orantılı bir göç başlar. Yaz'ın bunaltıcı havası geldiğinde yaylalara ve meralara çardaklar kurularak hayvan işleriyle uğraşacak olanlar sonbahara kadar orada yaşamaya başlarlar. Tarımla uğraşacak olanlar da köyde ekim işlerini yerine getirir. Bu iki iş çoğu zaman beraber yapılır. Sonbaharla beraber karlar dağları yavaş yavaş örttüğünde aynı göç temposuyla sürüler yaylalardan köylere dönmeye başlar. Karlar köyü de örtünce köylüler hem hayvan besinlerini hem de tarım hasılatını toplayarak suskun geçecek kış

⁴³ Bruinessen, *a.g.e.* s.157.

için hazırlanır. Kış, insanlar için dinlenme dönemi olur. Bu dönemde insanlar sadece ahırlarda yaşayan hayvan sürüleri için önceden hazırladıkları yem ve otları verirler.⁴⁴

Yarı göçebe aşiretlerde yaylalar, meralar ve otlak havzaları önemli bir yer tutar. Bu aşiretlere mensubiyetin en önemli özelliği, aşiret yaylalarının kullanım haklarının ortak olmasıdır.⁴⁵ Her köyün sahip olduğu mera ve yayla bellidir. Her köydeki sülalelerin yazın yaylanın hangi bölgesine konacakları, hayvanlarını nerelerde otlatacakları daha önceden saptanmıştır. Burada liderlik önemli bir rol oynar. Hangi ağa aşiretine ait yayla ve mera sayısını fazlalaştırabiliyorsa ve adil bir biçimde köylülere dağıtabiliyorsa onun prestiji daha yüksektir. Çoğu zaman aşiretler yaylaların kullanım hakkı için çatışırlar. Mesela Çukurca ilçesinde Marik Dağlarındaki yayla ve mera kullanımı için Pınyanışi ve Ertuşiler yıllarca çatışmışlardır. Bu tip çatışma ortamı aşiretin iç dinamizmini oldukça kuvvetlendirir. Çünkü aşiretler özellikle çatışma ortamında birliklerini ve güçlerini kurarlar. Ağalar egemenliklerini devam ettirmek için çatışma ortamına mecburdurlar. Eğer aşiretini çatıştıracak bir aşiret bulamazsa aşireti kendi içerisinde çatıştırarak egemenliğini devam ettirmeye çalışır.

Yarı göçebe aşiretler konut tipi olarak kerpiç veya taştan yapılma evlerde kalırlar. Sadece yaz mevsiminde yayladaki çadırlarında yada köye yakın olan serin yerlerdeki çardaklarında yaşarlar. Kış dönemlerinde yaşamın geçtiği alanlar, genel olarak hanelerdir. Baharla beraber sonbahara kadar yaşam alanı daha da genişler, ev hemen hemen hiç kullanılmaz. Bu tip aşiretlerde aynı zamanda şölen bolluğu vardır. Hem sürülerin baharla beraber dışarıya çıkarılması hem de sonbaharla beraber köye geri getirilmesi çeşitli etkinliklerle kutlanır, bu etkinlikler aynı zamanda sosyal yaşamlarını da renklendirir.

3.1.3. Yerleşik Aşiretler

Yerleşik aşiretler, göçebelik ve yarı göçebelik hayatını bırakarak daha çok köylerde, kısmen de kasaba ve şehirlerde yerleşip çadır hayatını bırakan küçükbaş hayvancılık uğraşının azaldığı hane halklarından oluşmaktadır. Bu aileler hane halkı

⁴⁴ Nikitin, *a.g.e.* s.161.

⁴⁵ Heckmann, *a.g.e.* s.182.

ihtiyaçları ve kısmen de gelir sağlamak için büyükbaş hayvancılığa bağlayan ve çoğunlukla tarımın tarla ziraatıyla uğraşan köylerde aşiret düzenini aynen sürdüren, kasaba ve şehirler yerleştikçe aşirete olan bağlılığı zayıflayan insan topluluğudur.⁴⁶ Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan aşiretlerin büyük çoğunluğu günümüz itibariyle yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu aşiretler şehirler, ilçeler ve köylerde dağılmış olarak yaşarlar. Yerleşik aşiretlerde köy biçiminde örgütlenmeler oldukça yaygındır. Buna karşılık göçebe aşiretlerde oba merkezli yapılanma daha yaygındı. Oba, ilkbaharda sürülerini yalaya götüren ve sonbaharda geri dönen sığır yetiştiricilerinin oluşturduğu geçici bir topluluktur.⁴⁷ Yerleşik aşiretlerde kan bağı ilişkisi önemli olduğu kadar ortak meknda yaşamanın getirdiği ekonomik işbirliği de önemlidir. Normalde yerleşik hayata geçen aşiretlerde aşiret ilişkilerinin yavaş yavaş kopması gerekirken bu durum Doğu Anadolu da gerçekleşmemiştir. Bunda siyaset aygıtının oynadığı önemli rolü görmek gerekir. Çünkü Türkiye’deki siyasi partiler, aşiretlerin oylarını almak için, aşiretin ileri gelenini partilerine alınca diğer aşiretin ileri geleni de derhal karşı partiye geçer. Bu siyasi çatışma durumu, aşiretleri karşı karşıya getirip onların reisleri etrafında kenetlenmelerine neden olur. Aynı zamanda meclise girebilecek olan reisin getirebileceği siyasi avantajlardan faydalanmak için aşiretler yine reislerinin etrafında kenetleneceklerdir. Bu yüzden toplumsal alanda ve şehirleşme alanında olanca değişime rağmen bu yapılanmalar tamamıyla kertilmedi.

Yerleşik hayata geçen aşiretler, aşiret kurumuna hala muhtaç olduklarından dolayı bu yapı devamlılığını devam ettirir. Yerleşik hayata geçme ile beraber aşiret ilişkilerinin sağladığı düzeni başka bir organ sağlayamazsa, mevcut yapı ister istemez varlığını sürdürür. Yerleşik aşiretler toprağa bağımlı olarak yaşayıp tarımla uğraşırlar. Toprak, genel olarak aşiretin sayılmasına rağmen, özel mülkiyet vardır. Her hanenin veyahut akraba grubunun kendine özel tarım alanı vardır. Ziraatın tekniklerini bilirler.

Toprağa bağımlı olan yerleşik aşiretlerde hayvancılık da yapılır yalnız bu sınırlıdır, hayvancılıktan elde edilen ürünler ancak kendi tüketimlerine yeter. Katı diyebileceğimiz bir hiyerarşik yapılanma vardır. Gebelerde gördüğümüz eşit yeler

⁴⁶ Ebinç, *a.g.t.* s.21.

⁴⁷ Minorsky ve Thomas, *a.g.e.* s.149.

arasında sıyrılan reis profilinden ziyade, halkı daha fazla sömüren bir reis profili vardır. Aşiret içerisinde fertlerin ağaya verdiği aidatlar çoktur. Ağa ailesi umumiyetle çalışmaz, tarlalarında köylüleri belli bir meblağ karşılığında çalıştırır. Aşiret adına karar almada, göçebe meclisindeki özgür ortamda alınan kararların aksine ağanın birebir aldığı kararlar ön plana çıkar. Aşiretin bütün fertleri aynı derecede eşit değildir. Ağanın mensubu olduğu çekirdek sülale veya sülaleler biraz daha ön plandadır. Sonradan o aşirete katılmış olan yanaşma aileler veyahut o aşiretin denetimine geçmiş olan aşiretsiz köylüler sömürüye açıktırlar. Mesela Van'ın Başkale ilçesinde yaşayan Şerefan Aşiretinde ve Çukurca Pınyanışiler'in de çok katı bir yapılanma varken yarı göçebe olan Ertuşî Aşiretinde eşitlik ve özgürlüğün ön plana çıktığı bir yapılanma vardır. Pınyanışilerde ağa divanhanesinde herkes diz üstü otururken; Ertuşîlerde, ağa divanhanesinde insanlar çok daha rahat oturur. Birincisinde herkes istediği zaman ağayla görüşemezken, ikincisinde istediği zaman onunla rahatça görüşebilir. Yerleşik aşiretler toprağa bağımlılığın beraberinde getirdiği özel mülkiyetten dolayı sınıflaşmaya açıktır. Göçebe aşiretlerde ise özel mülkiyetten çok kolektif mülkiyet olduğundan sınıflaşma hemen hemen yok gibidir. Birincisinde ilişkiler daha fazla resmiyet kazanırken ikincisinde ilişkiler daha samimidir. İlginç bir örnek olması bakımından; Pınyanışilerin ağa ailesinin oturduğu Çukurca merkez ilçesinde normal Pınyanışili fertler at sırtında gezemez hatta kolsuz gömlekle dahi dolaşamazlardı. Bu davranış, ağaya büyük bir saygısızlık olarak addedilirdi.

Yerleşik hayata geçen aşiretler hem dağlık alanda hem de ovalık alanda olabilir. Ama daha ziyade dağlık alanda ve karasal iklimin hüküm sürdüğü coğrafyalardaki yerleşik aşiretler yukarda saydığımız biçimiyle ön plana çıkarlarken, ovalık alanda yerleşik hayata geçen aşiretler ise aşağıda değineceğimiz Derebeyi tipi ahali köyleri (ağa köyleri) şeklinde bir yapılanma gösterirler. Göçebelerin yerleşik hayata geçmeleriyle beraber güç kaynaklarının erozyona uğradığı ve yerleşik köylü nüfusun hızlı arttığını gören aşiret liderleri dinsel statünün farkına varmışlardır. Ya da aldıkları dinsel eğitim ve bir Sufî tarikatı biçiminde, daha geniş bir halk desteği sağlamayı başardılar. Buna en güzel örnek Barzani liderlerinden Şeyh Ahmet Barzani'dir.

3.1.4. Derebey Aşiretler (Ağa Köyleri)

Doğrusu, bu tip yapılanmaları aşiret saymak biraz zordur, çünkü buradaki birlik kan bağından değil sadece aynı ağaya tabi olmaktan gelmektedir. Burada geniş arazilere sahip olan bir toprak ağasının köylerinde yaşayan insanların oluşturduğu birlik vardır. Buradaki köylülerin hemen hemen hiç mülkiyeti yoktur. Yarıcı olarak ağa köylerinde çalışırlar. Bu yapılanmalara merkezi yerlere yakın olan ovalık alanlarda sıkça rastlanır. Mesela Diyarbakır, Şanlıurfa ve Erbil gibi...

Osmanlılar dönemindeki iltizam usulüyle birlikte şehir merkezlerinde oturan eşraftan kişilerin yönetiminde önemli yerler elde etmeleri sonucu kendi mülkiyetlerine geçen bu toprakları, merkeze yakınlıklarından dolayı aşiret örgütlenmesini kaybetmiş olan köylülere yarıcılık karşılığında işletmeye vermeleriyle başlamıştır.⁴⁸ Buradaki toprak sahipleri ya devletle girdiği ilişki sonucu kentleşen ağalar ya da devlet memuru olarak bölgeye dışarıdan gelmiş bireyler oluşturyordu. Tarıma elverişli olan bu toprakların, devlet aygıtının nüfuzu altına girmesiyle beraber aşiret ağaları derhal toprak ağalığına terfi etmeye başlamışlardır. Mesela, Diyarbakır'da uzun yıllar milletvekilliği yapan Pirinçzadeler'in nüfuzu buradan geliyordu. Aşiret ekonomisinin komünal özelliklerinde gerileme başlayarak bireyselleşme ön plana çıkmıştır. Bu da beraberinde ekonomik tabakalaşmayı getirmiş, birçok ağanın toprak beyi olmasına neden olmuştur.⁴⁹

Çıkarılan bütün toprak yasalarına rağmen bu sorun tamamıyla çözüme kavuşturulamamıştır. Bu yasalar toprak beylerinin topraklarını tapulamalarını sağlayıp topraksız köylüleri daha da ağaya bağımlı hale getirmiştir. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki ahali köyleri daha ziyade toprağa bağımlılığı hat safhada olduğu ovalarda (merkezlere yakın olan) oldukça yaygınlaşmıştır.

Bu tür örgütlenmelerdeki ilişkileri kan bağı ve aidiyetin ön planda olduğu aşiret ilişkileri ile bir benzerliği yoktur. Toprak ağaları kentlerde konfor içerisinde yaşarken, yarıcı köylüler bazen köyle beraber satılmaktadırlar. Daha öncede gördüğümüz gibi devlet denilen devasa aygıt insanların yaşamı için güvenli bir refah ortamı yaratamazsa insanlar arasında aşiret denilen, bireylerin kendilerini bağımlı hissettikleri bir

⁴⁸ Gökalp, *a.g.e.* s.44.

⁴⁹ Bruinessen, *a.g.e.* s.289.

örgütlenme biçimi oluşturmalarını normal görmek gerekir. Zaten devlet politikasındaki bu belirsizlikler olduğu için göçebe aşiretler yerleşik hayata geçmek istememişlerdir. Çünkü bu, ellerindeki var olan bütün olanakları kaybetmeleri manasına gelmektedir. Bu durum orta çağdaki iktisadi feodalizm ile benzerlik göstermektedir. Serf durumunda olan bu köylüler ya rençper ya da yarıcı durumunda kalmışlardır.⁵⁰

3.2. Yerleşme Durumuna Göre Kısımları

3.2.1. Dağ Aşiretleri

Yerleşilen coğrafyanın iklimsel özelliklerinden ve fiziki özelliklerinden etkilenmeyen toplumsal bir yapı düşünülemez. Bu yönü itibariyle dağlık bir bölgede yaşayan aşiretler ile ovalık bir alanda yaşayan aşiretler ister göçebe ister yerleşik olsun çeşitli özellikleri itibariyle birbirlerinden ayrılırlar. Yalnız şu da belirtilmelidir, bir aşiret hem dağlık alanda hem de ovada yaşıyor olabilir. Aynı zamanda belli bir dönemde dağlık bir alanda yaşayan bir aşiret daha sonraları ovaya inip yaşamını orada devam ettirebilir. Dolayısıyla dağ ve ova aynı anda bir aşiret üzerinde karakteristik özelliklerini bırakmış olabilir.

Her zaman için Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki aşiretler kendilerini hür, asil ve kahraman addederler.⁵¹ Aşir olarak bilinen bu durum orta çağ dünyasındaki şövalyenin delalet ettiği manaya gelir. Genel olarak dağların engellerle dolu olan yüzeyini kendilerine mesken tutan aşiretlerin yaşamı hemen hemen her zaman kendilerini organizeli olmaya mecbur bırakan tehlikelerle doludur. Dağlarda yaşamı sürdürmek çetin bir uğraş ister. Dağlı aşiretlerin en ayırt edici özelliği savaşçı oluşlarıdır. İyi otlaklara sahip olmak, elinde var olan yaylakları kaptırmamak için birbirleriyle devamlı çatışma halinde olurlar. Baskı ve yükümlülük tanımayan bir ruh haline sahip olan dağlı aşiretler “Dünya cesur olanındır” düsturuyla hareket eder. Aşiret olmanın beraberinde getirdiği cesaret, doğruluk, kanaatkârlık ve onur gibi kuvvetli

⁵⁰ Gökalp , *a.g.e.* s.138.

⁵¹ Gökalp, *a.g.e.* s.30.

seciyelere sahiptirler. Dağlı aşiretler kendilerini Kurmanca Reş (Kara Kürt), diğerlerini ise Kurmanca Gewr (Ak Kürt) olarak ikiye ayırırlar.⁵² bundan kastettikleri Kara Kürt olanların hiç kimseye muti olmayıp hür bir şekilde yaşamaları, Ak Kürt olanların ise başkalarına tabi olmalarıdır. Bunun haricinde dağ aşiretleri; dağ toprağını akha nêr (erkek toprak), ova toprağını ise akha mê (dişi toprak) olarak ikiye ayırırlar. Çünkü onlara göre dağ kahraman yetiştirir, ova ise başkalarına tabi korkak adamlar yetiştirir. Dağların bu sert karakter özelliği, eğer aşiret olgusunun fertlere kazandırdığı kendine egemen olma, kendini feda etme ve topluluk karşısında ödevini yapma gibi aşiret okulunun fertlerini disipline eden öğretiler olmasaydı bu örgütlenmeler ortalığı talan eden yıkıcı bir unsur özelliği kazandırır. Fakat doğa ve insanla sürekli mücadele içinde olan ve aynı zamanda aşiret disiplini ile ilgili gereklerin meydana getirdiği etkiler altında kalan dağlı aşiretler gurur, davranış ayrıcalığı ve şövalyece bir şeref duygusuyla hareket halinde olmaya önem atfederler. Gündelik mücadele oldukça sert olmasına rağmen onları yıpratmaz. Aşiret hayatı her zaman için onları disipline eder ve ortak bir şeref, gurur ve ekonomik menfaat etrafında birlik halinde tutar. Aşiretlerinin namına kara bir leke sürülmesin diye iç güdülerini frenlemede aşırı titizlik gösterirler. Dağ aşiretlerinde dürüstlük tabiatı gelişmiştir. Aç gözlü değildirler, az ile kanaat ederler.

Genel olarak dağ aşiretleri yarı göçebe ve yerleşik durumda bulunurlar. Tam göçebe olan dağlı aşiretler oldukça azdır. Dağ eteklerinde tarımla uğraşırlar. Bağcılık ve ziraatı bilirler. Hayvancılıkla uğraşmaları onları ister istemez mera ve yayla ilişkilerinde bulunmalarını gerektirir. Dağlı aşiretler için Hakkâri bölgesi aşiretleri iyi bir örnek teşkil eder. Hakkâri bölgesi, tarım için elverişli olmamasına rağmen derin vadi yamaçlarında taraçalı olarak ekilmiş buğday, pirinç ve tütün tarlaları sıralanır. Doğal yaylaları ise hayvanların ihtiyaçlarını karşılamak için su ve meralarla doludur. Bu durum aynı zamanda doğal bir çevreyle haşır neşir olan dağ aşiretlerinin sağlıklı ve dinç bir bünyeye sahip olmalarını sağlar.

Dağ aşiretlerinde dağılma ve bozulma, ova aşiretlerine nazaran daha azdır. Çünkü yaşamları tek düzedir ve bu tek düzeliği bozacak dış etkenlere kapalıdır.

⁵² Gökalp, *a.g.e* s.37.

3.2.2. Ova Aşiretleri

Ovalık bir alanda yaşayan aşiretler genel olarak yarı göçebe yada yerleşiktirler. Göçebe olan ova aşiretleri ekonomik olarak hayvancılıkla geçinirler, yerleşik olanlar ise tarımla uğraşırlar. Toprağa bağımlılığın arttığı ova aşiretleri kısa bir müddet sonra aşiret ilişkilerini koparabilirler. Çünkü toprağa bağımlılık beraberinde özel mülkiyeti getirir. Bu, aynı zamanda bireyselleşmenin başlangıcıdır. Aşiret ise birlikte hareketliliği ön gören bir yapılanmadır. Ovalık alanlar her zaman için dış etkenlere açıktır. Dolayısıyla aşiret ilişkileri kan bağına dayanan asabiyetten ziyade ekonomik ve siyasi işbirliğine dayanır. Bundandır ki ovalık alanda yaşayan aşiretlerde sık sık bölünme, başka bir siyasi organizma içinde erime veyahut tamamen dağılma her zaman için olabilir. Nitekim çöl ağzında yaşayan (Urfa, Mardin, Cizre, Diyarbakır) aşiretlerin siyasi örgütlenmeleri sık sık değişmiştir. Mesela Milan aşireti güçlü olduğu dönemlerde bölgedeki Arap aşiretler de dahil birçok aşiret bu birlikteliğe katılırken, Arap Şammar Aşireti güçlendiğinde aşiretler o tarafa katılıyordu. Bu arada aşiretler daha sık bölünüp biri bir bende katılırken diğeri başka bir bende katılabiliyordu. Zaten yerleşik hayata geçtiklerinde ve hele bu yerler merkezi kentlere yakın yerler ise tamamı ile bütün özgürlüklerini kaybedip yarıcı veyahut rençper durumuna düşüyorlardı. Ova aşiretlerinde en çok göçebe olan aşiretler örgütlenmelerini devam ettirebilirler. Çünkü toprağa bağımlı hale gelen aşiretler, ister istemez kendilerinden kat be kat daha büyük olan devletle ilişkiye girmek durumunda kalıyorlar. Bu durum da onları aşiret hayatından çıkarıp normal vatandaş durumuna getiriyor.

Yukarda da değindiğimiz gibi ova aşiretleri, dağ aşiretleri için d n (aşağı) bir mevkidedirler. Çünkü onlar aşiret asaletini ve doğallığını kaybetmişlerdir. Onlar tarımla uğraşan zavallı kişilerdir. Bunun için siyasi üstünlük daima elinde kılıcı bulunduran ve her daim aşiret birlikteliğine sahip olan dağ aşiretlerindedir. Zaten ovada bulunan aşiretler umumiyetle ya dağ aşiretlerinin baskısından ya da çöl ağzındaki Bedevi aşiretlerin baskısından emin olabilmek için savunma mantığı çerçevesinde örgütlenmiş yapılardır. Dağ aşiretlerinde ilişkiler samimi iken ova aşiretlerinde toprağa bağımlılığın getirdiği bir durum olarak daha resmidir. Dağ hayatı insanları disipline edip belli bir

ödev etrafında kenetlerken toprağa bağlı olan ova aşiretlerinin hayatı ise gel-gitler arasında çalkalanır. Dağ aşiretlerinin fertleri arasında eşitlik ve özgürlük mefhumları oldukça kuvvetli bir yer edinirken, ova aşiretlerinde ekonomik sömürü ve katı bir sınıf yapılanması vardır.

Dağ ve ova aşiretleri için bu durumun her zaman geçerli ve farklılıklarının açık ve seçik olduğunu söylemek zordur. Çünkü ovada yaşayan göçebe bir aşiret ile bir dağ aşireti hemen hemen aynı özelliklere sahip olabilir. Yine aynı zamanda dağlı fakat toprağa bağımlı bir aşiret ile, ovada yerleşik olan aşiret aynı özellikleri gösterebilirler.

4. AŞİRETLERDE SOSYAL ÖRGÜTLENME VE TABAKALAR

4.1. Aşiret Reisliği

Aşiretin hiyerarşik yapısının yönetim biriminde en üstte bulunan kişiye genel olarak ağa ismi verilir. Bu unvan Sultan Murat'ın 1687'de Bağdat'ı fethetmesinden bu yana kullanılmaktadır.⁵³ Ağalık sistemi de tıpkı Osmanlı İmparatorluğundaki Saltanat Sistemi gibi babadan oğla bazen geçer, bazen de diğer aşiretlerin uygun görüşü ile ölen ağanın kardeşi, yeğeni, varsa amcası gibi birinci dereceden akrabalarına geçer. Kürtlerde aile reisi babadır ve bütün varlık elinin altındadır. Baba önde gelir ve onun karşısında aile üyeleri, izni olmaksızın ne oturabilir nede konuşabilirler.⁵⁴ Aşiret geleneklerinde aile hiyerarşisine uymak kökleşmiş bir gelenektir. Bir aşireti yönetecek olan reis bu yönetimi çeşitli biçimlerde elde etmiş olabilir. Bu babadan oğla geçme olabilir, aşiret üyeleri tarafından seçilme olabilir, ya da hükümet makamlarınca atanma olabilir. Bunlar arasında babadan oğla geçme işleri aşiretler arasında en yaygın olan önderlik biçimidir. Çünkü soya dayanan reislik için aşiret fertlerinin bağlılık gösterme alışkanlığı fazladır. Bu, aynı zamanda geleneğin köklülüğüne dayandığı için reise çeşitli avantajlar sağlar. Mesela Şemdinli bölgesindeki Herki aşiretinin ağa ailesi olan Şabe Ağa ailesi bir zamanlar var olan etkilerini zenginliklerini kaybetmelerine rağmen aşiret içindeki

⁵³ Minorsky , *a.g.e.* s.150.

⁵⁴ Nikitine, *a.g.e.* s. 211.

saygınlıklarını kaybetmemektedirler. Herki aşiretlerinin meclislerinde her zaman için başköşe onlara ayrılır.⁵⁵

Genel olarak bir aşirette reis öldüğünde önderlik büyük oğula kalır. Eğer çocuk aşireti yönetecek rüşte sahip değilse liderliği amcası üstlenir. Liderlik üzerine çoğu zaman amca ile yeğen arasında çatışma çıkar. Mutlaka her aşiretin amca ile yeğenin liderlik savaşı üzerine anlatılan hikayeleri vardır. Bu çatışmalarda istisnasız dayılar yeğenlerine yardım ederler. Bunun için aşiret ağaları evlilik kuracakları aileyi dikkatle seçerler. Çünkü dayılar yeğenlerini her zaman kayırırlar. Buna çeşitli darbimeseller örnek verilebilir:

*Ap biraza xar dike, xal xarziya ra dike(amca yeğenini alçaltır, dayı hemşirezadesini yükseltir), lı şeran xal û xarza, lı şorba ap û biraza (kavgada dayı ile yeğen beraber, çorbada ise amca ile yeğen)*⁵⁶

Aşiret üyeleri tarafından reisin seçilmesi ise aşiretin doğallığı ne kadar fazla olursa o kadar mümkündür. Aşiret işlerinin yürütülmesinde kolektif ruh ön planda ise burada bir ağa, aşiret üzerinde her türlü tasarrufu yapamadığı için aşiret meclisi ön plana çıkar. Aşiret meclisinde aşireti oluşturan kabilelerin ileri gelenleri bulunur. Eğer bunlar aşiret ağasının liderlik için yeterli olmadığına ikna olurlarsa derhal ağayı azledip onun yerine başkasını ağa yaparlar. Bu uygulamanın belli bir biçimi vardır. Bin söylentiye göre Çukurca Pınyanışilerinin lideri halkına kötü davranmaya başlayınca, Pınyanışilerin aşiret meclisi ağanın değiştirilmesi fikrinde birleşmiştir. Bunu için ağanın ikinci adamını (Paşmir) Cuma günü namazdan sonra ağanın ayakkabılarını onun önüne bırakması için görevlendirirler. Bunun anlamı (artık aşiret seni ağalığa istemiyor) demektir. Bunu gören ağa aile efradını alarak bölgeyi terk ediyor. Aşiret de kendisine yeni bir lider belirliyor. Burada eski ağanın toprağı ve mülkü elinden alınmıyor. Sadece yönetimden uzaklaştırılıyor. Ağanın, aşiretin bütün fertlerince seçildiği özgürce seçildiği dönemler eskide kalmıştır. Artık aşirete liderlik edecek olan kişi çoğu zaman dış etkenlere dayanmaktadır. Kimin reis olacağına dair tam olarak belirlenmiş bir kural yoktur.

⁵⁵ Jwaideh Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, Çev:İsmail Çekem, Alper Duman, İletişim yay., İstanbul, 1999 . s.72; Nikitine a.g.e. 254.

⁵⁶ Gökalp , a.g.e. s.39.

Aşiret ağasının mensubu olduğu sülale her zaman için aşiretin bir derece üzerindedir, yani Primus İnter Pares ilişkisi mevcuttur. Ağanın yedi kuşak akrabası için “Pısağa” terimi kullanılır. Liderlik yapacak kişi bu Pısağa’ların en sivri ismi olur. Yoksa bu sülale içerisinde herkes liderlik hakkını kendinde görür, bu da çatışmalara neden olur. Aşiret reisi öldüğünde eğer evde reisin bekar yada dul bir erkek kardeşi yaşamıyorsa onun yerine en büyük oğlu geçer. Amca varsa bile evin oğlu olgun yaşa geldiğinde amcanın yerini terk etmesi ön görülür.⁵⁷ Her zaman için aşiret üyelerinin tarafını tuttuğu kişi sülalesindeki diğer akrabalarına nazaran liderlik için daha şanslı olacaktır. Onun için aşiret; güçlü, cesur, adil, cömert, iyi strateji kurabilen, akıllı ve hükümet adamlarıyla iyi ilişkiler kurabilen biri olmasına önem verilir. Genel kaide aşiretin reisi öldüğünde onun yerine yukarıda sayılanların en yaşlısı geçer fakat son yıllarda karizma ve eğitim durumu göz önünde tutularak, bu kurala istisna getirilebilir. Buna örnek vermek gerekirse Ertuşi Konfederasyonu’na bağlı Gevdan Aşireti Lideri Hecer Ağa vefat ettikten sonra küçük oğlu Mehmet Van’ın Bêzal (Ortalı) köyünde seçilip aşiretin başına getirilmiştir.

Genelde kalabalık ve büyük aşiretlerde, aşiretin alt kollarının birer reisi olduğu halde, aşiretin en büyük reisi diğerlerinden ayrı asil bir sülaleden olup beyzade diye adlandırılır. Bu soy genelde o aşiretten değildir. Beyzade iktidarını aşiretin farklı kabileleri arasında seçilmiş olan muhafızlarıyla korur. Bu muhafızlar aşiret dışından da olabilir. Beyzadenin ailesi (sülalesi) aşiretten ayrı bir kast oluşturur. Örneğin Caf ve Herki aşiretlerinde durum böyleydi.

Aşireti yönetmede iktidarını sağlama almak için genellikle iki yol etkili olmuştur. Birisi geleneksel iç çatışmalar yaratma yolu, ikincisi ise merkezi hükümetle işbirliği yapma yoludur. Bir dereceye kadar aşiret bir savunma kurumudur. Bunun için, temel işlevlerden bir tanesi savaşçılıktır. Önderlik, iktidarını pekiştirmek için aşiret içi çatışmalara ihtiyaç duyar. Bu çatışmalar aşiret üyelerinin, reisin tarafları dengelemesinden dolayı itaatlerini arttırır. Bu nedenle liderin otoritesi yapıp ettikleriyle değer kazanır.⁵⁸ Reisin en fazla işlevsel olduğu ortamlar ihtilafları çözme ya da çatışma

⁵⁷ Bruinessen, *a.g.e.*, s.130.

⁵⁸ Bruinessen *a.g.e.* s.103.

anında önderlik yapma durumudur. Barış durumlarında önderlik kurumunun fazla bir işlevi yoktur. İktidarını sağlama almak için ya aşiretini kendi içerisinde çatıştırıp kendisine mecbur eder ya da başka bir aşiretle çatıştırıp kendi etrafında kenetlenmeye mahkûm eder. Bu çatışma ortamında gösterdikleri performansları, iktidarlarını güçlendirir ve aynı zamanda aşiretin çapını genişletir. Hakkâri aşiretleri örneğinde vuku bulan aşağıdaki hikâye buna güzel bir örnektir. Hakkâri Emirini dinlemeyip her biri kendi başına buyruk kesilen Hakkâri aşiretlerini tekrar kendi iktidarlarına almak isteyen emir; aşiretleri sağ blok(baska rast) ve sol blok(baska çep) diye iki blok'a ayırır. Pınyanışı bir tarafa Ertuşiler de diğer tarafa geçince diğer küçük aşiretler de birer tarafa sığınmak zorunda kalır. Birbirleriyle şiddetli bir çatışma ortamına giren aşiretler ihtilafların çözümünde emire mecbur kalınca, emir eski gücüne tekrar kavuşur. Ama iki blok arasındaki çatışma günümüze kadar gelir. Bunun gibi çatışma ortamı oluşturup iktidarını devam ettiren reisler çoktur. Zaten aşiretlerin yoğun yaşadığı her bölgede iki karşıt bloğun bulunması bunun göstergesidir. Toplumsal yaşam şartlarının değişmesi, kentleşmenin yaygınlaşması ve devlet aygıtının en ücra yerlere ulaşmasıyla birlikte aşiret reisleri, iktidarlarını devam ettirmek için iç çatışma ortamı yaratmaktan ziyade devlet ile ilişkiye geçerek, iktidarlarını sağlama almaya çalışmışlardır. Giderek güçlenen devlet aygıtına dayanan reisler, prestijlerini arttırmakta ama aynı zamanda devlet denetiminin artmasıyla beraber büyük aşiret reisleri ortadan kalkmaktadır. Çünkü devletin yönetim ağı toplum üzerinde sıklaştıkça aşiret birimleri küçülüyor ve politik işlevler daha alt düzeydeki reisler tarafından üstleniliyor.⁵⁹ Aşiret ağasının aşiretini devletten yana veyahut devlete karşı olma durumuna getirip getirmediği önemlidir. Eğer devlete bağlı ise bu ona güç verir ve aşiretler üstün bir konum elde eder. Ama devletin gözünde düşmüşse artık sadece dar bir çevreye liderlik ediyor demektir. Mesela Yüksekova Pınyanışı ağaları (Zeydan'lar) eskiden çok pasif olmalara rağmen Cumhuriyet devri isyanlarında hep devletten yana tavır koydukları için şimdi nüfuz alanları fazladır. Hâlbuki Gıravî aşiretinin ağaları eskiden daha etkin olmalarına rağmen, devlete hep muhalif olmalarından dolayı bitme noktasına gelmişlerdir. Zaten çoğu reis

⁵⁹ Bruinessen, *a.g.e* s.300.

kendi iktidarına sağlam bir dayanak bulmak için rakip aşiretin ağasını devlet gözünde düşürmeye çalışır ve bunun için her yola başvurmaktan çekinmez.

Sadece kendi aşiretinin liderliğini yapan liderlere ağa, kendi aşireti haricinde diğer aşiretlere de liderlik yapanlara ise "Makul" denir. Mesela Hakkari'deki Jirki, Dostki, Oramari reislerine ağa denirken, Çukurca Pınyanışi, Gıravilerin aşiret liderlerine Makul adı verilir. Çünkü Pınyanışilerin ağaları aynı zamanda Pınyanış bloğuna bağlı diğer aşiretlere de önderlik etmekte, aynı zamanda Gıravî ağaları da Ertuş bloğuna bağlı tüm aşiretlere önderlik etmektedirler.

4.1.1. Aşiret Reisinin Görevleri

Bir aşiret ağası hangi yolla yönetime gelirse gelsin aşiret içerisindeki liderliğini ve saygınlığını devam ettirmek için bazı görevleri yerine getirmek zorundadır. Bu görevleri kısaca şöyle sıralayabiliriz: Aşiretin diğer aşiretlere karşı toprak bütünlüğünü korumak, can ve mal güvenliğini sağlamak, aşiret içinde huzuru, düzeni, hukuku sağlamak ve ihtilafları çözmek, aşiret ile komşu aşiretler veyahut hükümet ile ilişkileri düzenlemek, komşu aşiretler arasında çıkan ihtilafları çözmek için hakemlik yapmak, konukları ağırlamak...vb⁶⁰ Bunlar arasında en önemli olanını kendi aşiret birliğini korumak olarak söyleyebiliriz.

Aşiret ağası, aşiretini dış dünyaya karşı temsil ettiği için aşiretin yüzünü kızartacak olan davranışlardan uzak durmalıdır. Mesela yabancılara gösterdiği muamele çok önemlidir. Onun için misafirhanesinin (Koçk) önemi büyüktür. Bir ağanın misafirhanesinde misafirlerine göstereceği ikram ve cömertlik her zaman takdir edilir. Buna benzer reisin saygınlığını arttıracak olan; aşiretinin şeref ve haysiyetini düşünerek eylemliliklere girme, cesaret, cömertlik ve tarafsızlık gibi özelliklere dikkat etme de aynı zamanda reisten beklenen görevlerdir.

Günümüz itibariyle söylemek gerekirse aşiret reisinin en büyük görevi aşiret fertlerine hükümetle ilişkilerinde yardımcı olmaktır diyebiliriz. Onun için aşiret, ağayı

⁶⁰ Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, Onur yay. Ankara 1987. s.278-279.

mutlaka bir partiden meclise göndermek ister. Ağa da aynı zamanda millet vekili olduğunda aşireti için ne kadar hizmet edebilirse o derece etkinliğini sürdürebilecektir.

4.1.2. Aşiret Reisinin Gelirleri

Aşirete liderlik eden birim olarak, her zaman için aşiretten vergi, haraç veya yardım alır. Aşiretin yerleşik, göçebe veya dağlı, ovalı alması ağaya verilen bu meblağları vergi, haraç veya yardım biçimini almasında etkileyicidir.

Her zaman için aşiret fertleri yaptıkları mahsulat satışlarından ağa için riyaset aidatı verirler.⁶¹ Mesela koyunların yünleri satılacak, develer nakliyecilik yapacak...vb, reisler bütün bu kazançlardan aidat alır. Aşiret ağası kendi topraklarında çalışan köylüden eğer tohum ve tezgah kendisine aitse ürünün yarısını (niveniv), tohum ve tezgah köylüye aitse ürünün onda ikisini (dehdu) alır. Aşireti haricinde başka köylüler üzerinde egemen ise onlardan ürünün onda birini alır. Yün ve peynir gibi koyun ürünlerinde aldığı vergiye mund denir. Koyundan aldığı vergiye ise goral ya da haksay denir. Bir aşiret ağası aşiretteki ihtilaflı bir konuyu çözdüğünde (kan davası, su ve mera anlaşmazlığı) taraflardan belirli bir ücret alır.⁶²

Aşiret içerisinde işlenen suçlardan dolayı suçlulardan alınan para cezalarından belirli bir meblağ alır. Bunun haricinde aşiret fertleri yılın birkaç günü ağanın herhangi bir işinde (genelde tarla işi) angarya olarak çalışır. Buna zibare denir. Ama bu genellikle köylülerin imece usulüyle yaptıkları her iş için kullanılan bir terimdir. Başka aşiretlere yapılan talan sonucu elde edilmiş olan gelirler ağa tarafından taksim edilir ve her zaman kral payı ağaya kalır. Aşiret fertleri belli zamanlarda ağayı ziyaret ettiklerinde çeşitli hediyeler getirirler.

Ağa ya da aşiret liderlerinin yukarıda saydığımız gelirlerinin bir kaçı dışında günümüzde pek rastlanmamaktadır. Şimdi devlet aygıtı her tarafa nüfuz ettiğinden bunlar ortadan kalkmıştır. Ama yine de aşiret örgütlenmesinin hala canlı olduğu bölgelerde kan davalarının çözümü, kız kaçırma... vb olayların çözümünde ağa çeşitli

⁶¹ Gökalp *a.g.e.* s.35.

⁶² Erdost, *a.g.e.* s.280.

paralar almaktadır. Aşiret ne kadar kan bağıyla birbirine yakınsa ve göçebe ise ağanın sahip olacağı ekonomik ayrıcalıklar ortadan kalkmakta hatta bazen sıradan bir aşiret üyesinden daha fakir olabilmekte ama reisliği soya dayandığı için saygınlığını devam ettirmektedir. Aynı zamanda aşiret ne kadar toprağa bağımlı ve ilişkiler daha karmakarışıklaşırsa ekonomik farklılaşma da o derece artmaktadır. Mesela Hakkari’de yakın zamanlara kadar göçebe olan Jirki aşireti arasındaki ekonomik tabakalaşma azken, Başkaledede Şerefan aşireti arasında tabakalaşma o derece artmaktadır.

Aşiretler arasında bir ağa ne kadar yardımsever olursa, cömertlik yapıp fakir fukaranın elinden tutarsa o derece saygınlık görür. Hatta çoğu zaman ağalar fakirleştğinde diğer ağalar veyahut aşiret fertleri ona yardım elini uzatarak o halden çıkarırlar.⁶³ Aşiret ağalarının gelirleri aşiretten aşirete, bölgeden bölgeye değişiklik arz etmektedir. Günümüz aşiretlerinde ağaların gelirleri genellikle sömürüye dayanır. Devlet birimlerinin hakim olmadıkları dönemde feodalitenin kendi bağlamında normal göreceğimiz bu gelirler şimdi tamamen haksız bir kazançtır.

4.2. Aşiret Meclisi ve Divanhane

Meclis ya da güncel siyasal literatür ile açıklarsak parlamento, İtalyanca konuşulan yer (parlare) anlamına gelmektedir.⁶⁴ Çok eski bir geleneği olan meclisin kökenini bazı tarihçiler Franklar devrine kadar dayandırır. Meclis: toplumsal sorunları danışmak, görüşmek ve kara bağlamak için kral tarafından çağrılan eşraftan müteşekkil yerdir. Yunan ve Roma Siteleri olmak üzere birçok eski uygarlıkta danışma meclisleri olduğu tarihsel gerçekliktir. 1789 Devriminden önce Fransa’da Etats Generaux, Sardinya’da Stamento, Napoli’de ve Sicilya’da Parlamento, İspanya’da Cortes denilirdi. Osmanlı İmparatorluğunda padişahların danışma meclisleri vardı. Bunlar Meşveret Meclisi, Meclis-İ Has / Meclis-İ Vükelâ, Dar-ı Şüra-i Askeri, 1876 Anayasasıyla kurulan Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan gibi meclisler de Sadrazam başkanlığında Nazırların katılımıyla devlet işleri ele alınıp oy çokluğu ile kabul edilerek padişaha sunulurdu. Bu meclislere padişah da bazen başkanlık ederdi.

⁶³ Gökalp, *a.g.e.* s.59.

⁶⁴ ⁶⁴ Saim Sezen, *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ekim 1994, s.52.

Aşiretsel yapının hâkim olduğu doğu Anadolu toplumunda söz konusu meclislere Divanhane denilir. Osmanlı tarihinde Aşiret üzerinde ağanın otoritesi kesin olmakla beraber her zaman için her aşirette farklı dozda da olsa yönetimi paylaşan bir aşiret meclisi vardır. Bazı aşiretlerde bu meclis (Divanhane) çoğu zaman ağanın iktidarından daha güçlüdür. Ağalar için kendisiyle iktidarı paylaşan bu meclislerden hoşlanmazlar. Bunun için çeşitli yollarla onları devre dışı bırakmaya çalışırlar. Ama aşiret ilişkileri sıcaksa ve reis sadece eşitler arasında bir adım önde duran ise o zaman için aşiret işlerinde herkesin katılma hakkı vardır, herkesin hür veto hakkı vardır. Mesela Şemdinli'nin hemen güneyinde yaşayan Bilbas aşiretinde en sıradan kişinin bile aşiret işlerinde bir söz hakkı vardır. Bir işe karar verdiklerinde biri aniden söz alıp "ben bu işte yokum" derse bu, o işin o anda bozulması için yeter.⁶⁵

Aşiret meclislerinin kurulduğu yere genel olarak divanhane denir. Göçebe aşiretlerinde divanhaneler genel olarak 130, 60, 80... vb direkli büyük çadırlardır. Bu aynı zamanda aşiret ağasının evidir de. Reisin çadırı, etrafında sıralanmış diğer çadırlar arasında büyüklüğü ile hemen ortaya çıkar. Bu büyük çadırda ağanın ailesi ve haremi yaşadığı gibi, aşiret işlerinin görüşüldüğü büyük divanhane de vardır. Bu divanhane aynı zamanda misafirlerin ağırlandığı yerdir. Zaten gelen her misafir ağanın divanhanesine misafir olmak zorundadır. Ağadan başkasına misafir olmak ağaya hakaret sayılır. Ağa herkesin görebileceği bir yerde oturur. Divanhane sofrası her zaman için devamlı var olan misafirler için en leziz yemeklerle doludur. Ağalar cömertlik ve misafirperverliğe büyük önem verirler, Çünkü bu durum onları diğer ağalar nazarında daha güçlü yapacaktır. Divanhane şark odası biçiminde döşenip halı ve minderlerle doludur. Yerleşik aşiretlerdeki divanhaneler ise daha ihtişamlı ve lüks sayılabilecek geniş konaklardır. Divanhaneler dikdörtgen biçiminde olup yüksek ve alçak bir köşesi vardır. Oturmak için duvarların etrafı şilteler ve minderlerle döşenmiştir. Taban ve duvarlar halı ve kilimlerle kaplıdır. Sayılan bir misafire veya yaşlı birisine dayanması için rahat minderler verilir. Gençlerin arkaya yaslanıp oturmaları ayıplanır. Ağa her zaman için yüksek olan tarafta oturur. Köylüler ve misafirler ise yaşlarına ve statülerine göre daha alçak veya daha uzak yerlerde otururlar. Bir kişi içeriye girdiğinde eşit olsun olmasın

⁶⁵ Wadie, *a.g.e.* s.60.

herkes ayağa kalkar ve yeni geleni konumuna uygun bir yerde oturuncaya kadar ayakta beklerler. Buna en başta ağa riayet eder. Bu durum biri kalkıp giderken de aynı şekilde devam eder. Yalnız ayağa kalmanın çeşitli biçimleri vardır. Ayağa kalkar gibi yapıp tam ayağa kalkılmayabilir, kalkıp hemen oturulabilir.

Divanhanelerin birçok işlevi vardır. Burada hem misafirler ağırlanır, hem de aşiretin bütün işleri görüşülüp karara bağlanır. Köyün erkekleri hemen hemen her akşam orada toplanırlar. Onlarca köye dağılan aşiretlerde ise belirli zamanlarda her kabilenin ileri geleni ağa divanhanesinde toplanıp kararlar alırlar. Buralarda hem sorunlar görüşülür hem de gençlere gelenekler ve görenekler anlatılır. Divan yakın zamanlara kadar güçlü bir denetim mekanizması sağlıyordu. Köylülerin her akşam orada toplanmaları mecburiydi. Divanhane meclislerine devam etmeyen aşiret fertleri ihtiyarlarca şiddetle azarlanırdı. Ona “Sen niye buraya gelmiyorsun. Yoksa buradaki işler seni alakadar etmiyor mu?” derlerdi. Aynı şekilde gençlerde beğenilmeyen davranışlar da eleştirilirlerdi. Fakat gençlerin kalkıp kendilerini savunma girişimleri hiç olmazdı. Yaşlılar, gençlere nasıl olacakları yönünde örnek gösterirlerdi. Onlardan hareketsiz durmaları ve konuşulurken dinlemeleri istenirdi. Gençler yüksek sesle konuşmazlar ancak aralarında fısıldayarak konuşabilirlerdi. Bağdaş kurup dik durmaları beklenir, zayıflık alametleri göstermemeleri gerekirdi.⁶⁶

Bu şekilde ağa, sosyal yaşamı tekelinde tutmaya çalışırdı. Bütün olaylar orada tartışıldığı, kararlar alındığı ve herkes orada bulunduğu için gelişen tüm olayları yönlendirme imkânına sahip oluyordu. Önemli kararları almak için ağa yaşlılara danışır sonra fikirlerini ortaya koyardı. Divanhaneler sadece böyle sıkıcı konuşmaların yapıldığı bir ortam değildi. Hikâye, şarkı, türkü, efsaneler anlatan dengbêj (ozan) hemen hemen her divanhanede vardı. Çünkü bu dengbêjler aşiretlerin savaşlarını, eski tarihlerini, kahramanlıklarını türküleştiren anlatır, bu da şarkılaşabilen, ağa ve aşiretlerin dengbêjlere önem vermelerini sağlıyordu. Hangi divanhanede kuvvetli bir dengbêj varsa o ağanın prestiji daha yüksek olurdu. Bunun haricinde divanhaneden daimi bulunan molla, onlara İslam dini hakkında bilgiler verir, dini işleri yapar ve onların dini eğitimini üzerine alırdı. Gezgin dervişler divanhanelere uğradıklarında ilahiler, kasideler ve

⁶⁶ Bruinessen, *a.g.e.* s.135.

menkıbeler ile ortamı derhal değiştirirlerdi. Bazen de ağa dahil herkes çocuklaşır “Yüzüğü bul” gibi oyunlar oynarlardı. Divanhane, ağanın olmaktan ziyade aşiretin ortak mülküydü ve buranın idamesi için ağa aşiretten belirli bir ücret alırdı. Çoğunlukla bu meblağ ürünün %10'uydu.

Göçebe aşiretler divanhane isminden ziyade “Kock” (köşk) ismini kullanırlardı. Bu kock çadırdadır ve kapısı ağa ailesinin kaldığı bölümden ayrı bir yerde olurdu. Göçebe aşiret ağaları kock'un aşağısında bekler, kock dolduktan sonra baş tarafta bulunan yerlerine geçerlerdi. Göçebelerin kocklarına herkes teklifsiz girebildiğı halde yerleşik aşiret divanhanelerine ancak ağa, rıhspi (aksakallı) ve ileri gelenler teklifsiz girebilir, daha aşağı seviyede olanlar giremez. Çoğunlukla kadınlar hem divanhanelere hem de kocklara giremezdi.⁶⁷ Yerleşik aşiretlerde tabakalaşma olduğı için girişte ve oturma düzeninde hiyerarşik yapı söz konusuyken, göçebe aşiretlerde eşitlik daha fazla olduğı için doğal statü ön plana çıkar.

4.2.1. Divanhaneadaki Görevliler

4.2.1.1. Gulamlar (Xulam)

Ağanın silahlı muhafızları, divanhane işlerini gören hizmetkarlar genel olarak bu isimle adlandırılır. Dergevan denilen hizmetliler misafir karşılama, ayak işlerine bakma gibi şeylerle meşgul olurlar. Divanhane kapısında ayakta bekleyip düzeni sağlarlar. Pişekar denilenler ise misafirlere yemek getirip götürürler, divanhaneyi temizlerler ve konukların yatak işleriyle ilgilenirler. Yemek pişirmek için kadın pişekarlar da kullanılır. Kasider ağanın mali işlerine ve aşiret içi toplanacak vergi, yardım gibi işlere bakarlar. Hunhar veyahut reşeke denilenler ise ağanın muhafazasını yaparlar hem de ağa adına adam öldürme işlemini yaparlar. Devamlı silahlı olup hazır beklerler. Bunlar çalışmayıp giderleri ağa tarafından karşılanır. Bunlar ağanın en fazla güvendiğı aşiret üyeleri arasından seçilir. Kalünder ağanın bir, bir buçuk metre uzunluğundaki sigara çubuğu ve bir fincan büyüklüğünde lülesi olan kalun yada sebil adı verilen piposunu yakar ve

⁶⁷ Erdost, *a.g.e.* s.285.

temizler. Aynı zamanda divanhanede olanlara sigara sarıp dağıtır. Kahveger ise semaveri hazır tutar ve gelen misafirlere çay ve kahve servisi yapar.

Her aşiretin büyüklüğüne ve ağanın gücüne göre bu Gulam takımının sayısı değişir. Eğer ağa güçlüyse bütün bu Gulamlar divanhanesinde bulunur. Güçlü değilse bütün bu işleri bir – iki kişi görür. Ama büyük aşiretlerin ağaları Gulamların giyim – kuşam ve fazlalıklarına önem verir. Öyle ki Çukurca'nın güneyinde yaşayan Rêkan aşiretinin ağalarının Gulamları giyim – kuşam bakımından ağalarından daha iyi ve güzel giyinirlerdi. Bu durum o aşiret için övünç kaynağı olurdu.

4.2.1.2. Aksakallılar (Rıhspi)

Bunlar genelde aşiret kabilelerinin ileri gelen gün görmüş, tecrübeli yaşlılarıdır. Bu yaşlıların kararları etkilemek gücü oldukça fazladır. Ağa her zaman bunlar danışır, bunlarda eski günlerden, eski ağanın yapıp ettiklerinden yola çıkarak ağaya yardımcı olurlar. Bunlar haricinde akılmend denilen ağanın akıl danıştığı zeki ve tecrübeli biri her zaman ağa divanhanelerinde bulunur.

4.2.1.3. Dengbej – Lawjebej (ozan)

Yukarıda değindiğimiz gibi her divanhanede aşiretin veya ağanın başından geçen olayları şarkılaştırıp söyleyecek bir şarkıcı bulunur. Bu, aynı zamanda hikaye, efsane, masal, şarkı ve türkü söyler. Bütün bu edebi söylenceler ağır ve oturaklıdır. Halay türküleri veyahut basit aşk türküleri divanhanelerde söylenmez.

4.2.1.4. Molla

Her divanhanede mutlaka bir molla veya birkaç molla vardır. Namaz, nikah, defin... vb işleri görürler. Bütün namazlar cemaatle divanhanede kılınır. Dini bilgiler verir ve aynı zamanda ağa çocuklarına din dersi verir. Mektupları yazma ve okuma da çoğu zaman mollanın görevidir. Bunlar, aynı zamanda ağanın zulüm ve baskı kurmasını

engellemede divanhanedeki en etkili olan kişilerdir. Bu Mollalar'ın zaman zaman fetva verdiği de olmuştur.

4.2.1.5. Darağa

Mübaşir ve şağne de denir. Bunlar ağa adına alınan kararları aşirete bildirir veya aşiretin isteklerini ağaya iletme görevini yaparlar. Kasıd (elçi) denilen bir görevli daha vardır ki bu elçilik yapar.

Şunu söylemekte fayda vardır ki divanhane ve buradaki görevlenme günümüzde hemen hemen hiç kalmamıştır. Bu ancak 1980'li yıllara kadar yaşamış şimdi bunlara gerek kalmadığından tarih olmuştur.

4.3. Yönetilen Tabaka

Bir aşiret ağası kendi aşireti üzerinde iktidar sahibi olabildiği gibi diğer aşiretler üzerinde ya da aşiretsiz olan diğer köyler üzerinde de iktidar sahibi olabilir. Bu durum yönetilen tabakanın daha karmaşık bir hal almasına neden olur. Yönetilen aşiret ne kadar homojen bir yapıda olursa toplumsal katmanlaşma da o derecede az olur. Kan bağına dayalı birlikteliğin ön planda olduğu aşiretlerde aşiretin bütün fertleri eşit derecede statüye sahip olurlar. Burada sadece kabilenin veyahut sülalenin ileri geleni (yaşa ve tecrübeye bağlı olarak) diğerlerinden bir derece öncedir. Aynı şekilde göçebe aşiretler gibi kolektif ruhun ön planda olduğu aşiretlerde de toplumsal katmanlaşma az olup eşitlik ve özgürlük önemli bir yer tutar.

Aşiretlerin toprağa bağımlılıklarının artmasıyla (çiftçi olup yerleşik hayat yaşamaları) birlikte aşirette var olan soy birliğine bağlı homojen yapı daha çok karmaşıklaşır. Kolektif ruhun ortadan kalkmaya başlamasıyla beraber ortaya çıkan özel mülkiyet durumu ister istemez aşireti çok katmanlı bir yapıya büründürür. Yönetici tabaka giderek zenginleşirken yönetilen tabaka daha fazla bağımlı hale gelir. Bu tip yapılanmalarda orta çağ feodalizmindeki serflere benzeyen yönler ortaya çıkar.

Bir aşiretin üst tabakasına ağa ve yedi göbeğe kadar olan ağa soyunu (pısağa) ve sırasıyla kabile reisleri olan rıhspi (aksakallı)'leri ve gulamları yerleştirirsek ikinci alt tabakayı genel aşiret üyeleri alır. Bu durum genel olarak kan bağıнын kuvvetli olduğu göçebe aşiretlerinin örgütlenme yapısına uygundur. Ama özel olarak yerleşik aşiretler genel olarak ise tüm aşiretler örgütlenmelerini sırf kan bağına göre yapmadıklarından onları önemli derecede katılım olabileceği gibi başka unsurlar üzerine de etkinlik kurabilirler. Bütün bunları göz önüne aldığımızda örgütlenme biçiminin daha da karmaşıklashaabileceğini göz önünde bulundurmamız gerekir. Aynı şekilde bir aşiretin bir kısmı göçebe olabileceği gibi diğer kısmı yerleşik hayata geçmiş olan çiftçiler oluşturabilir. Burada silahı ve düzenliliği elinde bulunduran göçebe kısım büyük oranda çiftçi kısım üzerinde etkinlik kurar.

Büyük aşiretleri oluşturan unsurlar farklılık arz ettiklerinden toplumsal tabakalaşmanın fazlalaşması önemli bir yer tutar. Yönetici tabaka dışında karşımıza iki sınıf ortaya çıkar: O aşireti oluşturan gerçek ya da soyunu asalete dayandıran aşiret üyeleri ile o aşirete bağımlı olarak yaşayan aşiretsiz unsurlar. Gerçek aşiret üyeleriyle yönetici tabaka arasında farklılık fazla değildir. Çünkü neticede aynı soydan gelmektedirler. O aşirete soy itibarıyla girmedikleri halde başka aşiretten o aşirete iltica eden aileler, yanaşma sülaleler ve aşiretsiz olan köylülere gelince bunlar ile aşireti olanlar arasında fark vardır. Aşiretli tarafından "Kırmanç", "Rayat", "miskin" veya "Curan" olarak adlandırılırlar. Bunlar kendilerine ait toprakları olmadığından ya yarıcı ya da tarım işçisi olarak çalışırlar. Bunlar aşiret halinde örgütlenmedikleri için akrabalık temelinde küçük örgütlenmeleri olsa dahi aşiretli olanlar karşısında zayıf durumda olurlar. Çünkü aşiretli düzenli bir şekilde örgütlenmişler ve savaşçıdırlar. Aslında bu aşiretsiz olan unsurlar sayıca daha çok olmalarına karşın politik manada hiçbir ağırlıkları yoktur. Mesela, Van ile Hakkari arasında bulunan Çatak ve Nordız arasındaki bölgede aşiretsiz köylüler niceliksel olarak fazla olmalarına rağmen kendi topraklarını sahibi değildirler ve ürünlerinin büyük bölümünü Gıravî aşiretine verirler.⁶⁸ 60 haneli bir köyde en fazla 20 haneyi Gıravî aşireti oluşturmalarına rağmen durum böyledir. Aşiret

⁶⁸ Bruinessen, *a.g.e.* s.171.

fertleri her zaman kendilerini aşiretsiz olan ve dolayısıyla gücü ve soyluluğu olmayan bu Kırmanç'lardan (veya miskin ve Curanlardan) daha üstün görürler.

Büyük bir aşirete bağımlı olarak yaşayan yanaşma aşiretlerin konumu aşiretli ile aşiretsiz gruplar arasında bir yerdedir. Hakkâri bölgesinde yaşayan Silehiler ve Kevijiler aşiret olarak Çukurca Pınyanşilerine tabi olarak örgütlenmişlerdi. Ama kendilerini gerçek aşiretlerden Pınyanışı gözünde Silehiler ve Kevijiler gerçek aşiret olmayan daha aşağı bir tabakadırlar. Yani yerel söylem ile yanaşmadırlar.

Geçen yarım yüz yıl içindeki sosyal ve ekonomik değişimler bu iki kesim arasındaki farklılıkları yumuşatmıştır. Tipik aşiretler göçebe ya da yarı göçebe çoban ve hayvan yetiştiricileridir. Aşiretsiz olan, toprağa bağlı unsurlar politik olarak bunların egemenliği altındadır.⁶⁹ Şimdi ise çoğu aşiret yerleşik düzene geçip tarımla uğraştığından ya da kentleşmenin artmasından dolayı bu iki kast arasındaki farklılık eskide olduğu kadar açık ve kesin değildir. Aşiretli ve Kırmanç gibi ayrımlar genellikle toprağa bağımlı aşiretlerde artar. Mesela, Hakkâri bölgesi için söylemek gerekirse Gerdi, Zerza, Pınyanış gibi toprağa bağlı aşiretler arasında Kırmanç denilen unsurlar fazladır. Göçebe olan veya en azından yakın zamana kadar göçebe olan Herki, Ertuş ve Jirki gibi aşiretler de ise Kırmanç unsurlar azdır. Bu durumun temel nedeni toprağa bağlı oluşan aristokrat etkilerdir.

Kendi aşireti içerisinde kabile sayılan bir unsur veya aşir sayılan bir sülale başka bir aşiretin içine iltica ederse, eski aşiretinde sahip olduğu statüyü terk edip yeni aşiret içerisinde Kırmanç statüsünde kalır, yeni aşiretin alt basamağını oluşturur. Örneğin, İran'daki aşiretlerinden ayrılıp Şemdinli'deki Humaro aşiretine iltica eden Dırı kabilesi, Humarolar arasında Kırmanç durumuna düşmüşlerdir. Yalnız bu durum her zaman için geçerli değildir. Çünkü aynı aşirete Hakkâri tarafından gelip iltica eden Bay kabilesi Kırmanç olmayıp aşirden sayılmıştır. Çünkü Humaro aşireti ile Hakkâri aşiretleri soydaş olduğundan, akraba oldukları bu kabileyi Kırmanç yapmamışlardır. Bir Kırmanç, ağanın ya da pısağa'dan birisinin kızıyla evlenemez. Kaçırarak olursa aşiretten kovulur, fırsat bulunursa öldürülür, malı elinden alınır. Aynı şekilde Kırmanç divanhaneye teklifsiz

⁶⁹ Bruinessen, *a.g.e.* s.170.

giremez⁷⁰ Kırmançın kendisine ait toprağı olabilir. Ama ürününden belli bir miktarı ağaya vermek zorundadır. Kendilerine ait olan hayvansal ürünler için de belirli bir ücret verir. Aynı zamanda belli dönemlerde ağaya kabile reisine veya pısağalara angarya olarak çalışır.

Yukarıda saydığımız Aşir ile Kırmanç arasındaki farklılık özellikle soya dayandığı için Kırmançların bu farklılıkları kaldırmaları zorlaşmıştır. Bu soya dayalı farklılıklar genelde bir aşiret içinde olan farklılaşmadır ve daha çok toprağı bağılı dağı aşiretlerinde vardır. Ekonomik duruma bağılı gelişen sınıflaşma ise daha çok ova aşiretlerinde olur. Aynı zamanda bu ovalar Diyarbakır, Musul ve Erbil gibi merkezi yerlere yakın olan verimli ovalardır. Bunlar devletin güçlü olduğı merkezlere yakın olduklarından aşiret örgütlenmelerini kaybedip ağaları toprak ağalarına terfi eden aşiretlerdir. Bu örgütlenme biçimi ve azaları merkezdeki bürokrasiden büyük ölçüde yardım alması sonucu toprakların büyük çoğunluğı ağalar adına toplanmıştır. Topraksız olan bu köylüler bu topraklarda yarıcı veya işçi olarak çalışırlar. Belli miktarda toprakları olsa dahi üretim amaçlarını kendileri sağlayacak durumda olmadıklarından yine üretim amaçlarını toprak ağalarından aldıkları için açık bir biçimde sömürülürler. Ekonomik sınıflaşma devlet tarafından bir düzenleme yapılırsa ortadan kalkması kolaylaşabilir. Soya dayalı Aşir – Kırmanç farklılaşması ise kentleşmeyle ve eğitimle beraber ortadan kalkmaktadır.

5. AŞİRETLERDE SOSYAL YAŞAM

5.1. Ekonomi

Ekonomi ya da Oikonomi (Ahlaksal ve Siyasal) bu sözcük, yasa sözcüğünden gelir ve kökenine göre, tüm ailenin ortak iyiliğı için ev işlerinin akla ve belli kurallara göre çekilip çevrilmesi anlamını taşır.⁷¹ Ekonomi ev ekonomisi ve politik ekonomi

⁷⁰ Erdost, *a.g.e.* s.278.

⁷¹ Jean-Jacques Rousseau, *Ekonomi Politik*, Çev: İsmet Birkan, İmge Kitapevi, Nisan 2005, s.7.

olarak ikiye ayrılır. Ev ekonomisi, genelde babanın üzerine aldığı ve bu sorumluluğun doğal bir iktidar yarattığı sorumluluktur. Bu sorumluluk babanın ödevleri kendisine doğal duyularca ve itiraza çok ender izin verilen bir kesinlikle dikte edilir.⁷² Politik ekonomi (Kamusal Ekonomi) ise büyük bir aileye benzettiğimiz devlet yönetiminde söz konusudur. Politik ekonomi de devlet genel yönetim ile özel yönetimi güvence altına almak için ekonomik politikaları ortaya koyar. Konumuzla ilgili kısmı ise, aşiret tek tek ailelerden oluşur ve ailevi ekonomilerin birleşmesi aşiretsel ekonomiyi oluşturur, söz konusu durumda aşireti idare eden aşiret reisi halkının devamını, düzenini sağlamak için minimal politik ekonomik kararlar almak zorundadır. Bu kararları alırken bir çeşit kamusal ekonomik politika gütmek zorunda kalır. Genel iradenin hakim olabilmesi için tüm özel iradelerin birleşmesi gerekir. Aşiretsel yapıda belirttiğimiz gibi yerleşik aşiret olsun, göçebe aşiret olsun yaşam ortamları ve geçimini sağlamak için gerekli, tarımsal ya da hayvansal faaliyetleri şekillenmesinde kolektif bir irade gereklidir. Bu irade aşiretlerin liderliğini yürüten insanlarda vücut bulur.

Bu açıklamalar ışığında yukarıda belirttiğimiz gibi aşiretler yerleşme durumlarına ve güç durumlarına göre ya tarımla uğraşırlar ya da hayvancılıkla uğraşırlar. Çoğu zaman ise hayvancılığı yoğun, tarımsal faaliyetleri ise az yoğunlukta yaparlar. Bunun aksine tarımsal faaliyetleri yoğun, hayvancılığı ise daha az yapıldığı ovalardaki aşiretlerde vardır. Yer yer değişmesine rağmen dağ aşiretlerinin dağlık alanlarda işledikleri toprakların mülkiyeti genel anlamda aşiretin ortak malı olmasına rağmen her hanenin özel mülkiyeti vardır. Fakat işlenen toprağın kısıtlı olması ve miras yoluyla devamlı şekilde parçalanması sonucu bir aileyi geçindiremeyecek kadar küçültmektedir. Ovalık bölgelerde yerleşik yaşayan aşiretler ise genel olarak tarımla uğraşırlar. 1950 ve 1960'lı yıllara kadar dahi ovalık bölgedeki köylülerin işledikleri tarımsal alanların büyük çoğunluğunu i kendilerine ait değildi. Bunların çoğu yaşamlarını şehirlerde geçiren toprak ağalarının adına kayıtlıydı. Bu köylüler ya yarıcı olarak çalışırlardı ya da tarım işçisi olarak çalışırlardı. Fakat tarımda makineleşmenin başlamasıyla beraber köylüler iş bulmada zorlanmaya başladılar. Böylelikle

⁷² Rousseau, *a.g.e.* s.8.

Anadolu'nun batı bölgelerine iş bulmak amacıyla göçler başladı.⁷³ Ovalık bölgede kendi mülkiyetinde olan toprağı işleyen çiftçiler tarımdaki makineleşmeden sonra bu üretim araçlarına sahip olmayınca ister istemez şehirli iş adamlarından bu gereçleri kiralamaya başladılar. Bu kiralamaya karşılık da ürünlerinin belli bir yüzdesini onlara vermek zorunda kalıyorlardı. Giyecek, yakacak, araç – gereç... vb gereksinimlerini karşılamada zorlanan bu köylerden ister istemez her hanede bir veya birkaç kişiyi iş bulabilmek için göç ettirdi.

Coğrafik olarak dağlık ve engebeli yerlerde yaşayan dağ aşiretlerinin temel geçim kaynaklarını hayvancılık, bunun dışında ise dar alanda tarımsal faaliyetler ve ticaret oluşturur. Burada temel geçim kaynağı koyun, keçi yetiştirilmesine ve hayvan ürünlerinin satışına dayanır. Tarım ürünleri ancak ailenin ihtiyaçlarını karşılamaktadır.⁷⁴ Yerleşik olan dağ aşiretleri büyük ve küllü sayıda hayvan besleyemezler. Çünkü bunun için otlağı bol olan meralara sahip olmak ve mevsimin belli döneminde yaylalara çıkmak gerekmektedir. Bu durum emek istediğı gibi rahat bir hareket alanı da ister. Bu ise yarı göçebe veya göçebe aşiretlerin kaldıracağı bir yükür. Bu gibi aşiretlerde sürüler daha büyüktür ve baharda köyün büyük bir kısmı hayvanlarıyla beraber yaylalara (zoma) çıkarlar, çadırlarda kalırlar. Köy ile yayla arasındaki mesafe yakın olduğundan hem köydeki toprak ekilir hem de yaylada hayvanlar beslenir ve onların kışlık ihtiyaçları giderilir. Bu benzer mevsimlik göçe dayalı hayvan beslenmesi ve toprak ekimi dediğimiz gibi, dağ eteklerinde ya da daha alçak dağlarda yaşayan aşiretlerin ekonomik durumudur. Mesela, tam göçebe Alikan aşiretinde çadır başına ortalama 268 baş hayvan düşerken yarı göçebe yerleşik Oramar aşiretinde ise hane başına 70 baş hayvan düşmektedir.⁷⁵

Bunun haricinde sınır bölgelerinde yaşayan aşiretlerin geçim kaynakları ise artık ne hayvancılık ne de tarımdır. Daha ziyade sınır ticaretine dayanmaktadır. Sınır ticaretinin devletlerce serbest yapılmaması sonucu, kaçakçılık önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Burada; hayvan sürüleri alım – satımı, elektronik eşya, mazot, sigara ve ev gereçleri alınıp satılmaktadır. Bu durum sınır bölgelerinin sosyal yapısını da

⁷³ Bruinessen, *a.g.e* s.33.

⁷⁴ Heckmann, *a.g.e*. s.251.

⁷⁵ Heckmann, *a.g.e* s.244.

değiştirmektedir. (ayrıntılı bilgi için bkz: Tekin Ferhat, sosyolojik Açıdan Sınır, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012) Küçük bir yerleşim yeriye son on yılda oldukça büyüyen Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi buna örnek teşkil eder. Burada her aşiretten ve her yöreden insanların ekonomik işlevinden (sınır ticareti) dolayı nüfusu kabarıklaşan ilçede, aşiret toplumu heterojenleşip ekonomi toplumu haline gelmiştir. Bu durum da yöredeki ilişkileri aşiret ve ticari kimlik olguları arasında karmaşıktır. Sınır köylerindeki hayvansal veya tarımsal çalışma yoğunluğu oldukça azalıp yerine sınır ticareti geçmiştir. Sınır ticareti ise risk isteyen bir iş olduğundan sadece erkekler yapmakta, kadınların yapacağı iş eski köy hayatına göre oldukça azalmıştır. Bu durum beraberinde yeni bir yaşam biçimi getirmiştir.

5.2. Hukuk

5.2.1. Yazılı Hukuk ve Aşiret Örfü

Aşiretler arası veya aşiret içi ilişkileri düzenleyen normlar iki kaynaklı olabilir. Bunlardan birincisi İslam hukukunun oluşturduğu yazılı kaynaklar, ikincisi ise aşiretlerin tarihsel süreç içerisinde oluşturdukları örfleridir. Yazılı hukukta ihtilafları çözenler şeyhler veya mollalardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde tekkelerine sıkça rastlanan Nakşibendî Şeyhlerinin ihtilafları çözen, aşiretler üstü bir konumları vardı. Aşiret yapılanmaları dışında duran şeyhler tarafsız bir şekilde ihtilafları çözdükleri için saygınlıkları ve prestijleri artar ve aynı zamanda ihtilaflı tarafların da verilen hükme içleri rahat olarak uyumalarını sağlardı. Çünkü aşiretlerin tarafsız olduklarına ve hiçbir tarafın çıkarlarını gözetmediklerine dair onlara güven duyarlardı. Mesela Hakkâri'de büyük ihtilaflar genellikle şeyh Muhammed Selim Efendi'ye ya da Molla Übeydullah'a danışılarak çözüme kavuşturulurdu. Onların çözümlerine de istisnasız herkes uyardı. Bunun haricindeki küçük çaplı ihtilaflar ise köy imamlarınca çözüme kavuşturulurdu. Bütün bunların yanın da asıl olan, davaların aşiret örfüne dayalı olarak aşiret reisleri ve rıhsiplerce (aksakallı) çözülmesidir. Bu çözümlemeler aşiretin ileri gelenleri tarafından divanhanelerde kararlaştırılır ve derhal uygulanırdı.

Aşiretlerin zihninde hukuk-u amme ve hukuk-u ferdiye mefhumları yoktur. Müşterek mes'uliyet kaidesi geçerlidir.⁷⁶ Aşiret grubu kendisini tekil bir birim olarak hisseder ve dışarıdan da öyle görünür. Bu durum hukuki ilişkilerin bireysel düzeyde görülmesinden ziyade kolektif olarak görülmesine neden olur. İleride ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi kan davalarında bu bariz bir şekilde ortaya çıkar. Aşiret ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde bütün hukuki vakalar bu örfe göre çözümlendiğinden devlet mahkemeleri formalite olmaktan öteye gidemiyor. Mahkemeler bir çözümde bulunsalar bile aşiretler kendi işlerini kendileri görmekten geri kalmazlar. Çünkü mahkemelerin uygulayacakları müeyyideler modern toplumlar için geçerli olabilir. Hâlbuki ilişkilerin feodal bir biçimde düzenlendiği aşiretlerde bunların bir etkinliği olamaz. Ancak kentleşmenin ve eğitimin aşiret ilişkilerini azalttığı ortamlarda etkinlik sağlayabilir.

5.2.2. Hukuki vakaların Çözümü

5.2.2.1. Kan Davaları

Aşiret biçiminde örgütlenmeler yoğun olarak oluşumunu çatışma ortamına borçlu olduğu için, kan davaları oldukça yaygındır. Çeşitli sebeplerden dolayı ortaya çıkan kan davalarının şekli ve yoğunluğu bölgeden bölgeye değişir. Aşiret ilişkilerinin yoğun olduğu bölgelerde sık rastlanılırken, dış etkilere açık yerlerde (devlet gücünün hissedildiği) ve aşiret ilişkilerinin çözüldüğü yerlerde önemini yitirir.⁷⁷ Aşiretli kan davasını gütmezse, akrabasının intikamını almazsa, kana kanla karşılık vermezse saygınlığını ve itibarını kaybeder. Aşiret içinde küçümsenir ve “arsız” addedilir, ileride ne yapmak isterse "sen kanını bile alacak gayrete sahip değilsin" denilerek devamlı ta'zir (azarlamak) edilir. Eğer bu kişi liderlik konumunda ise derhal liderlikten düşer. Bütün bunlar aşiretler için cinayet sayılmaz aksine fazilet sayılır. Bizim töre cinayetleri diye

⁷⁶ Gökalp, *a.g.e.* s.48.

⁷⁷ Wadie, *a.g.e.* s.64.

adlandırdığımız vakalar aşiretlere göre adi suçlar değil, kişilerin kendi şeref ve haysiyetleri için yaptıkları onurlu davranışlardır.

Kan davaları ile ilgili her durum İslam hukukunca şiddetle karşı çıkılmasına rağmen aşiret örfü buna meşruluk kazandırır. Hayvanların çalınması, sulama, otlatma hakları ve namus meseleleri sonucu çıkan çatışmalar kan davalarına neden olabilir. Bu nedenler dikkatle incelendiğinde bunların belli kişileri değil kolektif olarak aşiretin otoritesini ve haysiyetini ilgilendirmesi, adam öldürmelerin kişisel değil iki topluluk arasında cereyan eden bir biçim almasına neden olur. İşte bu aşiret örfü İslam hukukunun uygun gördüğü kısas ve diğer uygulamalarına ters olarak bir aşiretin veya akraba grubunun her ferdinden intikam almayı meşrulaştırır. Bundan dolayı yazılı hukukla hiçbir ilgisi yoktur.

Aşiretlerde kan davaları iki biçimde ortaya çıkar. Farklı aşiretler arasında oluşan husumet ile aynı aşiretin kendi içerisinde oluşan husumetler. Bu iki farklı kan davası farklı biçimlerde gelişir. Farklı bir aşiretten birisi bir aşiretin bir ferdini herhangi bir nedenle öldürürse, maktul sahibi olan aşiret bütün fertleri ile beraber intikam almak için seferber olur. Rakip aşiretin her ferdi açık hedef olarak tutulur. Kendi zararlarından daha fazla zarar verirler ki kendi güç ve otoriteleri zedelenmesin. Bu durum karşı misillemelerle devam eder ve bazen yüzlerce yıl sürer. Hatta bazen o kadar sürer ki kan davasının sebebi bile hatırlanmaz olur. Bu aşiretler arasındaki kan davalarının çözümü için etkin kişilerin arabuluculuğu gerekmektedir. Bu kişiler çoğu zaman aşiretler dışı olan bir şeyh veya bir devlet yetkilisi olabilir. Çatışma dışında olan bir aşiretin ağası da aracı olabilir. Ama buna pek rağbet edilmez çünkü başka bir ağaya bu iş çözdürülüp prestiji artırılmak istenmez. Bu ancak çok güçlü bir aşiretin lideri olursa arabulucu olabilir. Son 15 yıldır Hakkâri’de ve doğunun genelinde bu tür hadiseler Kürtlerin çoğunluğunun desteklediği partilerin Taşra Teşkilatları’nın devreye girmesiyle çözüldüğüne sık rastlanmaktadır.

Öldüren ve öldürülen aynı aşiretten veya sülaleden olursa bu davada intikam alınacak kişi sayısı oldukça kısıtlıdır. Bu durumda öldürme faaliyetinde bulunan tarafın ailesi(yakın akrabalarla birlikte) memleketinden 5 veya 7 yıllığına sürgün edilir. Sürgün edilen bu ailenin evi yakılır, tarlaları işlenmez. Bu sürgünlük döneminde maktulün

tarafkarları öç alma hakkına sahiptirler. Yakın tarihte Hakkari de yaşayan ve herhangi bir aşiret konfederasyonuna bağlı olmayan Marinusi kabilesine bağlı Kurt ve Özer aileleri arasındaki bir kavgadan Kurt ailesine mensup birinin silah ile yaralanması neticesinde Özer ailesi Hakkari'den Şırnak Silopi'ye Sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır. Müddeti bittiğinde sürgün aile, aşirete geri dönülmesi aşiret divanında gündem oluştururlar. Eğer bir antlaşma sağlanırsa bu aile geri dönebilir. Karşı taraf hala intikam alabilir ama eğer antlaşma sağlandıktan sonra intikam alınırsa bu onlar için büyük bir utanç olur. Çünkü sürgün yıllarında intikamlarını alamayanların antlaşmadan sonra intikam almaya hakları yoktur. Kan davası iki kabile arasındaysa kabilenin her ferdi intikam alınacak bir hedef olarak kabul edilir. Meşru hedefler olarak daha çok katilin ya kendisi ya kardeşleri ya da oğlu gibi en yakın akrabaları seçilir. Taraflar, her türlü ilişkiden kaçınırlar ve bu tarafların her ferdi için geçerlidir. Kan davalarının barışçıl bir biçimde yani intikamı alınmadan bir çözüme ulaştırılması oldukça zordur. Bu biçimde bir barış ancak nüfuzlu ve etkin bir kişinin arabuluculuğuyla olabilir. Tehdit altında olan taraf karşı taraf intikam tercihini daha kullanmadan, onların saygı duyduğu ve otoritesini kabul ettiği bir kişi ile ilişkiye girip bu kişinin arabuluculuk yapmasını ister. Çatışma durumunda olan tarafların düzeyleri ne kadar yüksek ve daha büyük olursa arabuluculuk yapabilecek otoritenin bulunması da o derece zorlaşır⁷⁸ Zaten aileler veya sülaleler arası kan davaları daha kısa sürede halledilebilirirken, aşiretler arası kan davaları oldukça uzun sürer.

Kan davalarının barışçıl bir biçimde sona ermesi için tarafların birbirine verdikleri kan parası (bezh, Xwun) vardır. Kan parasını sadece katil değil katilin bağlı bulunduğu aşiret, kabile ya da sülalenin hepsi birlikte verir. Kan davası mantığında görüldüğü gibi kabile yapısında ortaya çıkan bu kolektif sorumluluk ve kabile üyelerini sıkı bir denetim altında bulundurulmaları, her bir kabilenin kendi insanları üzerinde çok büyük bir asayiş sağlama çabası gütmesini zorunlu kılar.⁷⁹ Kan parası kabilenin tamamı tarafından ödendiğinden paranın tespitinde sadece katilin veya maktulün konumları göz önünde bulundurulmaz, katilin mensup olduğu kabilenin büyüklüğü ve itibarı dikkate

⁷⁸ Bruinessen, *a.g.e.* s.112.

⁷⁹ Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 40.

alınır. Bezh'in toplanışı genellikle eşitsizdir. Herkes sembolik de olsa ödeme işine katılır. Fakat bezh ödendiği tarafın üyeleri arasında paylaşılmaz sadece maktulün varisi alabilir.⁸⁰ Kan parası haricinde iki taraf arasındaki intikam hislerini yatıştırma için kurbanın ailesine at veya yakınlarından birisi ile evlendirilmek için bir kız da verilebilir. Genellikle aşiret içi kan davaları ağa tarafından süratli bir biçimde çözüme kavuşturulur. Çünkü bu aşiretin biriliği ve ağanın prestiji için önemlidir. Eğer öldürülenin ailesi zayıfsa veya intikamını alamayacak durumdaysa kan parası olarak (tarla, para, tüfek, hayvan) verilir. Bunun şeklini ve biçimini ağa ve aksakallılar belirler. Eğer katil aşiret dışındaysa en başta ağa olmak üzere aşiretin bütün fertleri intikam almak için harekete geçerler.⁸¹ Bu da kan parası yoluyla tatlıya bağlanabilir. Yalnız bu kan parasının tamamı kurbanın ailesine değil bir kısmı da aşirete ayrılır. Ama aşiretler arası kan davaları genellikle kan ile ödenir ve bu da yılları alır. Bunların bitirilmesi için daha güçlü otoritelerin araya girmesi gerekir.

5.2.2.2. Miras

Aşiretlerde aşiretin mülkü sayılan mallar o aşiretin bütün fertlerinin tasarrufuna açıktır. Miras işlemleri genellikle İslam hukukuna göre düzenlenmekle beraber aşiretin yaşam tarzına bağlı olarak aşiret örfünce çoğu zaman bu durum ihlal edilir. Özellikle kadına miras konusunda bu durum öne çıkar. Göçer olan veya kısıtlı bir toprağa sahip olan aşiretlerde haneye ait mal varlığının daha da azalmaması için kadına miras bırakılmaz. Mesela Şemdinli'deki göçer Herki aşiretinde kadına hemen hemen hiç miras bırakılmazken komşuları olan Gerdi aşiretinde kadınlar çeşitli durumlarda mirastan paylarını alabilmektedirler. Özellikle iç evliliklerin yoğun olduğu aşiretlerde kadına miras verilmemesi daha belirgin görülür. Bütün bunlara rağmen yönetici düzeyinde olan ailelerde kadınlar daima miraslarını alırlar, geçimlerini rahat sağlayabilen aşiretlerde de mirastan paylarını alırlar. Görüldüğü gibi bunda aşiretin ekonomik durumu etkileyicidir. Çocuklar babanın mirasına konarlar. Çocuk yoksa miras babanın kardeşlerine ya da yeğenlerine geçer, erkekler kadının iki katı miras alırlar. Çocuğu olmayan bir kadın

⁸⁰ Vergin, *a.g.e.* s.111.

⁸¹ Erdost, *a.g.e.* s.281.

ölünce mirasının yarısı kocasına, yarısı da yakınlarına kalır. Çocukları varsa koca dörtte birini, çocuklarda dörtte üçünü alırlar.⁸² Miras'ın ötesinde son yıllarda gelişen köy boşaltmalarının neticesinde 5233 sayılı yasaya⁸³ göre zararların tazmini hakkındaki kanun uyarınca, evlenmiş tüm kız çocukları da babalarından kalan topraklar için köy tazminatı aldılar. Eski feodal ilişkiler çerçevesinden düşünülmüş olsaydı, evlenmiş kız çocuklarının bu tazminattan pay alamamaları gerekirdi, oysa geline nokta zihniyet değişikliği olduğunu, kız erkek ayrımı olmadan aynı ana-babadan gelen çocukların miras ve diğer maddi nevilerde ortak olduğu kanaati hasıl olmaktadır.

5.2.2.3. Suçlara Verilen Cezalar

Dış etkilerin az ve aşiret otoritesinin yoğun olduğu dönemlerde bütün cezalar aşiret tarafından verilir ve derhal uygulanırdı. Devlet otoritesinin her tarafa yayılmasıyla beraber aşiretler eskisi gibi cezalandırmada etkin olma özelliğini kaybetmişlerdir. Aşiret reisi ve Aksakallılar grubu tarafından verilen bütün cezalar Hunhar'lar tarafından derhal yerine getirilirdi. Fakat divanhanenin fonksiyonunu kaybetmesiyle beraber bu ilişki biçimleri değişmiştir. Aşiret töresine uymayana yabancı gibi davranılır, yardım edilmez, koyunları sürüye katılmaz ve rahatsız edilir.⁸⁴ Burada suçlanana karşı ceza olarak toplumsal baskı kurulur.

Aşiret içinde işlenmiş herhangi bir suç cezalandırmak için aşiret reisi divanhane üyelerini toplayarak bu kişi hakkındaki şikayetleri dinler. İşlenen suça göre ,bölgeden bölgeye değişmek suretiyle, çeşitli cezalar verilir. Verilen cezaların en ağırını şüphesiz aşiretten kovma oluşturur. Bir aşiret üyesinin aşiretten kovulması demek özgürlüğünü, prestijini kaybetmek demektir. Çünkü kendi topluluğu içinde güçlü olan bu kişi bu topluluktan çıkmakla beraber bütün gücünü yitirir.⁸⁵ Kendi aşiretinde kovulmuş (kırı -

⁸² Nikitine, *a.g.e.* s.212.

⁸³ 17.07.2004 tarihli ve 5233 sayılı, “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansısı Hakkında Kanun”.

⁸⁴ Erdost, *a.g.e.* s. 281.

⁸⁵ Nikitin, *a.g.e.* s.233.

der) denir ve bu kişi iltihak ettiği aşirette, eski aşiretindeki haklarına sahip olmaz. Sığındığı aşirette aşağı tabakadan biri olarak hayatına devam eder.

Kan davaları için yukarıda belirttiğimiz gibi ya kana karşı kanla cezalandırılır ya da çeşitli biçimlerde uygulanan cezalarla cezalandırılır. Katilden kan parası alınıncaya kadar karşı taraf intikam alma, talan yapma haklarına sahiptir. Kan parası olarak kız, tüfek, at, tarla, para...vb. alınır. Katil belli bir süre (5yıl,7 yıl) sürgün yaşar ve ancak barış yapıldıktan sonra aşiretine dönebilir. Kız kaçırmalarda da çeşitli cezalar uygulanır. Eğer kız ile oğlan isteyerek kaçıtsalar kız babasına (hak- kıreti) denilen ve kızın kaçırlmasından dolayı doğan utanç ve aşağılanmasını telafi etmek için belirli bir miktar para ödenir.⁸⁶ Yalnız arada barışın olabilmesi için aralarında toplumsal denkliğin olması gerekmektedir. Evli bir kadının kaçması veya kaçırlması çok nadir olmakla beraber son derece utanç verici bir şey olarak görölür. Genellikle uygun görölen ceza kadının kocası tarafından kadının öldürölmesi ve kaçıran erkeğin de kendi akrabaları tarafından öldürölmesidir. Zorla kaçırlan kızın kızlığı bozulursa oğlanın köyü talan edilir ve oğlan öldürölür.⁸⁷

Aşiret içersinde adaleti sağladığı ve hukuki vakaları çözüme ulaştırıp asayışı düzenlediği için ağa, bütün davaların çözümlünde alınan bu ücretlerden bir kısmını kendisi için ayırır. Bunun haricinde de yüz kızartıcı suçlarda aşiretin onuru zedelendiği için veyahut zarar görenin gururu aşağılandığı için alınan cezalara hak-kıreti denir. Bu kıreti denilen para kişinin gönlünün hoş tutulması için verilir. Kız kaçırlmasında oğlan tarafından alınan paraya naht (başlık parası) adı verilir. Bu başlık parası dışında verilen bir ödeme biçimidir ki kişileri oldukça zorlayan bir meblağda olur. Diğer cürümler için; suçlunun evi yakılırsa mal-soti, bahçesi yakılıp yıkılırsa rez-biri ve en önemlisi aşiretten kovulursa kırı-der namını kazanır.⁸⁸ Bazen de suçlulara bir organın kesilmesi veyahut yüksek bir yerden atılması gibi sert cezalar da verilirdi.

⁸⁶ Wadie, *a.g.e.* s. 86.

⁸⁷ Gökalp, *a.g.e.* s.69.

⁸⁸ Nikitin, *a.g.e.* s.233.

6. MANEVİ YAŞAM VE KADIN

6.1. Kadın – Erkek İlişkisi

Aşiret yaşamının zorlukları göz önünde bulundurulduğunda bu zorlukların üstesinden gelmek için kadın ve erkeğin eşit koşullarda hayatı beraber omuzlaması gerektiği ortaya çıkar. Hane içinde ve hane dışındaki alanda bu iş bölümü gelişir. Evin yönetimini üstlenecek kişiye malkhi adı verilir. Malkhi hanenin, yabancılara ve özellikle erkek cemaatine karşı temsilcisi durumundadır. Bu kişi hem zihni hem de fiziki yeterliliğe sahip olmalıdır. Hanenin ekonomik geçimini bu sağladığı gibi ev hakkındaki son karar sahibidir de. Malkhi'nin kadın karşılığı kabani'dir. Kabanilik evin hanımefendisi anlamındadır ve kadına toplumsal bir görev verir. Kabani, genel olarak çok çalışkandır: ekmek pişirme, örgü örme, dokuma ve peynir yapma gibi prestijli ev işlerini yapar.⁸⁹ Kadının yaşama katılımı ve özgürlüğü aşiretin yapısıyla yakından ilgilidir. Yerleşik, toprağa bağımlı aşiretlerde kadın genel olarak hane içi işleri ve kısmen de köy veya yayladaki hayvancılık işlerine katılır. Bu tip aşiretlerde kadın ile erkeğin yaptığı işleri şöyle sıralayabiliriz.

Erkek

- Avlanma
- Çobanlık
- Tarla sürmek
- Teras yapmak
- Buğday, pirinç ekmek ve biçmek
- Ot biçmek ve taşımak
- Üretim araçları yapmak
- Ürünü pazara götürmek
- Buğday öğütmek... vb.

⁸⁹ Heckmann, *a.g.e.* s.218.

Kadın

- Koyun sağmak
- Sütü işlemek (peynir, yoğurt, yağ)
- Dikiş dikmek
- Yün eğirmek (halı, kilim, çadır, çorap dokumak)
- Buğday işlemek (Bulgur, yarma)⁹⁰

Toprağa bağlı aşiretlerde üretim bütün hane halkı mensuplarının katılımıyla gerçekleşir. Herkesin yapacağı görev cinsiyeti, becerisi, toplumdaki statüsüyle yakından ilgilidir. Burada aşiretin kolektif olarak yaptığı etkinlikler sınırlıdır. Kolektif ilişkilerin sınırlı olması kadının toplumsal yaşamı az görülmesine daha ziyade hane içi işlerde yoğunlaşmasına neden olur. Erkekler daha erken yaşta toplumsallaşmayla veya siyasetle tanışır. Kadınlar ise köy ya da köy civarında dolaşmada aynı özgürlüğe sahip değildirler. Başka köylere nadir olarak ve özellikle yakın akrabaları ziyaret için giderler. Bu durum aynı şekilde kadının giyim biçimi üzerinde de etkisini gösterir. Bu gibi aşiretlerde kadınlar örtünmeye büyük önem verirler. Hane dışında kadın erkek ilişkileri oldukça azdır. Böyle ortamların oluşmasına yol açacak ortak eylemlilikler seyrekler. Bunlarda katı bir ataerkillik olmakla birlikte namus anlayışından doğan kadını koruma ve saygı duyma önemli bir yer tutar. Olabildiğince kadınlara ait mekân ile erkeklere ait mekân arasında sınır vardır.

Kadının en fazla özgürlüğe sahip olduğu ve kadın erkek işlerinin toplumun her alanında daha yoğun görüldüğü aşiret örgütlenmeleri göçer olan aşiretlerdir. Bunda şüphesiz kadın ve erkeğin birlikte veya aynı ortamda yaptıkları işlerin yoğun olması etkilidir. Bu aşiretlerde kadın eve kapanmaz ve peçe takmaz. Erkeklerin arasına katılır, hatta çoğu göçebe aşirette kadın ve erkekler bayram, düğün ve diğer kutlamalarda birlikte halay çekerler. Aynı şekilde kabani malkhının (kocası) yokluğunda reis gibi davranarak erkek misafirleri ağırlayabilir.⁹¹ Ama şunu özellikle belirtmek gerekir ki bu rahatlık veya kadın erkek ilişkilerindeki bu samimiyet oldukça nadir bir şekilde kötüye

⁹⁰ Erdost, *a.g.e.* s.282.

⁹¹ Wadie, *a.g.e.* s.78.

kullanılır. Bu tür aşiretlerde fuhuş diğer aşiretlere göre oldukça nadirdir. Çünkü samimi ve sıcak ilişkilerin yoğun olduğu göçebe aşiretler aşiret şeref ve haysiyetini en üstün mefkûre tutarak buna hâlel getirecek her durumdan şiddetle kaçınırlar. Burada aşiret mefkûresi kişileri disipline etmede oldukça önemlidir.

Göçebe aşiretlerde en prestijli görevler erkekler için şıvanlık (çoban) ve kadınlar için berivanlık (süt sağma)'tır. Aşiretlerin sözlü folkloru incelendiğinde şıvan ile berivan arasında gelişen binlerce hikaye, atışma ve aşklar görülür. Kadınların sahip oldukları bu özgür ortam evlenmelerin olumlu bir biçimde oluşmasını sağlar. Çünkü göçebe evlilikleri delikanlılar ve kızların duygusal bir ilişki yaşamasından sonra başlar. Halbuki diğer aşiretlerde görücü usulü ile evlenme yaygındır. Kadınlar göçebe aşiretlerde belli bir dereceye kadar yönetimde etkindirler. Çoğu aşiret reisi öldüğünde aşiret reisliğini onun zeki hanımı ve annesi alabilir. Aynı şekilde birçok aşiret reisi vardır ki annesini veya hanımının ismi ile anılır. Bunun dışında kadınların büyük çatışmaları önleyebilme güçleri vardır. Şöyle ki bir savaş esnasında kadının başörtüsünü çıkartıp ortaya atmasıyla beraber taraflar derhal çatışmayı durdururlar. Bunu ihlal edenler bütün onurlarını kaybederler. Çatışmalarda kadın öldürmek veya yaralamak büyük bir ayıp olarak görülür.

6.2. Aşiretlerde Seciyeler

Aşiretli olanlar her zaman için kendileri ile aşiret sahibi olmayanlar arasında bir fark görürler. Aşiret şeklinde örgütlenmiş ve aşiret kaidelerine göre yaşayanlar kendilerini her zaman hür, asil ve kahraman addederler. Kendilerine aşir namını verirler.⁹² Buradaki aşir ortaçağdaki şövalyenin geldiği manayı ifade ederler. Aşirler kendilerini belli bir soya dayadığından ve çeşitli hikâyelerle geçmişlerine atıfta bulunduklarından kuvvetli bir “biz” ve aidiyet duygusuna sahip olurlar. Gelişmiş bir onur ve haysiyet anlayışı davranışlarına yön verir. Kendi çıkarından ziyade aşiretinin şeref ve haysiyetini düşünür. Bunların yanı sıra sarsılmaz bir dürüstlük, verilen söze bağlılık, yakınlarına karşı soylu bir bağlılık, kadına karşı insanca bir davranış, canlı bir

⁹² Gökalp *a.g.e.* s.36.

edebi duygu ve şiir sevgisi, aşireti için kendini seve seve feda etme duygu ve davranışlarına sahiptir. Bir aşiret ferdinin içten içe mağrur bir edayla “falan aşirettenim” demesi görülmeye değerdir. Aşiret ortaklaşa bir yaşam biçimi, insanların etrafında kenetleneyeceği seciyeler ve ödevler belirler.⁹³

Arnavutlar için “besa”, Araplar için “vech”, Türkler için “aman!” ne ise Kürt aşiretler içinde “bexht” odur. Birisine bexht verilmişse o adam kim olursa olsun ve kime karşı olursa olsun o adamı korur, gerekirse aşiretini bu yolda heba eder. Kendisine sığınmış olanı teslim eder ise şerefini kaybeder ve hiçbir yerde saygı görmez. Bakht kavramına verilen bu önem çeşitli örneklerle dile getirilir.

Baxhtı tahta değışmem.

Baxht yiğitliğin kalesidir.

*Baxhtsız insan köprü olsa üzerinden geçme.*⁹⁴

Aşiret mefkûresi gayet kuvvetli bir ülküdür. Kişinin bütün davranışlarını disipline eder, içgüdülerini frenler ve yapılacak davranışlarda asaletli olmayı telkin eder. Aşiretliler; hayatlarını servetlerini ve evlatlarını bu onur için feda etmekten çekinmezler. Aynı zamanda aşıkların en şiddetli ihtiyaçlarını dizginler. Mesela bir kız sevdiği erkeğe sırf aşiretinin başı eğilmesin diye kaçmaz. Yani bu haliyle aşiret mefkûresi kişinin ihtirasından ve iradesinden daha ağır basar.⁹⁵ Aşiret seciyelerinden bir diğeri de sahavet ve misafirperverliktir. Zaten Kürt lisanında namus misafirperverlik manasındadır. Yabancıları misafir etmek, ağırlamak ve yol güvenliklerini sağlamak esastır. Bunun dışında aşiretlerde intikamını almak oldukça önemlidir. Kimseye yenildiğini kabul etmemek her zaman onur ve özgürlüğünü korumak esastır. Bunun için hükümete veya başkalarına muti’ olan toplulukların tat, kırmanç namıyla aşağılarlar ve kendilerinden daha düşük seviyede görürler.

Aşiretler savaşçı karakterlere sahiptirler. Bunun için kan davası gütme devamlı karşılaşılan bir problemdir. Şunu belirtmede bir fayda vardır ki, aşiret savaşlarının modern bir bakış açısıyla incelediğimizde bize çoğu anlamsız gelebilir. Fakat feodal

⁹³ Nikitine, *a.g.e.* s.144.

⁹⁴ Gökalp, *a.g.e.* s.36

⁹⁵ Gökalp, *a.g.e.* s.40.

topluma göre düşündüğümüzde her birinin saygın bir sebebi vardır. Otorite, asalet, saygı ve bağlılık gibi erdemlere sahip olmakla beraber aşiret ortamında kibir ve resmiyet yoktur. Samimi ve sıcak duygularla hareket edilir.

İKİNCİ BÖLÜM

HAKKÂRİ DE AŞİRET VE SİYASET İLİŞKİSİ

1- LİDER VE AŞİRET

Max Weber (1864-1920) Liderliği kurumsal olarak; Geleneksel, Rasyonel ve Karizmatik Liderlik olarak sınıflandırır.⁹⁶ Aşiretlerde daha çok bu sınıflandırmadaki Geleneksel Liderlik söz konusudur. İktidara sahip olan kişiye, kişisel saygınlığından dolayı değil, fakat yerine getirdiği işlevden dolayı itaat edilir. Taç, asa, kalkan ve iktidarın sahip olduğu nitelikler, daima bu özelliği gösterirler. Feodal beylikler, monarşiler geleneksel iktidar tipinin örnekleridirler.⁹⁷ Geleneksel liderlik, Aristo'nun ifade ettiği gibi, “insanlar doğum anlarından başlanarak yöneten veya yönetilen olarak damgalanırlar.” Bu perspektiften liderlik kesinlikle bir bireysel nitelik ve geleneksel olarak “insanların alinyazısı” şeklinde düşünülen şeyin insanda sergileniştir.⁹⁸ Aşiret Liderliği, aşiretin yönetiminden, üyelerinin güvenliğinden ve huzurundan sorumlu olma anlamına gelmektedir. Üyeleri bir arada tutma, onlar arasında dayanışmayı sağlama, kavgalı aşiret üyeleri arasında barış yapma, resmi işlerde aşireti temsil etme gibi görevler liderin yan görevleri olarak araştırmalardaki yerini almaktadır.⁹⁹ Aşiret biçiminde bir örgütlenmenin oluşumunda ve devamında aşirete önderlik edecek olan birim oldukça önemlidir. Aşiretlerin reis aileleri umumiyetle o aşiretten değildir.¹⁰⁰ Soylarını ya ulu bir kişiye, ya eski bir hanedana ya da bazı sahabelere dayatırlar. Bu onlara aşiretler arasında bir adım daha önde olmayı sağlar, onlara kutsi bir statü verir. Mesela Hakkârî'deki aşiretlerinden Herki ve Jirki aşiretleri haricinde kalan bütün aşiretlerin reis aileleri başka yerden gelmişlerdir. Pınyanışi ağaları soylarını Halid Bin Velid'e, Gıravî ağaları ise Hz. Ömer'e (r.a.) dayandırırılar. Fakat bu yerel söylemin doğruluğu tartışmalıdır. Dini liderlikle bütünleşen aşiret reisliği kan bağının yanı sıra

⁹⁶ Bilal Eryılmaz, *Bürokrasi ve Siyaset*, Alfa Yay. 2008, s. 50-52.

⁹⁷ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, Ekim 2005, s.103.

⁹⁸ Andrew Heywood, *Siyaset*, Adres Yayınları, Ekim 2007, s. 497.

⁹⁹ Safiye Ateş Durç, *Aşiret ve Siyaset*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü “Yüksek Lisans” Tezi, Ankara, 2009, s.70.

¹⁰⁰ Gökalp *a.g.e.* s.130.

devreye dini duygu, inançları da soktuğu ve bunu kullandığı için otoritesini daha da pekiştirmektedir. Böylece kan bağları bu durumda sadece tarikat ve mezhebin oluşup, gelişmesine aracılık eder duruma gelmektedir. Buna karşın tarikat ve mesheb bağlarının aşiret bağı sayıldığı durumlarda söz konusudur. Bu durumda tarikat kendi aşiret üyeleriyle sınırlı kalmaktadır.¹⁰¹ Hakkâri Bölgesinde yaşamakta olan ve reisliğini aynı zamanda Nakşibendi Tarikatı Lideri de olan Şeyh Reşit'in yönetimi yukarıdaki tespitin somut bir göstergesidir.¹⁰² Çoğu aşiretin kendilerini anlatışlarında bu durum ön plana çıkar. Mesela Şemdinli aşiretlerini yöneten beyzadeler, ataları Emir Şemseddin'in Bağdat ve Musul arasında göçebelik eden bir Arap aşiretinin ferdiyken, Şamarlar la çatışıp yenilince Şemdinli dağlarına sığınan ve orada zekâsı ve iyi yaşamı sayesinde kısa sürede Gerdi, Herki, Bradost, Dostuki, Oremar ve Rekan aşiretleri üzerinde kuvvetli bir nüfuz oluşturduğunu anlatırlar.¹⁰³ Burada dışarıdan gelen bir mültecinin kendi gücüyle iktidarı nasıl ele geçirdiği dikkat çekicidir.

Burada vereceğimiz iki örnek ile olayı daha fazla açıklayacaktır: Seyyid Taha-i Hakkâri'nin halifelerinden olan Şeyh Taceddin, Barzan mıntıkasına yerleştiğinde burada birbirleriyle devamlı çatışma halinde olan aşiretler arasında ara buluculuk yapıp, ihtilafları çözümlemede büyük bir başarı kazanınca bölgede prestiji oldukça yükseldi.¹⁰⁴ Özellikle çevre aşiretlerden baskı gören aile ve aşiretler onun tekkesi etrafında kenetlenmeye başladı. Bir iki nesil sonra ise aile siyasi bir nüfuz kazanarak kendileri için her şeylerini fedaya hazır sekiz aşiretin lideri olarak ortaya çıktı. Böylelikle karizmatik bir lider sayesinde oldukça güçlü bir aşiret örgütlenmesi ortaya çıktı. Diğer örneğimiz ise Oremar¹⁰⁵ aşireti hakkındadır. Hakkâri'nin Yüksekova ilçesinin güney taraflarında, şimdiki Irak sınırı yakınında dört-beş köylük dağlık bir alanın ismi olan Oremar bir aşiret ismi olmadan önce birbirleri ile siyasi bir birliktelikleri olmayan sülalelerden oluşuyordu. Yüz, yüz elli yıl önce orada bulunan sülalelerden birinin ferdi olan Settâr Ağa (nam-ı diğer: Sütöye Oremari) karizmatik kişiliği ve zorbalığı ile Oramari de

¹⁰¹ Ahmet Özer, *Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni*, Boyut Yayınevi, Aralık, 1990.

¹⁰² Erdost, *a.g.e.* s. 42.

¹⁰³ Nikitine, *a.g.e.* s.225-226.

¹⁰⁴ Bruinessen, *a.g.e.* s.344.

¹⁰⁵ Oremar (Dağlıca), aşiretin ismi olmasının yanında aynı zamanda burada ikamet edenlerin köyünün ismidir.

yaşayan bu aileleri Oremar aşireti adı altında birleştirdi. O günden bu güne Oremar bir aşiret olarak bölgede yerini aldı. Kısa süre içerisinde bölgesini tek elde toplayarak komşu aşiretlerin korkulu rüyası oldu. Settar Ağa'nın nüfuzunun yayılması Oramar; maceracıların, kaçakların, kız kaçırانların, aşiretlerden kaçmışların ve devletle başı belada olanların sığınağı haline getirdi. Silahlı adamları devamlı artan Settar Ağa artık istediği köylerden vergi alabilen, topraklarından geçen kervanlardan gümrük alabilen bir seviyeye geldi. Bölgedeki Osmanlı memurlarına para ve rüşvet vererek asayişsizliğine ve baskılara karşı oluşacak olan devlet engelini bertaraf etmeyi başardı. Burada oldukça baskın bir şekilde karizmatik bir liderin, bir aşireti nasıl yeni baştan kurduğu ve nerelere getirdiği görülmektedir. Nitekim Settar Ağa'nın ölümünden sonra onun halefleri aynı başarıyı gösteremedikleri için aşiret eski prestijini kaybetti. Oremar Aşiretini ortaya çıkaran etmen, ağa ailesinin köklü bir aile olması değil, Settar Ağanın gaddarane bir biçimde tüm düşmanlarını bertaraf ederek Oremar halkına büyük bir nüfuz kazandırması ve artık bir aşiret olarak Hakkâri toplumunun içinde yer almasını sağlamasıdır. Çünkü o zamanki şartlar içerisinde aşiret demek; insanların kendilerini içerisinde güvenli hissedecekleri bir ortam ve kendilerine toplumsal bir rol ve statü sağlayan bir organizasyon demektir. Bütün bunları yaptığı için de Oremar halkı Settar Ağa'yı tüm zalimliliğine rağmen hep rahmetle yâd etti.¹⁰⁶

Lider konumunda bulunan kişinin ihtilaflarda arabuluculuk üstlenmesi ve grupları birbirlerine karşı dengelemeleri, onun meşruiyetini daha da pekiştirir. Burada iktidar biriminin şu veya bu şekilde toplumdaki ekonomik, siyasi ve sosyal sorunları çözmesi, toplumdaki birlik ve düzeni iyileştirecek etkinliklerde bulunması, iktidarın prestijini yükseltecek ve onlara toplumu yönlendirme kolaylığı sağlayacaktır. Mesela Yüksekova Pınyanışilerinin aşiret ağaları olan Zeydan Ailesi, özellikle devletle iyi ilişkiler içinde olmaları, aşiretlerine diğer aşiretlere nazaran daha rahat bir yaşam sağlamaları, ekonomik refahlarını arttırmaları, kendi aşiretleri içinde liderliklerini devam ettirmelerinde, büyük saygı görmelerinde etkili olmakta, başka köy ve ailelerin de aşiretlerine katılımlarını sağlamaktadır.

¹⁰⁶ Settar Ağa'nın ilginç hikâyesi için bkz. Kızılkaya, Muhsin, *Eski Zaman Eşkışmaları*, Sel yay. İstanbul 1999.

Meşruiyet Türk dil Kurumu Sözlüğünde, meşruiyet, “yasaya, dine veya kamu vicdanına uygun olan” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁰⁷ Aşiretsel geleneklerinde meşruiyet aşiret mensuplarının vicdanlarında kendisini gösterir. Weber Meşruiyeti geleneksel, yasal-ussal ve karizmatik meşruiyet olarak ayırmıştır. Aşiret liderleri geleneksel meşruiyet ile açıklanabilir, genel, toplumun yerleşik değerlerinden bağımsız olamayan, feodal bağlar ile bağlı bir meşru zeminde kabul edilirler. Geleneksel meşruiyette siyasi iktidarın temelinde gelenekler yatar. Devlet etkisinin zayıf olduğu durumlarda, lider “eşkıya” tiplmesine uygun olup karşılıklı çıkar ilişkileri yoluyla etrafında “paralı adamlar” toplayabilir. Aşiretin devleti tanıdığı tam tersi durumda, lider anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolü üstlenip, ahlaki bağlarla etrafında “sadık” kişiler toplayan bir tür şef olabilir.¹⁰⁸ Genel kaide böyle olmakla beraber, günümüz aşiret liderleri ve devlet arasındaki ilişkiler çok karmaşıktır. Aşiret liderinin rolü üzerinde dikkat edilmesi gereken başka bir hususta, aşiret liderlerinin birleştirici konumlarıdır. Bruinessen’in belirlemesine göre Doğu Anadolu’nun farklı bölgelerinde aşiret örgütlenmesi ve eklemlili bölünme süreçleri üzerine yaptığı incelemelere göre, farklı eklemlili birimlerinin ağalarının kendi aralarındaki rekabet, aşiret içi ve aşiretlerin alt birimlerindeki ya da sülale içindeki birlik fikrinin ve ilişkilerinin dile getirmesini sağlayabilir. (aktaran: Heckmann,2002-166). Bu durum aşiretin etkinliğinin lidere bağlı olduğunu eğer lider güçlüyse aşiret de hızlı bir gelişme gösterir. Güçlü olan liderden sonra gelen lider güçlü bir otoriteye sahip değilse aşiret de düşüşe geçer. Liderliği etkileyen dış faktörler (üretim ilişkileri, kültürel, ideolojik bağlılıklar ve ekoloji) ve iç faktörler başlıca unsurlar arasındadır bunlarda aşiret reislerinin birbirlerinden farklı roller içine girmelerine yol açar. Bazı entelektüel çevreler de belirli liderlerin ortaya çıkmasında öncelikle iç faktörlerin rol oynadığı belirtirler. Hakkâri’deki 15 aşiretin oluşumunda yer almış iç ve dış faktörlerin aşiret devlet ilişkisi çerçevesinde oluşan liderlik nosyonları etrafında devamlı değerlendirilmektedir.

¹⁰⁷ Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Alfa yayınevi, 2007. s.8.

¹⁰⁸ Heckmann a.g.e. s.165.

Hakkâri'deki Aşiret Liderliğini kısaca özetlersek; 12-13. yüzyıllara kadar liderlik Müslüman Kürt Aşiretlerinin elindeydi. Aşiretler mevcut Hükümdarın onları himaye etmeleri karşılığında vergi ödeyip, hükümdara olan bağlılıklarını bildirirlerdi. 14-15. Yüzyılda aşiretler kendi mirlerinin (Şembular) yönetimindeydi.¹⁰⁹ 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu emirliği nüfuzuna aldı ve Hakkâri'yi yöneten Şembu Hanedanlığını yönetici sınıf olarak tanıdı, ama mirler merkezden atanan beylerbeyine (Miren Mira) bağlıydı. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında babadan oğla geçen mirlik unvanı ayrıca resmiyet (Müdür, Mütesellim) kazandı. Evliya Çelebi "Seyahatname" adlı eserinde "Hakkâri'deki yönetimin hükümete benzediğini"¹¹⁰ yazmaktadır. 19. yüzyıl Hakkâri'deki liderlik; Nasturi, Aşiret, Reaya, Melikleri'nin yanı sıra dini cemaat liderleri ve başpiskoposların (örnek: Mar Şimun) olduğu misyoner ve seyyahlar tarafından nakledilir. Bu dönemde Kürt ve Nasturilerde "Sağ" (baska rast) ve "Sol" (baska çep) diye ayrılmıştır. Yazar ihsan Çölemerikli bu durumu şöyle ifade eder: "Osmanlının bilinen "böl-yönet" taktiği ile hayata geçirilen "baska rast- baska çep" biçimindeki aşiret konfederasyonu; zamanla bu güçlü iradenin zayıflamasında, halkın birlik ve beraberliğinden doğan direncinin kırılmasına yol açtı. Böylece tarih boyunca dağlarının efendisi olan Kürt halkı; 19.y.y. ortalarında tutsak alınarak köleleştirildi."¹¹¹ Bu yüzyılda yarı bağımsız aşiretler ayaklanma çıkarmışlar, Osmanlı İmparatorluğu bu aşiretlere karşı reformlar yapmıştır. Mirlerin konumu kaldırıldıktan sonra aşiret liderliği ve şeyhler bölünmüş ve küçülmüş iktidarı ele geçirmiştir. Bunun sonucunda yer yer eşkıya tipi liderlikler ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, birbirinden farklı 25 aşiretin ve bu aşiretleri büyük oranda ihtiva eden 2 konfederasyonun (Ertuşi, Pınyanışı) bulunduğu Hakkâri'de aşiret mensubiyetinin en önemli özelliği kuşkusuz aşirete ait yaylaların ortak kullanımudur. Yaylaların ortak

¹⁰⁹ Şembu ya da Şembi Türkçesi, Cumartesi demektir. 15. Yüzyılda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Yezidi Kürt olan Dımbilileri Hakkâri'ye yerleştirerek yaklaşık yirmi yıl Hakkâri bunların hükümranlığında kalır. Hakkâri Mirlerinin Hanedan ailesinden olan Esededdin Gulabi (zerinçenk) (1366-1470) Mısırda bulunuyordu. Mısır ticaret için giden Hakkâri Nasturileri ile Hakkâri'ye gelir. Bir Cumartesi günü Dımbilileri Hakkâri'den çıkartır. Bu tarihten sonra Hakkâri Mirlerinin adı Şembular olmuş.

¹¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1-6 Kitaplar, (Hazırlayanlar, Seyyid Ali kahraman, Yücel Dağlı, Robert Donkff, Zekeriya kurşun, İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2011, s. 123,124.

¹¹¹ İhsan Çölemerikli, *Mezopotamya Uygarlığında Hakkari*, Lis Yay. S. 121.

kullanılması ortak soy ve hısımlık ilişkilerine dayanır. Hakkâri aşiret yapısındaki Segmentasyon (Eklemlî) ve hizipçi modeller alternatif halk modelleridir, aşirette farazi ve reel uzlaşmazlıklar bu modeller ile açıklanabilir. Bunun ötesinde ataya dayanan dayanışma, şeref ve erkeklik nosyonları, çevredeki diğer insanlar ile olan ilişkiler, aşiretteki ittifakı, işbirliği ya da bölünmeleri belirleme de önem arz eder. Bu kapsamda bakıldığında aşiret liderliği aracı rolü olduğu kadar, siyasetçi, mülkiyet idarecisi ya da yarı feodal toprak ağası misyonu da ortaya çıkar. Aşirette liderlik, bağlı yetkinin kolektif dağıtımı ile mümkün olmaktadır ki bu da lideri başarılı, aşiretini güçlü kılar. Yukarıda bahsini ettiğimiz ataerkil liderliğin dışında, ana tarafından akrabalar, hısımlık ve komşuluk ilişkileri de mühimdir. Bu ilişkiler kan bağının tamamlayıcısıdır dolayısıyla aşiret liderliğinin biçimlenmesine sirayet eder.

2. İKTİDAR VE AŞİRET

İktidar; İnsan davranışlarını etkileme, kontrol etme olarak tanımlanmaktadır. Bu davranışlar ya tahakküm ile ya da gönüllük esasına dayanılarak kontrol ederler. “Devlet” ve “siyasal olan” arasındaki ortaklık, her ikisinin de iktidar olgusuna işaret etmesindedir.¹¹² Antik yönetim biçimlerinin adları, Yunanca güç, iktidar, sağlamlık anlamına gelen *krátos* ve otorite, yetke anlamına gelen *arké* sözlerinden gelir: Aristokrasi, demokrasi, monarşi, oligarşi gibi.¹¹³ Türkçe karşılığı erk olan bu Arapça sözcüğün güç ifade ettiğine kuşku yoktur. Sözcüğün ifade ettiği insana ilişkin, daha doğrusu insan ilişkilerine ilişkin güçtür.¹¹⁴ Buna benzer biçimde sonradan şekillenen ve yine iktidar biçimlerini gösteren diğer bütün adlar da bu iki sözden türemiştir: Fizyokrasi (tabii kanun ile yönetme), bürokrasi (memur egemenliği), poliarşi (birden fazla elit grubun aynı anda yönetimi) gibi... İktidar sosyal ilişkiler çerçevesinde bir iradenin ona karşı gelinmesi halinde dahi yürütülebilmesi imkânıdır.¹¹⁵

¹¹² Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus Devlet Ya da Halk Egemenliği*. Ankara: İmge Yayınları, 2006. s.17.

¹¹³ Lewis, *a.g.e.* s.145.

¹¹⁴ Sezen *a.g.e.*, s. 31.

¹¹⁵ Bertrand Russell, *İktidar*, Çev: Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s.15.

Siyaset Biliminin temel kavramının iktidar olduğu genel kabul gören bir anlayıştır. Herbert Simon, Siyaset Biliminin temel sorununu teşkil eden iktidar olgusu çözümlenmeden bu bilimin ortaya çıktığının söylenemeyeceğini ileri sürmüştür. Kavramın psikolojik, sosyolojik, ekonomik boyutları bulunmakla beraber iki dünya savaşı arasındaki dönemden beri iktidar Politika Biliminin ana konusu olmuştur. İktidar genel anlamıyla bazı kişiler ya kümelerin, başka kişi ya da kümeler üzerindeki etkisi olarak tanımlanır.¹¹⁶ Anglo-Sakson ülkelerinde rağbet gören bu tanım iktidarı etkinin özel bir türü olarak görür. İktidar ilişki içindeki kimselerin eşitsizliğinden dolayı ortaya çıkan yaptırma-yapma yetisidir.¹¹⁷

Doğu Anadolu’da kırsal toplumsal örgütlenmenin temel biçimi olan cemaat ve aşiret yapılarının siyasal kültür ve siyasal davranışlarının temelinde soyut düzeyde bir iktidar değil somut kişiler, şeyhler ve aşiret reisleri dolayısıyla oluşan bir siyasal kültür egemendir.¹¹⁸ Aşiret ve cemaat ilişkilerinde itaat önemli bir olgudur, bu itaat dini inanışlara ve pragmatist ilişkilere bağlı olarak şekillenir. Aşiretlerde siyasal iktidarda bulunan kişilerin karizmatik liderliği, toplumsal hayranlık ve saygınlığı aşiretliyi siyasal kültüre entegre eden önemli bir bağdır. Aşiretlerde yurttaşlık ve kentlilik bilinci gelişmemiş aşiretçiliğin kendilerine bahş ettiği kimlik siyasal tercihlerde geçerli bir olgudur.

I. Dünya Savaşından önce ve sonrasında Kürtlerin yaşadığı toprakların dört ülke (Türkiye, İran, Irak, Suriye) toprakları arasında kalması sonucu her ülkenin aşiretler üzerindeki siyasal iktidarının farklılığı, aşiret reislerine verilen ayrıcalıkların diğer aşiret mensupları arasında ciddi uyuşmazlıkların doğmasına neden olmuştur. İngilizler bir süre Iraktaki aşiret reislerine, daha önce sahip olmadıkları ölçüde despotik iktidar olanağı tanıdı.¹¹⁹ Bruinessen’e göre önderliğe soyunan ağalardan biri aşiretin reisi olarak atandı. İngilizlerin destekleri ile aşireti üzerinde mutlak yargı yetkisini ele geçirdi, birçok konuda başına buyruk davranması ve yazılı olmayan hukuka aykırı fiiller içine girmiştir.

¹¹⁶ Sabri Çiftçi, *Modernden ve Postmoderne İktidar Kavramındaki Değişim*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış, “Yüksek Lisans” Tezi, Ankara, 1997, s.13.

¹¹⁷ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul Der yay. 1994, s.81.

¹¹⁸ Ebinç, a.g.t. s.215.

¹¹⁹ Bruinessen, a.g.e. s.294.

Türkiye’de ise durum pek farklı görünmemektedir, örneğin kamu hizmetlerinden yararlanma da kolaylık, iş ve bazı sınırlı hallerde askerlikten muaf tutma, verilmiş cezalarının geçersiz kılınması gibi avantajlar sağlayarak ağaları, dolayısıyla aşiret mensuplarını saflarına çekerek bağımsız hareket etme kabiliyetini sınırlamak gibi amaçlar güdülmüştür. Türkiye de aşiret reislerine verilen payeler sadece resmi işlemlerinde kolaylıklar ile sınırlı değildir. Meclis, senato, kentlerin ve merkez ilçelerin belediye başkanlıkları için serbest seçimler yapılmaktadır. Her il kendi milletvekilini ve senatörlerini seçer meclise giden aşiret reisleri kendi çevrelerinin belediye hizmetlerinden, devlet dairelerine personel yerleştirmeye kadar, çoğu konularda öncelik verilir. Söz konusu aşiret reisleri de destekledikleri siyasal partilerin yerel tabanını güçlendirip, ülke iktidarının yoluna açmak için önem arz etmektedir. Bu durum Aristo’nun Siyasal Düzenler Sınıflandırmasındaki Oligarşi’ye (zenginler diktası) girer.¹²⁰ Aşiretler temel politik birim haline gelen devletten destek görür, sırtını güvenlik güçlere dayarsa (İngiliz işgali sırasında Irakta olduğu gibi)¹²¹ kendi akrabaları üzerinde tiranca bir yönetim kurabilir. Ama elde ettiği güç gayri resmi ise, reis sadece bir primus inter parestir.

3. İKTİDAR İLİŞKİSİNDE TOPRAĞIN ROLÜ

Feodal üretim ilişkisi ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber bir takım ortak nitelikler taşır. Feodal toplumda temel üretim aracı topraktır ve toplum başlıca iki temel sınıftan oluşur. Bu sınıflardan biri feodal beyler, diğeri de toprakta çalışan serflerdir (köleler).¹²² Üretim araçlarının sahibi feodal beylerdir. Toprağı işleyenler ise serflerdir (toprak kölesi durumundaki köylüler). Serfler ürettiğinin yalnızca ailesini geçindirmek için alır geri kalanı emrinde bulunduğu kişisindir. Feodal üretim ilişkilerde beyin aldığı bu artı ürüne mutlak rant denir. Mutlak rant Karl Marx’a göre en açık ifade ile topraktaki özel mülkiyet tekeline kaynaklanmaktadır ve ham ürünün ortalama

¹²⁰ Oktay, *a.g.e.* s.59

¹²¹ Bruinessen, *a.g.e.* s.300.

¹²² Celal Aladağ, *Milli Mesele ve Doğuda Feodalizm-Aşiret*, Özgürlük Yolu Yayınları, s. 134.

fiyatı üzerindeki fazla değer olarak kapitalizm'in asli unsurudur.¹²³ Malthus rantı el koymanın haklı olduğu konusunda ısrarlıdır. Ona göre rant "Tanrının insana bahşettiği toprağın en değerli niteliğinin, onu işlemek için gerekli olandan daha fazla insana bakabilme niteliğinin doğal sonucudur" ve rant toprağın verimliliğinden kaynaklanan farklılıklara dayanır.¹²⁴ Turan; Malthus'un düşüncesi ile David Ricardo'nun düşüncesini birbirine benzetir, fakat aralarındaki farkın Ricardo kapitalist tarafta olduğunu savunmaktadır. Ricardo'ya göre rant toprak sahiplerinin kapitalistlerden elde ettiği haksız kazançtır. Muzaffer İlhan Erdost, aşiret ve toprak ilişkisini şöyle değerlendirmektedir: "Aşiret reisi ve kabile reislerinin olduğu gibi, Kırmançların toprağı vardır. Aşiret birliği açısından, aşiret üyesinin tasarrufunda bulundurduğu toprak, onun mülkü sayılır. Ama bu mülkiyet, modern mülkiyetten farklıdır. Aşiret üyesi, aşiretin üst kastlarına ürettiği üründen belirli oranda ürün-rant ödediği gibi sattığı (yani metaya dönüşen) ürünlerden para-rant ödemekle yükümlüdür."¹²⁵ Görüldüğü gibi aşiretteki toprak ilişkisi kişisel mülkiyete dayanmakla birlikte topraktan elde edilen ürünler rant olarak paylaşılmaktadır. Aşiret üyesi elinde bulundurduğu toprağı kendi aşireti dışında, başka aşiret mensubuna bağışlayamaz, kiraya veremez, miras yoluyla da olsa başka aşiret üyesine veremez. Örneğin, Hakkâri de evlenen kızlar başka aşirete giderlerse ailesi tarafından toprağı belirli bir meblağ karşılığında satın alınırdı ki bu da istisnai bir durumdur. Aşiretsel yapıların bulunduğu Doğu Anadolu gibi yerlerde feodal ilişki içinde gelişen bu bölüşüm kapitalizm'e yeni yeni açılmaktadır ki bu açılım eski bey ve şeyh gibi nüfuzlu aile bireylerinin toprak burjuvazisi yerini; ticaret burjuvazisi, sanayi burjuvazisi gibi ilişkilere bırakmıştır. İktidara geldiği her yerde burjuvazi, tüm feodal, babaerkil, kırsal ilişkileri darmadağın etmiştir. İnsanları doğal efendilerine düğümleyen süslenmiş, çirkinliği gizlenmiş, feodal bağları acımasızca koparıp atmış ve insan ile insan arasında kupkuru çıkar dışında, duygusuz "nakit" dışında, hiçbir bağ bırakmamıştır.¹²⁶ Feodal toplum giderek yarı feodal toplum biçimine dönüşmüş, toprak ağalığı, feodal değil kapitalist bir forma bürünmüştür.

¹²³ Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü cilt, s. 679 (aktaran: Menaf Turan a.g.e.)

¹²⁴ Menaf Turan, *Türkiye'de Kentsel Rant*, Tan Yayınları, Aralık 2009, s. 36.

¹²⁵ Erdost a.g.e. s.158.

¹²⁶ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Alter yayıncılık, Ankara 2010, s. 25.

Aşiret yapılarını ilkel-kölecî üretim biçimi aralığında ve onun kavramlarıyla tanımlamaya çalışan Marksist yaklaşımlar olduğu kadar, bu yapıları feodal üretim biçimi ve onun kurumları, kavramlarıyla tanımlamaya çalışan birçok görüş vardır.¹²⁷ İnsanlar yaşamlarını mutlak surette bir toprak parçası üzerinden idame ettikleri için sınıfsal egemenlik ve üretim ilişkisi iç içedir. Ebinç'e göre Bu ilişki; siyasal yapıları ve kurumları son tahlilde yine ekonomik temel üzerinde varlık bulur. Topluluk yapılarında dış dinamiklerin belirleyiciliği egemen oluncaya kadar iç dinamiklerin belirleyiciliği devam eder. Doğal olarak kapalı bir ekonomik yapıya dayanan topluluğun siyasal ve ekonomik örgütlenme biçiminin değişim/dönüşümü, dışsal dinamiklere bağlı olduğu kadar, topluluğun içinde bulunduğu teknik ve fiziksel koşulların değişim hızı, içsel ekonomik, politik ideolojik dinamiklere de bağlıdır. Ancak günümüzdeki kapitalist ilişkilerden bağımsız ya da otonom bir alan neredeyse kalmadığı için geleneksel yapıların evrimine dış dinamikler daha belirleyicidir. Bu görüşten yola çıkarak aşiretler günümüzde otonom bir yapı göstermedikleri için kapitalist ilişkilerin merkezinde yer alır. Aşiretleri aşiret yapan temel dinamiklerden birisi belli bir toprak parçasına sahip olduğu anımsanırsa bu toprak parçasının üzerindeki üretim ilişkilerinin; siyasal, ekonomik, ideolojik ve sosyal yapılarını da yakından etkiler.

Doğuda sömürülen köylü nüfusunu feodal bölgeler şeyhleri nüfuzunu arttırıp, harekete geçirebilecekleri yerlerdir. Ancak Hakkâri yöresinde uzun dönem dini ve politik etkileri olan Abbasi Mirleri ve Nehri Şeyhlerinin aşağı sınıftan köylüler ile bir ilişkileri yoktu. Hemen hemen tüm şeyhler aristokrat kökenli olup tercih ettikleri kesim aşiret reisleridir. Pek çok şeyh dindarlık ve kutsallıklarıyla kazandığı şöhreti kurnaz bir ticari ve politik kavrayışla bütünleştirir. Kutsal olduğuna inanılan kişinin etrafında çok müridi olur ve buna göre de ziyaretçisi çok olur, dolayısıyla harcamaları da fazla olacağına göre bunu karşılayacak en önemli varlık topraktır. Topraktan elde edilen gelirin dışında para ve altın gibi hediyelerde verilir. Şeyhler de diğer toprak ağaları gibi topraklarında çalıştırdıkları ırgatlar vardır. Aradaki fark ağaların topraklarında çalışanların, ağa korkusuyla, şeyhlerin topraklarında çalışanların bunu övgü olarak

¹²⁷ Ebinç, a.g.t. s.25.

görüp, sömürölmelerine göz yummalarıdır. Bu aşiret reisleri ile olan ilişkileri tüm aşireti kapsar, aşiret reisleri ile akrabalık ilişkileri kurarak (kız alıp verme vb..) hem konumlarını sağlama almak hem de kendilerine yönelebilecek saldırılara karşı korunmanın garantisini veriyordu. Şeyh Übeydullah Nehri de yukarıda bahis edilen yolu izleyerek kendini kurumsallaştırmıştır. Görüştüğümüz yerel kaynaklara göre Şeyh Übeydullah'ın babası Şeyh Taha-i Nehri, 40 köye sahipti ve o köylerin sakinleri onun için çalışıp, her yıl mahsulün önemli bir kısmını şeyh almış.

19. yüzyılın ikinci yarsında Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet arazileri ana reformları politikası (1858 Arazi Kanunnamesi) sonucu ağa, şeyh, zengin tüccarlar ve yerel devlet memurları yararlanmışlardır.¹²⁸ O dönemlerde bölgeye gelen arazi tespit memurları yukarıda bahsi geçen kesimlerle karşılaşmışlar ve bunlarda mahaldeki tüm toprakları kendi adlarına yazdırmışlardır, güç ve nüfuzunu daha da arttırmışlar. Bunlara bir örnek Gravi Aşireti liderliğini yapan Sait Ağa Hakkâri merkezdeki toprakların neredeyse %40'na, Mehmet Çallı % 30'na sahipti, şunda bile bunların torunlarının zenginliği, bu topraklardan gelir. Tapu kayıtları birçok şeyh, ağa'nın dünyevi güçlerini pekiştirerek onları resmi toprak ağaları konumuna getirmiştir. Tabi zamanla bu şeyhlerin, aşiret ağalarının aristokratik etkileri giderek azaldı, bunun en belirleyici sebebi, halkın eğitim seviyesinin yükselmesi, dinin hem burjuva hem de proleterler sınıf üzerindeki etkisi giderek azalması, devlet müdahalesinin artması (tekke ve zaviyelerin kapatılması, 30.11.1925), sosyo-ekonomik gelişmelerdir. Tarımda makineleşme, sınıf ilişkilerinin keskinleşmesi, kentlere kitlesel güçler, iletişim alanındaki diğer gelişmeler şeyh ve taraftarlarının arasındaki ikilemlerin doğmasına neden olan başka etkenlerdir.

¹²⁸ Bruinessen *a.g.e.* s.347.

4. AŞİRET VE DİN İLİŞKİSİ

4.1. İrisan Beyleri

Tanrıdan güç almanın en doğrudan yolu elbette, kişinin bizzat tanrı olduğunu iddia etmesidir. Ancak bu, riskli bir iştir; hatta tanrı'yla birliğe erişmiş mutasavvıfların bile, bunu yüksek sesle söylememesi, daha akıllıca olur.¹²⁹ Çoğu zaman dini konuları iyi analiz etmiş insanlar, hakikatleri topluma söylemekten çekinmişlerdir çünkü bu tür söylemler çoğu kesimlerin tepkisine çekmiştir. Kürtler yukarıda zikir edilen duruma katılmamaktadır. Evrenselci (Ümmetçi) İslam her türlü ırk ayrımının üstündedir.¹³⁰ Tüm Müslümanlar da olduğu gibi Kürtler içinde Kuran-ı Kerim hem kutsal kitap hem de kanunname'dir. En yüksek otorite halife olup Peygamberin haleflliğini temsil eder. Birey sadece Allaha olan ödevlerini yerine getirmekle mesuldür. Kürtlerde ulus bilincinin gelişmemesinin en büyük nedenlerinden biri de Kürtlerin, dinin etkisinden kalıp yerel otoritelerini dini misyonunu temsil eden şeyh, derviş ve halifelere bırakmasıdır. Kürt toplumu içinde şeyhler birçok yönden geniş etkiye sahiptiler. Bu kesimlerin çoğunlukla sıradan, yoksul ailelerin çocukları olmaları, yani halkın içinden gelmeleri, aşiretçilik yapmamaları, zalim ve baskıcı ağalara, beylere karşı çaresiz halkın sığınağı olmaları ve belki de en önemlisi halkın gözünde Allah'ın vekilleri kabul edilmeleri Kürtleri şeyhlerin etrafında toplanmasına neden olmuştur.¹³¹ Diğer bir unsurda Kürt'ün bir topluluğun üyesi olarak davranışını belirleyen "aşiret" içgüdüsü, yani korunma içgüdüsüdür. Kürtler Kur'an'dan sonra en büyük yasa olarak gördüğü aşiret ortamından yoğrulmuştur. Kürtlerde dinsel kavrayış, aşiret anlayışıyla yan yana yürümektedir. İkisi de bir birini derinden etkilemektedir. Kürt kişiliğini, dil, örf ve adetlerini aşirete borçludur. Tanrısal ilham sahibi olma iddiası dışında, tanrıyla birlik halinde olmanın ve bu birlikten dünyevi etki ve iktidar dolaylı bir yolu daha vardır ki bu; en Son peygamber Muhammed ve onun yakın dostlarıyla ilişki olma iddiasıdır.¹³²

¹²⁹ Bruinessen, *a.g.e.* s.304

¹³⁰ Nikitine, *a.g.e.* s. 332.

¹³¹ Altan Tan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yay., Mart 2011, İstanbul. s.54.

¹³² Bruinessen *a.g.e.* s.306.

Yukarıda dinin aşiretler üzerindeki etkisi biraz açıkladıktan sonra konumuza dönersek, Hakkâri de 1250 – 1847 tarihleri arasında 35 Mir mevcuttu, bu Mirler Hakkâri'nin kanaat önderliğini yapmışlardı ve Mirler, kendi egemenlikleri altında bulunan aşiretler üzerinde bir yönetim kurumu oluşturmuşlardır. Abbasi Mirleri denilen bu Mirler Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ın suyundandır, Emeviler'in siyasi iktidarının sona ermesinden sonra onların yerine geçmişler (750 yılı). Cengiz Hân'ın torunu ve İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgü tarafından yıkılan Abbâsîler, Müslümanlar tarafından kutsal sayılan hilâfet makamının da temsilcisi idiler. Merkezi Bağdat olan Abbâsî Devleti'nin yıkılışından sonra Mısır'da yer edinmeye çalışan hanedan mensupları, Memlûk Sultanının himayesinde sadece halife unvanını kullanarak varlıklarını devam ettirdiler. Abbâsî hanedanına bağlı bir başka kol ise, önce Kerkük daha sonra Hakkâri merkez olmak üzere bağımsız bir beylik olarak tarih sahnesine çıktılar. Beyliğin ortaya çıkışında İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han'ın büyük rolü olmuştu. Şerefname de Hakkâri mirlerini anlatırken gene Hakkâri de çeşitli dönemlerde halka rehberlik yapan bu sülalenin mensupları tek tek anlatılmaktadır. Bu eserde: “Edebiyat ve yazı erbabından olan basiret sahiplerince, isabetli görüşlere ve duru, aydınlatıcı fikirlere sahip olanlarca açıkça bilindiği gibi Hakkâri vilayetin hükümdarlarının suyu, Abbasi halifelerine ulaşmaktadır.”¹³³ Fakat Şeref Han Kürtlerin bunu pek bilmediklerini eserinde neşretmektedir. Bu ehl-i beyt soyundan gelen aile mensupları hayır-hasenat, ilim-ulema ile uğraşmışlar çevresindeki Kürtlerin her türlü müşkülâtlarına koşmuşlardır. Aşiretler arasında kan davası, kız kaçırma vb. yoğun olaylar vuku bulduğunda mirler devreye girer aşiret reislerini barıştırdı. Bu Mirlere İrisan Beyleri denilip, Hakkâri merkezde bulunan Bay Kalesi ve Hakkâri Merkez Kalesi arasında bulunan İrisan mahallesinde yaşamaktaydılar.¹³⁴ Melik İmadüddin'in yönetimindeki bütün aşiretler ve beyler kendisinden memnundu. Ayrıca Mısır ile ilişkilerini kesmemiş, devamlı şekilde birbirleri ile mektuplaşarak durumlarının birbirlerine bildirirlerdi. Bu şekilde mektuplaşma için Diz (Kırıkdağ) nahiyesinden birisini Mısır'a mektup götürüp getirmesi için tayin etmişti. Melik İmadüddin ölünce,

¹³³ Şerefhan, *Şerefname*, Çev: M. Emin Bozarslan, İstanbul, 1971, s. 107.

¹³⁴ Dündar Alıkhıç, *İrisan Beyleri*, Tarih Düşünce kitapları, s.44

Kürtlerin reis ve beyleri toplanıp oğullarından İzzeddin mücella II ye biat ettiler. Bu Mirler İzzeddin-i diye anılmışlardır. Melik İzzeddin Mücella II alim, fazıl ve adil bir zat olup hayır ve hasenatıyla meşhur olmuştur. Hakkâri beylerinin soyağacına baktığımızda, Mir Seyfettin Mengelan b. Ali el-Hakkari (?-1262)¹³⁵ ile başlayarak, son halkada Nurullah bey ve Süleyman bey (1849) yer almıştır.

Tarih içinde bölgede kurulan tüm imparatorluklar, yerli beylerin yönetimini tanımış ve dostane ilişkilerle onları yanlarında tutabilmişlerdi. Bu siyasi gelenek Osmanlı imparatorluğu dönemi için de geçerliydi. Bab-ı Ali yönetimi de Hakkâri Beylerinin bu özerk yapısını tanımış ve resmi belgelerle güvence altına almışlardı. 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun Himayesine giren Hakkari şehri “Hükümet” statüsü adı altında Hakkari Beylerinin idaresine 1847 yılına kadar verilmiştir.¹³⁶ Bu otonomi gereği Hakkâri Beyleri kendi adlarına hutbe okutma ve para bastırma yetkilerine sahipti. İç işlerine müdahale de söz konusu olamazdı. 19.yy başlarında zayıflama sürecine giren bu yerel uygulama; 1847 yılında Nurullah Bey'in tasfiyesiyle ortadan kaldırıldı. “İrisan Beyleri ” kitabının yazarı Dündar Alikılıç'ın tarihçi Mehmet Tayyar'dan aldığı alıntıya göre “işgal ile birlikte kaledeki Nurullah Beyin sarayı da yıkılıp yakılmıştı. Yaklaşık olarak beş yüz yıllık döneme yayılan Abbasi hanedanına mensup İrisan Beyliği Nurullah Bey ve Süleyman Bey'in tevkif edilmesiyle son bulmuştur. Ailenin geri kalan mensubu Van ve Hakkâri vilayetlerinin kaza ve köylerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Hala Hakkâri merkezde Abasigil soyadlı bir aile mevcuttur (Mala Begi denilir).

Hakkâri'deki mirler ve bu mirlerin otoritelerinin temelleri üzerinde duran tarihçiler uzlaşmaya varmamışlar. Şeref Han'a göre, “Zeynel Bey, beyliğinin yönetimini padişah fermanı ile ve mutlak bir iktidar ile elinde tutmuştur, egemenliği yaklaşık kırk yıl sürmüştür.”¹³⁷ Denilebilir ki iktidarının temel dayanağı Osmanlı İmparatorluğu (Bab-ı Ali)dur. Ancak tarihi kayıtlarda bu destek sürekli olmamış, Zeynel Bey'in desteğini aldığı Osmanlı Sadrazamı Rüstem Paşa destekleri zayıflayınca, Zeynel Bey safevilerin kendisini korumasını istemiştir. Söz konusu destekler mirin mutlak hâkimiyetini

¹³⁵ *Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkari Sempozyumu Kitabı*, 2014, s. 118.

¹³⁶ *Hakkari Rehberi*, Derleyen Hacı Tansu, Anıt Matbaa, Ankara, 2010, s. 11.

¹³⁷ Şerefname, Cilt 1, s.128.

meşrulaştırmak için yeterli değildi, etraflarındaki devletlerin çıkarlarının zedelenmemesi için mirlerin iç karışıklıklarından yararlanma gayretleridir. Şeref Han; Sadrazam Rüstem Paşa, Van Beylerbeyi İskender Paşa, Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın sürekli birbirleriyle entrikalar çevirdiğini ve birbirleriyle mücadele içinde olduğunu, dolayısıyla hiçbirinin Hakkârî Mirlerine güvenmediğini yazmaktadır.¹³⁸

Özetleyecek olursak, Hakkârî'deki Mirler aşiretler arası birlikler değildir, yönetimlerindeki aşiretler ile sınırlı olarak aşiret üstü birliklerdir. Aşiretler kendi yoğunlukları ile sınırlıdır. Bir aşiretin başka bir aşirete birleşmesi demek, kendisinin aşiret olarak bir başka aşiret içerisinde erimesine razı olması demektir. Bu nedenle de geniş ölçekte aşiretsel birlik, askeri anlamda ancak tarikatlar aracılığıyla olmuştur.

4.2. Seyyidlik

Seyyidler (çoğulu sada) Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'nın oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in sülalesindendir ki bunlara ehl-i beyt denilir. Halife Harun Reşid döneminde (786-809), çıkan uzlaşmazlıklar yüzünden halife, Seyyidlere bir ferman çıkararak sürgününe karar vermiş, bazı Seyyidler Bağdat, bazıları da Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Kürt bölgelerine göç etmişlerdir. Kocadağ'a göre "Emevi ve Abbasilerin peş peşe devam ede gelen zulümleri karşısında Hz. Ali'nin evlatları ve soyu Arabistan'da tutunamamış, yaşamını sürdürebilmek için önce Irak'ın boylarına daha sonra da İran ve Türkistan içlerine çekilerek, Türklerin sevgi ve sempatilerini görmüşler. Seyyidlerin çoğalmaları sonucu her biri ayrı bölgelerde kurulan Şii mezhebine dayalı tarikatların pirliğini, dedeliğini, rehber ve Seyyidliklerini yapmışlardır. Seyyidler, nüfuz ve kudretlerine göre merkezdeki en büyük ve en etkin postnişine daima bağlı kalarak kendilerine inananları, kurulan dergâhlarda eğitmişler ve onlara yol göstermişlerdir."¹³⁹

Kürtler de bu Seyyidleri tanıdıktan beri devamlı bunlara saygı duymuşlar, her ne kadar aşiret reisleri, rıhsipi, ağa gibi kimseler bulunsa da Seyyidlerin hazır olduğu yerde

¹³⁸ Alikılıç, *a.g.e*, s.127.

¹³⁹ Kocadağ, *a.g.e.*s.75.

bunlar cemaatin başını çekerlerdi. Genel olarak Kürtler ve özelde Hakkari'liler Peygamberin soyundan gelen, peygamber ile ilişkisi olan Seyyidler genellikle iktidar sahibi değiller ama cedlerinden dolayı itibar görmüşlerdir.

19. Yüzyılın sonunda Seyyidler ve şeyhler II. Abdülhamit'in panislamist ideolojisinden ve padişahın diğer yerel siyasi güçlere karşı kendilerini himaye etmesinden faydalanmıştır.¹⁴⁰ Seyyidler köylerde nüfuzlarını arttırmış, silahlı adam tutmaktan, köylülerden vergi toplamaya kadar işi ileri gitmişlerdir. Seyyidlerin bölgede çok fazla siyasal tabanları olmadığı halde civar köy ve kasabalarda da müritleri vardı. Birinci Dünya Savaşından sonra Seyyidler'inde tıpkı şeyhler gibi siyasal otoritesi yok edilmiş, bölgede Türkiye Cumhuriyetinin nihai otoritesi hâkim olmuştur. Hakkâri merkezdeki çoğu Seyyid'in siyasal tercihlerini belirleyen temel etmen, pragmatist ilişkilerdir. Bölgede konuştuğumuz yaşlı bir Seyyid'in söylemi ile kendileri şuan ki siyasal olayların dışında tutmaya çalıştıkları, nötr bir davranış içerisinde olduklarını aktarmıştır. Siyasal partileri destekleme oranları kendi akrabalarının çıkarlarını ön planda tuttukları, ideolojik kaygılarının olmadığıdır.

Hakkari merkezde Tatlı ve Taşbaşı köylerinde yaşayan seyyidlerin kendilerini Kürt olarak kabul ettikleri fakat aşırı, ideolojik ve siyasi ayrımlar içine girmemeye özen gösterdiklerini belirtmişlerdir. Hakkari merkezde yaşayan ve yukarıda vurgulanan iki seyyid köyünün Saadeta nehr-i ile çok uzak bir akrabalıkları vardır. 18. Dönem Hakkari milletvekili olarak Anavatan Partisinden meclise giren Naim GEYLANİ Ertuşilerin adayıydı. Akrabası Hamit GEYLANİ ise devamlı sol'da siyaset yapmış, HEP, DEP, HADEP, DTP gibi Kürtlerin çoğunlukla desteklediği partilerden siyasi tercih yapmıştır. Hamit GEYLANİ sol partileri destekleme eğilimi okuduğu Hukuk Fakültesinden çevresindeki sol görüşlü arkadaşlarından beri süregelen bir durumdur. Örfi teamüllere göre Hamit GEYLANİ'nin de sağ partileri desteklemesi gerekirdi fakat durum kişisel tercihlere göre değişebilme eğilimi gösterebiliyor ve yukarıda bahis ettiğimiz nötr durumun bir istisnası olarak kabul edilebilir.

¹⁴⁰ Heckmann, *a.g.e.* s. 170.

4.3. Şeyh Übeydullah Ayaklanması

19. yüzyıla kadar belirli bir özerklikle Osmanlı topraklarında yaşayan Kürtler için, bu yüzyıldan sonra birçok şey değişmeye başlayacaktır. II. Mahmut'la (1808-1839) başlayan modernleşme ve merkezileşme çalışmaları sırasında, Hakkari ilinde Şembu mirlerinin iktidarları sona ermiş, bunların yerine Valiler atanmıştı. Bunun üzerine bölgedeki önemli Emirlikler ayaklanarak bu duruma karşı koymuşlar ancak Osmanlı İmparatorluğu tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. Osmanlı'nın Kürt beylerini yenilgiye uğratması ve bu Kürt Emirliklerini ortadan kaldırması beklendiğinin tersine, bölgedeki kontrolünü kolaylaştırmamış, ortaya çıkan yüzlerce başıboş aşiret nedeniyle zorlaştırmıştır, çünkü devlet temsilcileri aşiretler arası çelişki ve kan davalarına muktedir değillerdi, halk nezdinde meşrulukları yoktu. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ciddi bir boşluk doğmuş ve kendi başına hareket eden yüzlerce aşiret ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu boşluğu dolduracak, aşiretler arası anlaşmazlıkları önleyecek bir güç gereklidir. İşte bu rolü bir süre sonra güçlü dini liderler oynamaya başlamıştır. Aşiretler arası çatışmalar beklenmedik boyutlara ulaşarak tehlikeli bir hal alınca, aşiret üyelerinin, şeyhleri (Bunların müritlerinin sayıları Mevlana Halid'in gayretleriyle epeyce artmıştı) sorunlara çözüm bulacak kişiler olarak görmeleri ve bunun neticesinde şeyhlerin otoritelerinin aşiret sınırlarını aşarak politik önderler haline gelmelerine yol açacak bir biçimde artması doğaldır. Bundan başka 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Anadolu'daki toprakları kayıt altına almaya başlamış ve kayıt memurlarının en çok muhatap olduğu şeyhler nüfuzlarını kullanarak birçok toprağı kendi tapularına almışlardır. Bu tür nedenler sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısında Kürtlerin yaşadığı topraklarda Şeyhler büyük bir güç kazanmışlardır.

1879 yılının sonunda Hakkâri de Kürt direniş hareketinin yeni odaklarından biri daha alev aldı. Seyyid Taha'nın¹⁴¹ vefatından sonra oğlu Şeyh Übeydullah, amcası

¹⁴¹ Seyyid Taha-i Hakkâri Hazretleri: Anadolu'da yaşayan büyük velilerdendir. Silsile-i aliyyenin otuz birincisidir. Peygamber efendimizin neslinden olup Seyyid Abdülkadir Geylani hazretlerinin on birinci torunudur. Mevlana Halid-i Bağdadi hazretlerinin halifelerindendir ve onun tavsiyesi ile Nehri kasabasına gelmiştir. 1269/1852 yılında Şemdinli yakınındaki Nehri'de vefat etti. Kabri orada olup ziyaret edilmekte, feyz ve bereketlerinden istifade olunmaktadır. Ayrıca Şeyh Abdurrahman-i Tağı Mektuplarında bu zat için

Seyyid Salih'in yerine Nakşibendi tarikatının başına geçer. Bölgede çok etkin olan Nakşibendi tarikatı, Übeydullah'ın döneminde de etkinliğini giderek artırır. Özellikle Botan, Behdinan, Hakkari ve Ardelan Emirliklerine ait topraklar Şeyh Übeydullah'ın kontrolü altındadır. O Kürtler arasında, yalnızca Nakşibendi Tarikatının başı olarak büyük bir dinsel otoriteye sahip bir şeyh değildi, aynı zamanda Hakkari bölgesinin en büyük çiftçilerindendi. Şeyh Übeydullah “sadece bir şeyh” değil, aynı zamanda da “aşırı bir Kürtçüydü”.¹⁴² Gerek Türkiye ve gerekse İran'ın topraklarında 200 den fazla köyün sahibi idi.¹⁴³ Übeydullah zamanında Türkiye ve büyük oranda da İran Kürtlerinin tartışılmaz lideri idi. 19. yüzyıldaki Kürt isyanları içerisinde en çok tartışılan isyan tartışmasız Şeyh Übeydullah isyanıdır. Bunun isyan mı, ustaca planlanan bir siyasi hareket mi olduğu tam olarak netlik kazanabilmiş değildir. Olsun'a göre Şeyh'in isyanı “Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışıdır”¹⁴⁴, Bruinessen bu görüşe tamamen karşı çıkar, “Şeyh Übeydullah'ın Kürtler arasında ulusal bir bilinç yaratma yönünde bir girişimi olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur”.¹⁴⁵ Şeyh'in temel isyan felsefesi Osmanlı İmparatorluğunun Tanzimat Fermanı ile güttüğü merkezileştirme politikasına tepkiydi. Şeyh Übeydullah 1879 yılının sonbaharından itibaren, Türk-İran sınırının her iki yanında en etkili aşiret reislerini ve şeyhleri kendi yanına çekerek Türk ve İran Kürtlerinin ortak hareketi için yoğun bir hazırlık içine girmişti. ¹⁴⁶ İran Kürdistan'ında Hoy, Sablax (Mahabad), Urmiye ve Uşnu gibi merkezleri hareketin hazırlık üssü olarak seçti. Übeydullah vaktinde “*Aslanın yanında yer almak, tilkinin yanında yer almaktan iyiydi*” dediği gibi, İngiliz eğilimlerini terk edip, Rus yanlısı bir çizgiye yönelerek hazırlıkları süren bir hareketin dış politik yanını da desteklenmesi işini ihmal etmedi. Osmanlının boyunduruğundan kurtulmayı isteyen doğu ve güneydoğu bölgelerinde Hakkâri ve

“İrşad Dairesinin Kutbu” diye bahis eder.(İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi, Sayı:3 Nisan 2013, s. 100).

¹⁴² Heckmann, *a.g.e.* s. 84.

¹⁴³ Çölemerikli, *a.g.e.* s.346.

¹⁴⁴ Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheik Said Rebellion, 1880-1925*, Austin, The University of Texas Press, 1989, s. 1-7, aktaran Altan Tan, *a.g.e.* s.94.

¹⁴⁵ Bruinessen, *a.g.e.* s.137.

¹⁴⁶ Lazarev M.s. ve Mihoyan, *a.g.e.s.*151

çevresinde alevlenen isyan ateşi Heyderan,¹⁴⁷ Herki, Gerdi ve diğer aşiretleri de kapsamına alarak ilerliyordu. Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeni nüfusunun tartışmasız siyasal lideri Gregoryan Kilisesi ile dağlık bölgelerde yaşayan Nasturi Süryanilerinin sivil patriği (önderi) Mar Şimun¹⁴⁸ ile temaslar artmıştı, bölgede yaşayan Ermeni ve Süryani gibi azınlıkların yardımlarında başvurmuştu. Ancak söz konusu yardıma, İngiliz misyonerler ve Osmanlının politik davranışları sebebiyle ulaşılammıştır. Übeydullah bu etkinlikleri ile toplum içindeki popülaritesini artırmıştır. Übeydullah'ı tanıyan bir Ermeni, Übeydullah için şunları anlatırmış : “O mükemmel bir insandı, çalışkan, faal ve bilgiliydi. Yetim ve dul kadınları, babaca bir ilgi ve alaka ile himaye ederdi. Dört bir taraftan Kürtler kendi dertlerini ve uğradıkları haksız muameleleri anlatmak, din ve ahlak ile ilgili sorunlar konusunda akıl danışmak ve öğütlerini almak için, Şemdinan’a onun yanına gelirlerdi. Kürtler onu insancıl ve adil bir önder olarak sever, sayarlardı”¹⁴⁹

Übeydullah ve arkadaşları ilk kurultayını 1880 yılının Haziran ayı sonunda Nehri Kasabasında gerçekleştirdiler ve nihai hedeflerinin özerk bir yönetim kurmaktı. Bu kurultay Kürt tarihinde geniş katılımlı kurultaydı, Süleymaniye, Amadi, Bohtan, Oramar, Sason Dağları, Siirt, Van’dan ve İran Kürtlerinden temsilciler katılmıştır. Übeydullah “Dinden dönen Türklerin tebaası olarak tahammül ve suskunluğa yeter artık. Kurtulmak gereklidir.” Diyordu. Sultandan başka, İran hükümetini de Kürtlerin düşmanı olarak görüyordu. “Bu iki hükümet, bizim gelişmemizi engelleyen iki sülüktür.” Übeydullah Kürt boylarının geniş katılımı ile ve ayaklanmada birlikte hareket edilmesini temel amaç olarak görüyordu.¹⁵⁰ Garo Sasuni’ye göre de Şeyh Übeydullah’ın amacı “ Osmanlı Kürtlerine ilaveten İran Kürtlerini de din birliği etrafında toplayıp bir güç haline getirerek Ermeniler ve Şii İranlılara karşı bir denge unsuru olarak kullanmayı ve bütün Kürtleri birleştirip kendi egemenliğine alarak Doğu’da büyük bir siyasi güç haline

¹⁴⁷ Bu aşiret doğunun geneline üyeleri yayılmış, Lynch’e göre Ermenisanta kolu bulunan Kürt aşiretlerindendir. Kocadağ Burhan *a.g.e.* s.184.

¹⁴⁸ Mar Şimun Binyamin: Doğu Hristiyan Patriği olup, Hakkari’ye 15 km uzaklıktaki Konak (Koçanıs) Köyünde ikamet etmekteydi.

¹⁴⁹ ¹⁴⁹ Lazarev M.s. ve Mihoyan, *a.g.e.s.*152.

¹⁵⁰ *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, Peri Yayınları, 1998, s.33.

gelmeyi hedeflediğini ileri sürmektedir.”¹⁵¹ Türkiye o sırada Türkmen ayaklanmalarını bastırmakla meşgul idi. Übeydullah Şıkak, Mamaş, Mangur, Piran gibi İrandaki Kürt aşiretlerini yanına çekmiş Ağustos 1880 harekete başlamıştı. İlk etapta Sablax (Mahabad) istila etmeye yönelen, Bilbas Konfederasyonuna bağlı Mangur Hamza Ağadan geldi. Çok geçmeden Übeydullah’ın oğlu Abdulkadir’in birliği Hamza Ağa’ya iltihak etti. Kürtler hızla Mergever ve Lahican’a doğru yöneldiler. Ciddi bir direnme ile karşılaşmadan Sablax’ı ele geçirdiler. Sonrasında Tahran, İran ve Azerbaycan’ın Şii halkının dinsel fanatizmi, Kürtlere karşı yöneldi. Tüm ilerlemelerine rağmen Übeydullah’ın ordusu iyi teçhiz edilmemişti, askeri disiplinden yoksundu, çoğu bölgelerde yerel halka zulüm girişimleri oluyordu, bu durum oralardaki halkın antipatisine neden olmaktaydı. Şah yönetimi iyi teçhiz edilmiş bir ordu ile Übeydullah birliklerini İran da işgal ettikleri bütün topraklardan çıkardı. Übeydullah Şemdinli’ye geri dönmek mecburiyetinde kalmış.

Şeyh Übeydullah’ın önderliğindeki ilk genel Kürt ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri arasında, Rusya, İngiltere ve Türkiye’nin tutumları da rol oynamıştı. Bu ülkeler kendi çıkarları açısından bu ayaklanmayı tehdit olarak görmüşlerdi. İran’ın kuzey-batı kesiminde güçlü nüfuz kaldıraçlarına sahip olan Rusya, İran da durumun sabit olmamasına karşıydı ve İran’a siyasi ve askeri yardım vermişti. O zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkisi olan İngiltere ise Kürt tehdidini İstanbul’dan ötelemek ve İran’a kendi istediği doğrultuda baskı yapmak için, Türkiye Kürtlerinin İran topraklarındaki harekâtlarına başta destek bile vermişti. Emperyalist devletlerin kendilerine yönelebilecek bir tehlike anında İran ve Osmanlı İmparatorluğu lehine baskı politikası uygulayacakları şeyh tarafından hesap edilmemişti. Kürt ayaklanmasının hızla İran’a yönelmesi karşısında Osmanlı yönetimi tedirgin olmuş çünkü her ne kadar İran’a karşı Şeyh Übeydullah’ın ilerlemesine destek vermişseler de “ne yaşayan, ne de ölen” bir şeyh istiyorlardı. Şeyh Übeydullah’ın ilk yenilgisi Urmiye’de başlar ve İran ilerlemesi sona erir. Ancak Kürt ayaklanmasının genişlemesi, Rusya’nın İran’daki etkisini gelecekte de daha da güçlendireceği yönünde bir tehdit

¹⁵¹ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıl’dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Çev: Bedros Zartaryan, Med Yay. 1992 s. 107-110.

oluşturduğunu ve zaten zayıf durumda olan Osmanlı İmparatorluğu için bir felaketin habercisi sayılabilecek sonuçlara yol açacağını görünce İngilizler çok geçmeden taban tabana bir zıt bir siyaset uygulamaya başladılar.¹⁵² Osmanlı İmparatorluğu da Kürtleri İran'a yönlendirme politikasının yanlış olduğunu anlamıştı. Kürt ulusal hareketinin ve birleşik bağımsız bir Kürt Devletinin vücut bulmasının sosyo-ekonomik, politik ve fikri koşulları henüz gelişmediği bu ayaklanma ile ortaya çıkmıştır. Nikitine'nin belirttiği, “Kürtler çok cesur, atılgan insanlardı fakat iç birliklerini sağlayamadıklarından devlet olma bilincine varamamışlardır”¹⁵³ sözünden de hatırlanacağı gibi, iç çatışma ve çekişmeler Kürt toplumunu içten kemirmeye devam ediyordu ve Kürt milliyetçiliğinin politik konsepti daha üretilmemişti. Şeyh Übeydullah'ta bu birliği hayata geçirememişti. Eksikliklerine rağmen Kürtlerin kurutuluş çabalarının tarihinde feodal separatist (parçacıl) aşamanın aşılmasında, Kürt kurtuluş mücadelesine genel ve ortak bir Kürt niteliğinin kazandırılmasında başarısız ama mühim bir adımdı. Bu hareket hem politik hem de örgütsel anlamda bütün önceki Kürt ayaklanmalarından bir adım daha yukarıdaydı. Bu ayaklanmanın derdest edilmesinden sonra da yer yer Kürt direnişleri sürüyordu. 1881 yılının mayıs ayı sonunda Babıali, Übeydullah'ı saygın bir tutsak muamelesi gördüğü İstanbul'da tam tecrit edilmediğinden şeyh, diğer mücadele arkadaşlarıyla irtibatını sağlıyordu. 1882 yılının Temmuz ayında İstanbul'dan kaçmayı başardı, oğulları Muhammed Sıdık ve Abdulkadir'in iştiraki ile 5 bin kişilik bir ordu kurup tekrar ayaklanmayı denedi. İran ve Osmanlı İmparatorluğu ortak hareket ederek Übeydullah Oramar (Dağlıca) kalesine kapatıldı. Osmanlı İmparatorluğu Übeydullah'ı önce Musul'a sonrasından da Mekke'e sürgün etti ve Şeyh Übeydullah 1883 yılında Mekke'de öldü.¹⁵⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun Şeyh Übeydullah'ı kutsal topraklara göndermesinin nedeni dini konumuydu. Hilafeti elinde bulunduran devletin, ilerde şeyh sempatizanlarından gelebilecek tepkileri yumuşatabilmek amaçlıydı. Osmanlı Kürt elitleriyle tekrar ilişkiye girerek bahis edilen gerilimli süreci dindirmiştir. Aslında 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Şeyh Übeydullah Osmanlı imparatorluğuna önemli

¹⁵² Lazarev ve Mihoyan, *a.g.e.* 154

¹⁵³ Nikitine, *a.g.e.*

¹⁵⁴ Erdost, *a.g.e.* s. 50; Wadie, *Kurdish National Movement – Its Origins and Development*, 2006, s.3

askeri destekler sunmuştur. Bu tarihi bilgiyi, Bitlis'in Güroymak ilçesinden Mutlu ailesinin dedesi Şeyh Abdurrahman-i Tağinin 55. mektubunda şöyle nakledilir:

*İhvan kardeşlerim! Allah Teala sizlere rahmet etsin. Malumdur ki imamların sığınağı Penah Seyyit Übeydullah Şah ve tüm ashabı ile etbai ve dahi tüm Müslümanlar sizin taraflarda Rafizilerin üç halifeye dil uzattıklarını, ehli sünneti tekfir ettiklerini, şeniatlarını ortaya döküp insanları kendilerine çekip, ehli sünnet olanları kendi akidelerine soktukları, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye için duadan men ettiklerini gördüklerinden onların üzerine yürüdüler. Onları yenip Tavrize kadar olan mahalli onlardan zaptettiler daha sonra askerler vakit geçtiğinden geri dönünce Rafizi askerleri arkalarından gelirler ve Müslümanların hanımlarını, çocuklarını katledip, bazılarını da kendi akidelerine sokup zulüm ettiler. Onların bu zulümlerinden dolayı yüzbin ev civar Müslümanlara sığınmış ve güç etmiştir. İmamların sığınağı olan Hazreti Penah es-Seyyit Ubeydullah Şah'da bu buharda onlarla savaşmayı onları yenmeyi murat etmiştir.*¹⁵⁵

1884'te Hakkâri'ye Vali olarak atanan Ethem Paşa aşiret liderleri ile irtibata geçerek maddi destekler verilerek birlik sağlanmaya çalışılmış. Şeyh Übeydullah'tan sonra oğlu Şeyh M. Sıdık bölgedeki diğer şeyhlere karşı iktidar ve nüfuz mücadelesi hem de arazi satın alarak köylülere ortakçılık yaptırarak ve Şemdinli'den İran'a bütün satışı üzerinde tekel kurarak büyük bir ekonomik güç kazanması belgelerle ortaya konulmuştur.¹⁵⁶ Şeyh M. Sıdık 1911 de vefat edince, oğlu Seyyid Taha II ile kardeşi Şeyh Abdülkadir¹⁵⁷ arasında kısa süreli iktidar mücadelesi olmuştur daha sonra Seyyid Taha II ailenin bütün kontrolünü eline geçirmiştir. Seyyid Taha II'nin amacı Kürt bağımsızlık mücadelesine önderlik etmektir. Bu amaçla Kürt-Rus işbirliğini sağlamak için 1917 de Ruslardan yardım istemiştir. Iraktaki İngiliz siyasi ve askeri yetkilileriyle ilişkileri olmuş, bu devletlerde bölgedeki Asuri, Kürt ve Nasturileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyorlardı.

¹⁵⁵ Şeyh Abdurrahman-i Taği (k.s.)'nin Mektupları, Sey-Taç Yayınları, 2007, s.138-139.

¹⁵⁶ Heckmann, A.g.e.s. 87.

¹⁵⁷ Şeyh Abdülkadir: İstanbul'da ünlü bir politikacı ve "Kürt Teali ve Terakki Cemiyetinin kurucularından ve Hetavi kurd (Kürt Güneşi) adlı Kürtçe derginin yayıncılarından." Şeyh Abdülkadir II. Meşrutiyet döneminde Encümen-i Daniş başkanlığına kadar yükselmişti.(Aktaran: Ebinç a.g.t., s.119)

Bu konuda ezcümle olarak şunu belirtebiliriz: Hakkâri Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir sancak olmakla beraber Cumhuriyet Dönemine kadar merkezi devletin otoritesinin diğer bölgelere nazaran daha az olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun en önemli sebebi olarak şu hususa değinmekte fayda vardır: Hakkâri'nin sahip olduğu coğrafi yapı ve serhat hududunda olması; bu coğrafi yapıya bağlı olarak oluşan siyasi, ekonomik ve kültürel yapı. Hakkâri'nin sahip olduğu bu özellikler Tanzimat Fermanı ile başlayan merkezileşme çalışmalarının sancılı geçmesine neden olmuştur.

Hakkâri sınırı tartışmaları İngiltere ile Türkiye arasında sorun olmuş, 1926 Ankara Antlaşması ve Miletler Cemiyeti'nin de yönlendirilmesi ile Hakkâri sınırı kesinleşmiştir.¹⁵⁸ Söz konusu tarihe kadar Hakkâri'nin devlete sıkı bir merkezi bağlantısı olmadığı sonucunu çıkarılabilir. Bunun en büyük sebebi Hakkâri coğrafyasının sarp ve dağlık olmasıdır. O zamanlardaki siyasi atmosfer şöyle idi; Kürtler otonomi düşüncesindeydi, Nasturiler kendi aralarında bir parçalanmışlık içindeydi, bir yandan Rusya ve İngiltere'nin himayesi altındaki Ermenilere vaat edilen türden bir otonomi kazanmak istiyorlar, öte yandan da güvenliklerinin tehlikede olduğu yönündeki algılara sahip idiler. Hakkâri birinci dünya savaşından ilk olarak 1914'te etkilenmiştir. Hakkâri 3 yıl Rus işgali altında kalmış, bu arada Müslüman Kürt ve Nasturiler arasındaki çarpışmalar baş göstermiş ve 1500'e yakın Nasturi katledilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Nasturileri Kürt denizi içinde bir ada gibi görüyordu. Doğu Anadolu'daki Nasturi varlığı bu denizi dalgalandıracağına inandığı için bölgeden ayrılmaları için gereken çabayı sarf etmekten geri durmamıştır. Bu çaba ümmetçi politika ile gayrimüslimlere karşı Kürtleri kışkırtmaktı. Nasturiler sonunda, ağalar ve şeyhlerin yönlendirdiği Kürt kuşatılmasını yarararak Kasım 1915'te Rus kontrolü altında bulunan Selmas'a ulaşmışlar. Seyyid Taha'nın oğulları ve kardeşleri Kürtleri dini duygularla kendilerine bağlamış, ayrıca Nasturiler'den elde ettiği topraklar Kürt ağa ve ileri gelenlerine dağıtarak etkinliğini bu kesimler üzerinde sağlama almaktaydı. Ekonomik olarak ta başta tütün ticareti olmak üzere geniş olanaklara sahip şeyh ailesi

¹⁵⁸ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Raif Karadağ; “*Musul Raporu*”, Sadeleştirerek yayına hazırlayan Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul 2003. Eserin 161. sayfasında Türk hükümeti tarafından hazırlanan ve Hakkâri civarındaki aşiretlerin adlarını ve nüfuslarını gösteren bir liste var

özellikle II. Abdülhamit zamanında tam derebeyi gibi hareket etmiş nüfuzunu geniş bir alana yaymışlardır.

5. AŞİRET SİYASİ KÜLTÜRÜ

Kültür; insanların konuşma, düşünme, dinlenme ve yaratma yeteneklerinin gelişmelerini sağlayan toplumsal kurumların bütünüdür.¹⁵⁹ Geçmişinden bu güne araçları yaparak bu araçlarla hayatını idame eden insanlar ortak bir kültür oluşturarak var olagelmışler. Siyasi kültür, insanların yaşama biçimidir. Sosyolog ve antropologlar “kültür” ve “doğa/nitelik” arasında ayırım yapma eğilimindedir. Kültür biyolojik miras yoluyla değil öğrenme yoluyla bir nesilden sonraki nesle geçen unsurları kapsar.¹⁶⁰ Toplumsal yapılara bağımlı olan kültür her toplumda farklı olarak geçmişten geleceğe sürekli varlığını devam ettirmektedir.

Aşiret kültürü millet olma bilinci önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Ziya Gökalp bu durum şöyle değerlendirmektedir; “Millet lisandan müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan harsi bir zümredir. Bir adam kanca, müşterek bulunduğu insanlardan ziyade terbiyece ve maderzada lisanca müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz bedenimizde değil ruhumuzdadır. Maddi meziyetlerimiz ırkımızdan geliyorsa manevi meziyetlerimiz de, terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor.”¹⁶¹ Bu alıntıdan belirtildiği gibi kültür demografik ve sosyolojik değerlerden gelerek her toplumda kendine özgü bir gelişim izlemiştir. Konumuzun ilk bölümlerinde de anlatıldığı gibi aşiret küçük bir dünya, savunma örgütü; gelenek, görenek, örf, adet ile öne çıkan bir yapıdır. Türköne’ye göre Kültür, içinde barındırdığı farklı unsurlar ile bir bütün oluşturmaktadır. Siyasi kültür işte bu bütünün parçalarından biridir. Bu durumda, bir siyasi kültür ait olduğu toplumun genel kültür ve tarihi dışında anlaşılamaz. Bu varsayım ise, esasta başka bir varsayım, bir toplumun bütünü temsil eden bütüncü bir kültürel sistemin varlığına ve toplumu

¹⁵⁹ Anıl Çeçen, *Kültür ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s. 11.

¹⁶⁰ Heywood, *a.g.e.* s. 290.

¹⁶¹ Gökalp, *a.g.e.* s. 120-121.

temsil edecek bir yaygınlığa sahip olduğu inancına dayanır.¹⁶² Bu aşiretsel yapıyı düzenleyen temel normlar o aşiretin kültürünü oluşturur.

Sosyolojik bir gerçek olan aşiret yapısı her ne kadar kentlileşse de, aşiretsel kültür bir kimlik arayışı, toplumsal güven duygusu yaratarak mevcudiyetini koruyor. Bu varlık modern kent anlayışına uymamak ile beraber kentlileşme olgusuna zarar vermektedir. Aşiretlerin feodal zihniyetlerle kent siyasetini kendi akraba çevresi özelinde ele alınması, aşiretsel tabanın bu düşünce ile milli iradesini beyan etmesi kırsal kesimlerde oluşan aşiret kültürünün kente ayak uyduramamasının bir başka şeklidir. Almond ve Verba'nın (1963,1980 aktaran: Heywood: 291, Türköne 2012: 230) tanımladığı üç siyasi kültür türünden; Katılımcı kültür, tebaa kültürü (milli kültür) ve dar grup/cemaat kültürü (mahalli kültür) sınıflandırmalarından aşiret kültürü dar grup/cemaat kültürüdür. Cemaat (mahalli) siyasi kültürü siyasal katılımın aşiret reisinin isteği doğrultusunda şekillendiği pasif bir yapıdır. Cemaat ya da mahalli kültürün bulunduğu yerlerde talep ve şikayetlerin muhatabı, aile, sülale, aşiret ve benzeri güçler iken, kültürün millileştiği yerde (uyruk kültürü) bu gruplar değil, ulusal ölçekteki iktidar kurumlarıdır.

Hakkâri aşiret konfederasyonunu oluşturan Ertuşi ve Pınyanışı'nın politik kültürü aşiretlilerin birlik ruhu ile oluşan bir süreçtir. Bu birlik ruhu, aşiretsel yapının getirmiş olduğu bir özelliktir. Birlik ruhu, kişinin tek başına ulaşamayacağı türden hedeflerin elde edilmesinde insanların işbirliğine giderek karşılıklı bağımlı hale gelmelerinin sonucudur. Ortak yaşama güdüsü ve kolektif bilinç ile hareket eden aşiretliler tasada ve kıvançta aynı kaderi paylaştığı kadar, siyasal olarak liderinin arkasında durarak kolektif bir siyasal irade beyan ederler.

Aşiret kültüründe birincisi; aşiretlilerin baskı altında tutulduğu, cebren yönlendirildikleri otoriter aşiret ağaları, şeyhler vb.. liderlerin oluşturduğu politik kültür kalıcı olmaz. İkinci kısım aşiret politik kültürü ise aşiretliler arası ayrımın olmadığı aşiretlilerin demokratik ölçülerle idare edilenleridir. Bunlara örnek vermek gerekirse birincileri yani kısmen otoriter aşiret lideri, ağaların bulunduğu Pınyanışı aşiretleridir. Pınyanışilerin aşiret reislerinin söylemlerini kutsal kanun olarak telaki etmeleri ve

¹⁶² Mümtazer Türköne, *Siyaset*, Etkileşim Yayınları, Eylül 2012, s. 228.

kendilerinin siyasal-sosyal herhangi bir karşı görüş belirtme kültürünün gelişmemiş olmasıdır. Zeydan ailesinin büyük çiftlik köyü ve çevresindeki Pınyanşı üzerindeki liderlik anlayışı buna en güzel örnektir. Fakat bu anlayış aşiretlilerin eğitim düzeylerinin yükselmesi ile yok olma ile karşı karşıyadır. İkinci kesime örnek Ertuşilerdir. Ertuşî ağa ve beyleri aşiretlerini idare etmede demokratik yöntemler kullanır yani tebaasına karşı diktatör olmayan davranışlar sergiler, kendilerini aşiretlilerinden ayrı veya üstün bir otorite olarak görmezler. Aşiret liderliği meşruiyetini tabana verdiği güven ve gönül bağından alır. Ertuşiler'in politik anlayışı katı kurallar sistemine dayanan biat kültürü değil, aşiretlilerin kendilerini özgür ifade ettikleri bir alandır. Elbette Ertuşilerde de aşiret liderinin aşiret üzerindeki otoritesi mutlakdır, fakat bu otorite despotik değil özendirici ve destekleyici ilişkiler üzerine bina edilmiştir. Kültür çok çeşitli ve çok yönlüdür. Politik kültür, ekonomik, ideolojik, sanatsal kültür çeşitleri vardır. Bu kültür Türk Siyasal hayatında, özellikle sağ kanatta partilerin sahip çıktıkları ve geliştirdikleri görülmektedir. Konumuz özelinde yaklaşıldığında aşiretlerin gerici tutumu ve baskıcı yönlerinin ciddi revizyonlara ihtiyacı vardır. Bu tür revizyonlar yapılar iken kültürün temel yapısına dokunulmadan, insan onuruna yakışır şekilde düzenlenmesi önem arz eder.

Toplumların tarihinde klasik Yunan uygarlığından günümüze yöneten ve yönetilen ayrımı ortaya çıktığından beri yöneticiler otoritelerini sürekli kılmaları için gelişme düzeylerine göre hukuk düzenlerine ihtiyaç duymuşlardır. Klasik toplumdan modern topluma kadar, toplumsal mutabakat metinleri hazırlanmıştır.¹⁶³ Bu metinlerin en üst simgeleri anayasalardır. Anayasalar toplumda yöneten-yönetilen arasındaki ilişkileri düzenleyip hak ve özgürlükleri güvence altına almış olup toplumsal consensus (uzlaşma) sağlamışlardır. Anayasalar toplumsal uzlaşmayı sağlamanın ötesinde siyasal ideolojileri olan ve toplumu bu ideolojinin siyasi politikalarına göre yönlendirirler. Nasıl ki Anayasalar toplumun genel idare şekillerini belirleyen toplumsal kabule muhtaç ise Doğu Anadolu'daki aşiret kültürü de buna benzer şekilde vücut bulmuştur. Aşiret liderliği, aşiret mensubiyeti konsensüs ile oluşmuştur. Ülkelerin yönetim şeklini belirleyen Anayasalar ile Aşiret siyasal tercihleri arasındaki en belirgin fark; Anayasaların değişen siyasal iktidarların etkisiyle dinamik bir yapıda olması, aşiret

¹⁶³ Türköne, *a.g.e.* s. 132.

siyasi kültürünün statik bir yapıda olmasıdır. Aşiretlerin tarihlerinde çok az değişiklik olmuştur ki bu değişiklikler ise aşiret liderlerinin bilinç düzeylerinin artması ve Doğu Anadolu ve özel de Hakkâri’de siyasal sorunların siyasal tercihleri değiştirmesi ile kısmen demokratikleşmiştir.

6. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SON DÖNEMİ’NDE HAKKÂRİ’DE AŞİRET SİYASETİ (1880-1920)

1876 tarihinde Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa önderliğinde bir saray darbesiyle Abdülaziz tahtan indirilip ve yerine V. Murat getirilir. Ancak V. Murat’ında rahatsızlığından dolayı yerine II. Abdülhamit getirilir. II. Abdülhamit tahta geçtiğinde (1 Eylül 1876) devlet çok buhranlı bir dönem içindeydi. Ülkede hâkim olan iktidar boşluğu neticesinde başta Hersek’te olmak üzere isyan dalgası yayılarak neredeyse tüm balkan toprakları kaybedilir duruma gelir. 1789 Fransız İhtilali ile dünyada beliren Ulusçuluk Akımı Osmanlı İmparatorluğunda da başta Fransa ve Rusya’nın destekleri ile Ermeniler ve diğer azınlıklar bağımsız bir statü kazanmak için harekete geçmişler. 13 Haziran 1878 Berlin Antlaşması Ermenilerin bu taleplerini olumlu karşılıyordu. 93 harbi (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı) akabinde Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla ülke batılıların biçtiği “Hasta Adam” nitelenmesi gittikçe ölümcül bir hal alır.¹⁶⁴

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde üç tarz-ı siyaseti mevcuttu. Birincisi: Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti; kurtuluşun farklı din, dil ve mezheplere mensup insanların Osmanlıcılık bilinciyle bir arada tutulması siyasetidir, II. Abdülhamit’in tüm çabalarına rağmen Yunanlar, Sırlar, Bulgarlar ve Romenler isyan ederek Osmanlı İmparatorluğundan kopmuşlardır. İkincisi: İslamcılık siyaseti ki bu siyaset II Abdülhamit’in fikriydi; Arnavut, Kürt ve Araplar başta olmak üzere Osmanlı ülkesinde yaşayan diğer Müslüman tebaa birlikte yaşama projesidir. Arnavut ve Arapların ayrılması bu fikir de zayıflamıştır. Üçüncüsü: Rusya Kazan Türklerinden olup ve Türk Milliyetçiliğinin önemli isimlerinden olan Yusuf Akçora’nın geliştirdiği kurtuluşun ülkedeki Türklerin birliği ile oluşabileceğine olan inanç ile bu görüş ortaya

¹⁶⁴ Lewis, *a.g.e.* s.323.

atılmıştır. Yıkılmaya yüz tutan imparatorluğu “İslamcılık” siyaseti ile ayakta tutmaya çalışan Sultan Abdülhamit bütün kurum ve kuruluşları ile yok olmakla karşı karşıya olan, içinde bulunduğu çağın idari, teknik, askeri, ekonomik, ilmi ve siyasi gelişmelerine ayak oyduramayan çok uluslu, çok dinli ve aynı zamanda bu dinlerin içinde de çok mezhepli bir imparatorluğu ayakta tutabilecek radikal reformlar yapmamıştır. Mısırdaki, Balkanlardaki toprak kaybına uğrayan Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezi birliğini tekrar tesis etmek için II. Abdülhamit’in yeni stratejisi halkını “ İslam birliği” politikasıyla hareket ettirmektedir. “İslamcılık” II. Abdülhamit’in devleti yeniden diriltme politikası ile Müslüman Kürtleri yanına çekmektir. Bu politikanın neticesinde ülkenin her tarafından getirilen öğrencilerin eğitime alınıp yetiştirmek ve ileride memleketlerine döndüklerinde ülkesine sadık kişilikler yetiştirmek amacıyla, 1892 yılında İstanbul’da açtığı sonradan Kabataş Erkek Lisesi adını alacak Aşiret Mektepleri’dir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu ve İran’ın yarı sömürge durumda olması, eski düşman olan Rusya ve İngiltere’nin büyüyen Alman tehlikesine karşı, Fransa’nın da dâhil olduğu yeni bir ittifak içine girmişlerdir. Rusya’nın yayılmasının önündeki kaleler olarak, Osmanlı İmparatorluğu ve İran’ın toprak bütünlüğünün korunmasından yana olan Londra ve Paris’in bu yöndeki çıkarları azalmıştır. İran, Afganistan-Tibet konusunda 31 Ağustos 1907 tarihli İngiliz-Rus antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ve İran için korkunç bir felaketin habercisi idi. Bu ortamda İran ve Osmanlı İmparatorluğunun bağımsızlıkları kâğıt üzerinde kalıyordu. Osmanlı İmparatorluğu ve İran’ı aralarında pay etmek isteyen söz konusu devletler, doğudaki Kürt ayaklanmalarına da dolaylı destek veriyorlardı. Kürt aşiretlerinin sahip olduğu yarı bağımsız statü, Kürt feodal aşiret ve dini elitin otoritesini nihai biçimde ortadan kaldırmaya yönelik devlet baskısı artıyordu. Bu durumda da II. Abdülhamit Doğu ve Güney doğu Anadolu da Hamidiye Alayları (ki bunlar 1908 yılından sonra aşiret alayları adını alacaktır) ve Aşiret Mektepleri gibi yeni arayışlar içine girmişti. Kürt ve Arap çocuklarının Aşiret Mekteplerine alınması, sınır güvenliğini Hamidiye Alayı temsilcisi aşiretlere verilmesi gibi önlemler alınmıştır. II. Abdülhamit Ermenilere bazı imtiyazlar vermiş, Ermenilerde buna karşılık Kürtlerin yaşadığı bölgelerde özel vergi aldıkları, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerden Rumeli’ye sürülmesi gerektiği aksi takdirde

bunların Bab-ı Ali başına büyük felaketler çıkaracaklarını rapor ile bildirmişler. Bu tarihten sonra Kürt ve Ermeniler arasındaki çelişkiler derinleşmiştir. Kürtler ile Ermeniler arasındaki bu çelişkilerin nedeni farklı yazarlarca yapılan değerlendirmelerin ortak noktası: Rus siyasetinin Ermeniler üzerindeki etkisi ve Osmanlının egemenliğini sürdürebilmesi için yerel çelişkilerden faydalanma anlayışıdır.¹⁶⁵ II. Abdülhamit tarafından, iki halk arasındaki dengenin sağlanması için sınırda Müslüman ve Şafii Kürtlerden Hamidiye Alayları oluşturması böyle bir çelişkinin sonucudur. Lakin bu önlemler amaca uygun hizmet etmemiştir, 51 alaydan 13'ü faal olmuş¹⁶⁶, Ermeni sorunu uluslar arası bir sorun haline gelmiştir.

Hamidiye Alayları kurulmasında gerçek amaç net olmamakla beraber ortaya atılan güçlü iddiaların başında aşiret isyanlarını önleme, aşiretlerin çıkardığı başıbozuklukları sindirme, bu başıbozuklukları denetim altına alma ve imparatorluğu eski gücüne kavuşturmak amaçlanmıştır. Başlangıçtan beri bazı Kürt ve Türk aydınlar Hamidiye Alaylarını eleştirmişlerdir. Bu kesimlerin temel tezi: Tanzimat'ın politikalarını devam ettiren, bürokratik modernleşme ve eğitim alanlarında Sultan Abdülhamit Kürtlere yapısal reformlar dayatmak yerine, onları mevcut feodal yapıları içinde Osmanlı sistemine entegrasyonu amaçladığıdır.

1905 yılında Tunceli, Bitlis ve Bayazid Kürtleri ayaklandılar. 1906 da Erzurum, Bitlis'te yeni bir ayaklanma dalgası gelişti, ayaklanmasını Diyarbakır'a kadar yayan Bışar'e Çeto (Siirt Sancağından, Pencinera Aşireti Lideri) bölgedeki isyanlara güç vermiş, 1907-1908 yıllarında devlet güçleri ve Kürt isyancıları arasında çatışmalar olmuş ta ki Jön Türk Devrimine kadar.¹⁶⁷ 27 Nisan 1909 günü, Kürt milliyetçilerinin de desteklediği İttihat ve Teraki Fırkası tarafından Jön Türk devrimi ile II. Abdülhamit iktidardan uzaklaştırıldı. Jön Türk iktidarının ilk yıllarında Kürt milliyetçiler ile olan ilişkileri sıcaktı. Kürt Liderler imparatorluğun yeni döneminde ulusal azınlıkların hak ve özgürlüklerinin tanınacağı ümidini taşıyorlardı, dolayısıyla bağlılıklarını güçlendirmişler, yukarıda belirtildiği gibi çoğu Kürt lideri (Şeyh Abdülkadir gibi..)

¹⁶⁵ Metin Argunhan, *Hamidiye Alayları ile Koruculuk İlişkisi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış "Yüksek Lisans" Tezi, Ankara, 2009, s. 27.

¹⁶⁶ *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi*, Peri Yayınları, 1998, s. 43.

¹⁶⁷ M.S. Lazarev ve Ş.X. Mihoyan, *a.g.e.* s. 168.

“Ayan Meclisi” üyesi bile seçilmişlerdir. 1910’lu yıllara gelince Jön Türklerin politikalarının değiştirmesi neticesinde bu ümitler gerçekleşmedi, ayrıca Kürt ve Ermeniler arasında katliamlara varan ayrılıklar oldu, sonraki aşamada I. Dünya Savaşı patlak vermiştir. Kesintisiz sekiz yıl süren I. Dünya Savaşından tükenmiş olarak çıkan bir zamanların muhteşem Osmanlı İmparatorluğu yenik biçimde sırtüstü düşmüş, başkenti işgal altında, yöneticileri de firardaydı.¹⁶⁸ Ülkenin hemen hemen tüm bölgeleri büyük bir çöküntü, parçalanmışlık, yoksulluk içine düşmüştü. Yalnızca alan ve nüfus olarak hesaba vurulduğunda Türklerin 3.000.000 kilometrekarelik bir alanın 1.100.000 kilometrekaresini ve 24 milyonluk nüfusun 5 milyonunu yitirdikleri görülmüş.¹⁶⁹ Yıllarca Osmanlı İmparatorluğunun en verimli topraklarının ve orduya asker veren Rumeli’nin kaybedilmesi Jön Türklerin yönünü Doğu Anadolu’ya çevirmiştir. Yer yer halk gerilla savaşları başlattıysa da önemli başarılar elde edilememiştir. Doğu Anadolu’da da aşiretler bağımsızlık peşinde koşmuşlar aynı zaman iç çekişmeleri de eksik olmamıştır. Kürt aşiretler Rusya gibi ülkelere telgraflar çekilerek onlardan medet ummuşlardır. İngiliz hükümeti tarafından Kürt aşiretlerini Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyan etmelerini örgütlemek için bölgeye gönderilen Binbaşı Noel, Kürt şeyhlerinin gerçek bir Türk dostu olmalarına şaşırılmış ve üzülmüştür.¹⁷⁰ Noel ülkesine gönderdiği raporlarda Türklerin “Panislamist” çizgisinden dolayı Kürtlerin Türklere olan bağlılığının güçlü olduğu belirtmiştir. Bu politikanın ana belirleyici unsuru İmparatorluğun Müslüman Arap ve Kürtlerin devlete bağlılığını devam ettirmek götüğü İslamcılık fikriydi.

Osmanlı idaresinde Hakkâri, Van Beylerbeyliğinin on dört sancağından birini teşkil etti. Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinin başlangıcı olan XVI yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar Van eyaleti içinde bir sancak durumunda kalan Hakkâri genellikle bu eyalete bağlı “hükümet” statüsünde sayılmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısında eyalet sisteminden büyük vilayet sistemine geçilirken kurulan Erzurum vilayeti içinde Van sancağına bağlı olan Hakkâri 1876’da kısa bir süre vilayet merkezi haline gelmiştir. 1888’de yeniden Van vilayetine bağlı bir sancak merkezi olarak bağlı

¹⁶⁸ Lewis, *a.g.e.* s.325.

¹⁶⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Kaynak Yay. Çev. Nuran Yavuz, 1984, s.252.

¹⁷⁰ Tan, *a.g.e.* s.169.

kalmıştır.¹⁷¹ Hakkâri de Osmanlı imparatorluğunun hâkimiyeti 19. yüzyılın sonuna kadar tam anlamıyla sağlanamamıştır. Yörenin coğrafi durumunun vermiş olduğu dezavantajlar ile ileride anlatılacağı gibi çeşitli isyanlar çıkmış, aşiret reisleri devlete baş eğmemişler ve sürekli otonomi içinde yaşamak için direnmişlerdi. Osmanlı-Rus (93 Harbi) savaşı yıllarında Şemdinli’de ikamet eden Nakşibendî Şeyhi Seyyid Taha-i Hakkâri, Hakkâri halkı ile beraber Ruslara karşı savaşmıştır.

I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı İran sınırında ve Hakkâri iline yakın bölgelerde İran Kürtleri Serdarı olarak tanınan Murtaza Qulihan ile Salar-ud Devle adında iki Kürt ileri gelenin İran devletine ciddi başkaldırıları sonucu, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Kürtlerinde isyan dalgaları içine girmesine neden olmuştur. Bu isyanların, Şeyh Übeydullah’ın torunlarından Seyyid Abdullah ve Seyyid Taha II başını çekmişler. Kürtler ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkezîyetçi politikalarına karşı, Osmanlı İmparatorluğu ülkesinde yaşayan, Kürtler ve Ermeniler Ruslardan yardım istemişler, bu yardımlar alınamadığı gibi Kürt ve Nasturiler arasında ayrılıklar oluşmuştur. Bu isyanların başını çeken ve Ruslara ihanet ettiği iddia edilen, Murtaza Qulihan, Simko, ve Seyyid Taha II Ruslar tarafından tutuklanıp Tiflise gönderildiler.¹⁷²

I. Dünya Savaşı başlayınca Nasturiler patrikleri Mar Şimun önderliğinde Rusların tarafını tutmuş ve Hakkâri 23 Mayıs 1915 tarihinde Rus hakimiyeti altına girmiştir. Bu ihaneti gören Hakkâri aşiretleri var güçleri ile Nasturilere saldırdılar ve İran sınırlarına kadar dayandırdılar. Rusların Hakkâri üzerindeki işgali 1917 Bolşevik İhtilaline kadar yaklaşık üç yıl sürmüştür. 22 Nisan 1918 yılında 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa komutasındaki birlikler Hakkâri üzerindeki Rus işgalini attılar. Bu işgalin kaldırılmasından sonra da İngilizlerin destekleriyle Nasturiler devamlı Hakkâri köylerine saldırıyordu, fakat şeyh ve aşiret reislerinin karşı koymalarıyla amaçlarına ulaşamamışlar. Cumhuriyetin ilk dönem Hakkâri Mebusluğunu yapan İbrahim Arvas’ın

¹⁷¹ Hakkâri 2011 Kitabı, Hakkari Valiliği Yayınları, Yayın No: 6, Anıt Matbaası, Ankara, s. 74.

¹⁷² *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s. 99

büyük gayretleri sonucu İngilizlerin bölgedeki etkinliği kırılmış, hatta Şemdinli onun gayretleri ile Türkiye sınırları içinde kalmıştır.¹⁷³

7. CUMHURİYET DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ

7.1. 1920-1938 Dönemi

1918'de Osmanlı İmparatorluğu, savaştan yenik çıktı ve Ekim ayında Mondros Mütarekesi imzalandı. Mütarekeye göre, Anadolu'nun farklı bölgeleri Rus, Yunan, İngiliz, Fransız gibi devletlerin egemenliği altında kalacaktı ve Osmanlı ordusu dağıtılacaktı. Fakat bu mütarekenin söz konusu maddeleri hayata geçmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu grup, I. Dünya Savaşında yenilmiş, Osmanlı Ordusu her tarafa zedelenmiş, şartları ağır olan bu antlaşmayı imzalamak zorunda bırakılmıştır.¹⁷⁴ Lewis'in aktardığı şekliyle, Mustafa Kemal yaptığı devrim hakkında 1927 de yaptığı tarihi nutkunun açılış cümlelerinde (Lewis-2009,332), memleketin içinde bulunduğu vahim durumu şu cümlelere açıklamaktadır:

“Millet ve memleketi Umumi Harbe sevk edenler, kendi hayatlarının endişesine düşerek memlekette fırar etmişler. Saltanat ve Hilafet mevkiini işgal eden Vahidettin, kararsız, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceği tahayyül ettiği aşağılık bazı tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine aciz, haysiyetsiz, korkak, yalnız padişahın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecek herhangi bir vaziyete razı”.

Mustafa Kemal başkentin ve tüm ülkenin içinde bulunduğu durum iyi kavramaktaydı, dolayısıyla memleketi canlandırmanın belirtilerinin görebileceği Anadolu'ya geçmesi gerekirdi. Aralık 1918'de “Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri” adı altında ilk direniş grupları kurulmuştu. Bu bağlamda doğuda Erzurum ve Elazığ'da genel merkezi İstanbul'da olmak üzere Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye

¹⁷³ Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi, s. 75

¹⁷⁴ Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Çev: Mehmet Seçkin, Can Matbaacılık, Ekim 2004, s. 17.

Cemiyeti kurulmuştu. Cemiyetin kuruluş amacı: (Tüzük 2. maddesi), “Doğu illerinde oturan bütün halkın dini ve siyasi haklarının serbestçe kullanılmasını sağlayacak yasal yollara başvurmak, bu illerdeki Müslüman halkın tarihi ve milli haklarını gerektiğinde medeniyet dünyası karşısında savunmak, doğu illerinde yapılan zulüm ve cinayetlerin sebepleri ile bunları işleyenler ve sebep olanlar hakkında tarafsız soruşturma yapılarak suçluların süratle cezalandırılmalarını istemek.”¹⁷⁵ Dahası doğu illerinde yaşayan tüm halkın can ve mal güvenliği sağlamak, Ermeni halkının katledildiği iddialarını çürütmek amaçlı kurulan cemiyettir. Atatürk tarafından ilk kongrenin 23 Temmuz 1919 da Erzurum da yapılması, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kaderinin doğuda belirleyen önemli bir aşamadır. Daha sonra bu cemiyet Atatürk başkanlığında Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’ne dönüştürüldü.¹⁷⁶ Bu aşamada Hakkâri’de İngilizlerin kışkırtmaları ile özellikle Tuhup ve Tiyari Nasturileri eylemler düzenliyorlardı. Bu eylemlerden biri, Hakkâri Valisi Halil Rıfat Bey’in Hangediğinde, Tuhup Nasturileri lideri Gulyanu’nun saldırısına uğramasıydı. Aynı saldırıda Hakkâri Jandarma Komutanı Hüseyin Bey ve üç jandarma eri öldürüldü. Bu durum, Ankara Hükümeti’nin büyük tepkisine neden olmuştur. 12–28 Eylül 1924 tarihleri arasında Nasturiler yeniden Hakkâri’den göç ettirilmeye zorlandılar. Ankara Antlaşmasında, daha önce Hakkâri iline bağlı olan Zaho ve İmadiye ilçeleri Irak’a bırakılmış.¹⁷⁷

Araştırmamıza dönersek, Atatürk yukarıda belirtilen söz konusu Kongrelerle, Anadolu’nun şehirli ve köylü eşrafının, şeyh ve aşiret liderlerinin bunların konumundaki diğer zümrelerin desteğini almaya çalıştı. Irak’ı işgal etmiş olan İngilizler, Hakkâri’nin güneyini içine alan, Irak’ın kuzey sınırlarını savunma politikası benimsedi.¹⁷⁸ I. Dünya Savaşı’nın sonucu Osmanlı İmparatorluğunun dağılması ile Kürtler de bağımsızlık peşine düştüler. Bu amaçla kurulan, Kürt Teali Cemiyeti, İngiltere’nin mandası altında bağımsız bir Kürt Devleti kurmayı öngörüyordu.¹⁷⁹ İngilizler Kürtlere kendi devletleri

¹⁷⁵ Nutuk a.g.b, s. 19.

¹⁷⁶ Lewis, *a.g.e.* s. 335.

¹⁷⁷ Hakkâri 2003 Kitabı, Ankara Yayınevi, TŞOF Matbaacılık, s. 29

¹⁷⁸ Heckmann, *a.g.e.* s.90.

¹⁷⁹ Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkari Sempozyumu Kitabı, 2014, s. 396.

ile savaşması karşılığında her türlü destekleri vereceğini söylemiş ve Şeyh Übeydullah'ın torunları, Şeyh Abdülkadir'in oğullarını bu amaçla kullanmıştır. Kürt Teali Cemiyeti, Cumhuriyet'in ilanından sonra resmen dağıldı ise de, Kürt İstiklal Komitesi adı altında faaliyetine devam ediyordu.

Doğu Anadolu'da 1940'lı yıllara kadar 18 Kürt isyanı olmuş ve hemen hemen hepsi aynı paralel de gelişmiştir. Bu isyanların ortak amacı: ülkenin doğu bölgesinde bağımsız bir Kürt devleti kurmak veya en kötü ihtimalle özerk yönetim ile yönetilmektir. Hakkâri'de aşiretlerin kendi aralarında istikrarlı bir yapıda olmamaları, birbirleriyle sürekli husumet içinde olmaları, düzenlerinin tesisi Müslümanlık kökeninden gelen liderlerle sağlanıyordu. Bu dönemde feodal ağalar merkez ve yerel iktidardan oldukça bağımsızdırlar. Tarihi analizlerde devlete karşı politik hareketlerin asıl motor kuvveti, aşiret ve aşiret ittifakları (konfederasyonlar) olmuştur. Konfederasyon önderleri ise, Türk padişahlarının ve İran Şahlarının egemenliğine karşı mücadelede temel rolü oynadılar. Yukarıda bahsi geçen, Hakkâri'de Seyyid Taha-i Hakkari'nin oğlu Şeyh Übeydullah İsyanı (1880), 1925 Şeyh Sait İsyanı (bkz. Robert W. Olson : 1989), Cizre bölgesinde Bedirhan Bey (1843), Van civarlarında Han Mahmut önderliklerinde gelişen ayaklanmaların bir çoğu aşiretlerin destek verdiği dini misyon temsilcilerinin önderliğinde gelişen hareketlerdir.

Yukarıda zikir edilen isyanlardan etkilenerek, Cumhuriyet Döneminde Hakkâri özelinde gelişen ve Azadi Örgütü'nün teşvikleri ile 1924 Beytüşşebap İsyanı, 1926 Jirkili Yahya Ağa İsyanı, 1926 Gravili İsmail Ağa İsyanı, 1929 yine Gravilerin Çatak Kolu'nun çıkardığı İsyân, 1930 Oramar İsyanı gibi isyanlar hep aynı ideolojinin ortaya çıkarttığı isyanlardır.

7.1.1. Beytüşşebap İsyanı

1919-1925 yılları arasında, Hakkâri'nin sınırları saldırılara maruz kaldı, Nasturi ve Kürtler arasında çatışmalar oluyordu. Türk Siyasal Hayatının ilk partisi olan CHP 1924 yılından itibaren Atatürk'ün teşebbüsleri doğrultusunda, modernleşmeye doğru attıkları adımlardan en önemlisi, 3 Mart 1924 tarihinde Hilafet ve Şeriye Evkaf Nezaretlerinin kaldırılması oldu. Atatürk devrimleri öteki amaçları yanında birde,

Osmanlı İmparatorluğunda çok uzun bir süredir süregelen “kültürel ikilik” sorununa çözüm getirmeye yönelmişti. Toplumda aydınlar ile halk arasında ortak bir dil ve ortak bir yazın olmaması, bu iki grubun kültürel değerleri arasında farklılaşma yaratıyordu.¹⁸⁰ Atatürk devrimlerinin Türkiye’nin düşünsel ve siyasal yaşamında en önemli nitelikleri; birincisi: devletçi seçkin bir grup tarafından geniş halk kitlelerine uygulanması, ikincisi: batılılaşmaya önem verilmesi, üçüncüsü: bu devrimlerin aşama aşama olarak pratik yaşama geçirilmesi, dördüncüsü: Atatürk’ün tüm devrimlerinin “halk egemenliği” ruhunun temelinde olmasıdır. İkinci nitelik ümmet anlayışı ile kader birliği yapan onlarca ulusun bir anda batı tarzı yönetim ile yönetilmesi reaksiyon oluşturmuştur. Hilafetin kaldırılması, Türk ve Kürtler arasındaki ideolojik bağın zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum tarihi geçmişe sahip iki halkı bir arada tutan İslami değerleri tartışmaya açmıştır. Kürtlerin başını çeken dini önderler ve aşiret reisleri otoritelerinin meşruluğunu Saltanat ve Hilafetten aldıkları için bu iki kurumun kaldırılması Kemalist düşüncenin güncel ve spiritüel (ruhani) meşruiyetlerini ortadan kaldırdı. Aşiretlerin dini önderleri önüne katıp sorunlarına çözüm aradıkları günlerin sonu gelmiştir.

Kürtlerde temel eğitim kurumu Medrese olup, Medrese ve Tekkelerin kapatılması eğitim olanağını ortadan kaldırıyordu. Medreseler Şeyh, mola, ağa ve beylere karşı halkın toplumsal muhalefet merkezleridir.¹⁸¹ CHP’nin ideolojisi Osmanlı İmparatorluğu geleneğinden arınmış bir Türk ulus devleti inşa etmektir, diğer bir husus da CHP iktidarında, sınıf ya da toplumsal grup fikri ret edilip “Halkçılık” fikri ön plandaydı. Bu ideolojileri kabul etmeyen farklı etnik ve dini grupların başkaldırıları kaçınılmaz olarak baş gösteriyordu. Bu amaçlarla 1924-1938 yılları arasında 18 Kürt isyanı olmuş ve bu isyanlar başarısızlıkla sonuçlanmışlardır.¹⁸²

Memleketin içinde bulunduğu süreç genel olarak bu şekilde tasvir edildikten sonra, Eylül 1924 yılında, Miralay Cibranlı Halit Bey’in başını çektiği Azadi Örgütü bir isyan dalgası çıkarır. Bu isyan Musul Hududunda vaziyet hakkında İngilizlerle Türkiye Cumhuriyeti arasında meydana gelen ihtilaf neticesinde, Hakkâri Vilayeti çevresinde

¹⁸⁰ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye 2000’li yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitapevi, 1998, s. 110.

¹⁸¹ Altan Tan, *Kürtler*, Çıra Yayınları, s. 118-119.

¹⁸² Ayşe Ayata Güneş, *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, Gündoğan Yayınları, 1992, s. 65.

meydana gelen Nasturi hareketlerini bastırmak için çevre bölgelerden sevk edilen askeri birliklerden Şırnak 7. Kolordu Komutanlığı ve 2. Tüme'ne bağılı 18. Piyade Alayı askerlerinin içinde bulunan Azadi Örgütü mensubu kişilerin isyan ederek dağı çıkması ile başlamıştır. Bu isyanın temel aktörleri Lozan'da istediğini elde edemeyen ve Şeyh Sait isyanın planlayıcısı ve uygulayıcısı olan Azadi Örgütü'nün kurucuları: Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya, Bitlisli Yüzbaşı İhsan Nuri, Süleymaniyeli Mülazım(Teğmen) İsmail Hakkı Şawes, Vanlı Teğmen Hurşit, Azadi Örgütü'nün Diyarbakır Şubesinde meşhur Cemilpaşazade ailesi mensubu Kadri Cemil ve Kasım Cemil gibi kişilerdir. Azadi Örgütü üyelerinden Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya'nın Hakkâri'nin Beytüşşebap ilçesinde görevli bulunan kardeşi Teğmen Rıza Paşa'ya gönderdiği şifreli telgraf'ın yanlış deşifre edilmesi sonucu Ali Zeki, İsmail Hakkı, İhsan Nuri, Tevfik ve Ahmet Rasim isyan edip dağı çıktılar. Cemil Gündoğan'a göre söz konusu isyan'ın erken başlamasının nedeni “deşifrasyon değil, Azadi Örgütü'nün Bitlis ve Siirt komitelerinin inisiyatifinin ürünü olduğudur.”(aktaran: İhsan Çölemerikli 2006,446). Bu iddia mantıklıdır çünkü hükümet, Nasturi ayaklanmalarını Kürtleri kullanarak bastırmak istemiştir, Azadi Örgütü üyesi subaylara göre hükümet dinsel fanatizmi körükleyerek ve harekete destek verecek Kürtlerin, Nasturi mallarının yağmalanmasına izin vererek hem Kürt aşiretlerini yanına çekecek hem de Azadi Örgütü'nün bölge aşiretleri arasındaki etkinliğini azaltacaktı. Böylece başlayan Beytüşşebap isyanı Ertuşi Konfederasyonuna bağılı aşiretlerin (Gravi, Jirki, Alan, Şerefan, Ezdinan vs..) destekleri başlamıştır. Azadi Teşkilatı listesinde Mamhuran Ağası Ömer Ağa ile Gevdan aşiret reislerinden İsmailê Tahir'in isimleri bulunduğu halde bu ağalar Beytüşşebap İsyanına katılmamışlar.¹⁸³ Bunun sebebi Jirkili Yahya Ağa'nın ön plana çıkmasıydı. Gevdan ve Mamhuran aşiretleri devletin kendilerine maddi olarak desteleyecekleri ümidini taşıyorlardı. Söz konusu isyana, Hakkâri Merkezden Gravi aşireti lideri İsmail Ağa (Özbek), Gravilerin Çatak kolu ağalarından Lezgin ve Ebubekir (Ertaş) Ağalar, Beştüşşebap'ta Jirki aşireti ağası Yahya Ağa destek verir. Bu ağalar devlet güçleri ile girdikleri çatışmada her iki taraftan kayıplar verilir. Kurtulan ağalar Irak'taki İngiliz kuvvetlerine sığınır, 1928 de Atatürk tarafından genel af çıkarılıncaya kadar orda kalır. 1928 yılında Çukurca

¹⁸³ Çölemerikli, *a.g.e.* s.448.

yöresindeki Pınyanişi Konfederasyonuna bağlı aşiretlerden Çukurca Pınyanişi'lerinin çıkardığı isyan teşebbüsü hariç Cumhuriyet Döneminde Hakkâri coğrafyasında gerçekleştirilen Kürt ayaklanmalarının hiç birinde Pınyanişiler görev almadıkları gibi hatta bu isyanların bastırılmasında devletin saflarında yer almışlardır. 1926 yılında Gravili İsmail Ağa (Özbek) isyanında da Yüksekova Pınyanişilerinden Kerem Ağa (Zeydan) devletin tarafında olmuş, günümüze kadarda bu destek bu aşiret mensuplarının milletvekilliğinden tutun, çeşitli üst düzey bürokratik görevlerde yer almışlardır.

Beytüşşebap İsyanı, Kürt tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu hareketten sonra hem iktidar cephesinde, hep de Kürt kesiminde olaylar hızlanmıştır. Azadi Örgütü, ayaklanma merkezi olarak Botan'ı seçmiştir. Daha sonra merkez, kuzeye kaydı, Piran'da başladı. Diyarbakır- Elazığ- Malazgirt merkez olarak gelişti. Devletin çok ciddi caydırıcı önemler ve baskıları sonucu Botan'dan ayaklanmaya ciddi bir destek verilmedi. Daha sonra bu bölgeden de aynı nedenlerle, Ağrı ve Dersim isyanlarına da katılım yeterince olmadığı görülecektir. Bu tarihten sonra Kürtler Müslüman dindar ve Milliyetçi-Ulusalcı gibi iki farklı arayış içine girmişlerdir.

Bu isyandan hemen sonra, 1925 yılında çıkan Şeyh Sait olayının İngilizlerle de ilgisi vardı. Lozan'da halledilmeyen Musul sorununun 1924 yılında İstanbul'da toplanan İngiliz Konferansının sonuç vermemesi üzerine, Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi gerekiyordu. İngiltere bir taraftan Musul halkının Türkiye ile birleşmek isteğini önlerken, diğer taraftan da Türkiye dahilinde, isyan ve kargaşalık çıkararak Türkiye'nin siyasal istikrarını sarsmaya çalışıyordu. Bu sırada kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kısa zamanda padişah taraftarı şeriatçı ne kadar muhalif varsa hepsini içine almıştı. Sıkı ve sert tedbirler alınması zorunluluğu ile Ali Fethi Bey (Okyar) Başbakanlık görevinden ayrılmış, yeni hükümeti İsmet Paşa kurmuştu. Güvenoyu alan yeni hükümetin ilk işi, isyan karşısında hükümete yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu¹⁸⁴ ve biri Ankara'da diğeri isyan bölgesinde olmak üzere iki tane İstiklal Mahkemesi kurulması hakkındaki

¹⁸⁴ Takrir-i Sükun Kanunu (Huzurun Sağlanması Kanunu): 3 Mart 1925'te TBMM'de kabul edilen ve Hükümete olağanüstü yetkiler veren bu kanun 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılması ve suçluların cezalandırılması amacıyla TBMM tarafından çıkarılmıştır.

kanunu TBMM'den çıkarmak olmuştur. Hakkâri Merkez aşiretleri 1925 yılında çıkan Şeyh Sait ayaklanmasına doğrudan katılmamıştır. bunun nedeni siyasi olaylar, göç, maddi yoksulluk sonucu il nüfusunun önemli ölçüde azalmasıdır. Ama Sadate Nehri'nin bölgedeki konumu güçlüydü, Şeyh Said olayının sanıklarından Seyyid Abdülkadir'in idam edilmesinin ardından, oğlu Abdullah II babasının intikamını almak amacıyla, kaçak İhsan Nuri ve Seyyid Taha II'nin katılımı ile gizli bir örgüt kurmuş; bu örgüt Hakkâri'nin Navşar (Şemdinli) bölgesinde, Çukurca, Beytüşşebap ve Oramar çevresinde faaliyette bulunmuştur.¹⁸⁵ Fakat isyan kısa zamanda bastırılmıştır. Ailenin son üyeleri İran ve Irak'a kaçtılar devlet onların topraklarına el koydu. Aile mensupları sonrasında döndülerse de önceki kuşaklar gibi siyasi bir etkinlikleri olmadı.

Kürtlerin yaşadığı Osmanlı egemenliğindeki topraklarda iktidar şeyhlerin geleneksel önderliğindeydi, aşiretlerce de önderliklerinin meşruluğu tanınmıştı. Şeyhlik kurumu, Müslüman doğuda egemen olan yüksek İslam otoritesine bağlılık- örneğin Sünnilerin, Osmanlı padişahını Halife olarak tanınması, İran ve Irak'ın büyük Şii merkezlerindeki hiyerarkların Şiilerce saygın oluşu gibi- anlayışı geçerli idi. Bu düşünce ile şunu diyebiliriz ki Kürtlerde ağalar, aşiret reisleri dini liderliği yapan şeyh ve molaları önlerine katmalarının en önemli sebebi, Ortadoğu'nun tüm kavimlerinde olduğu gibi dini ve mezhebi aidiyet duygusu Kürtlerde de her zaman kavmi aidiyetin önünde olmasıdır. Öte yandan etnik aidiyet duygusu ve 'Ulusalcılık' fikirleri Ortadoğu halklarının yakın tarihlerde tanıştıkları kavramlardır.

1924 Beytüşşebap isyanının da Şeyh Sait isyanı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu ayaklanma üzerinde ilk etkisi isyanı hızlandırması olmuştur. İkinci önemli etkisi ise ayaklanmanın merkezinde olan değişikliklerdir. Azadi örgütü ayaklanmayı merkez olarak Şırnak ilini seçer fakat Beytüşşebap isyanından sonra ayaklanma merkezi yer değiştirir ve merkez daha kuzeye kayarak ayaklanma Piran'da başlatılır.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Safiye Dünder, *Türkiye'de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışmaları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış "Doktora Tezi", Ankara, 2006, s. 142.

¹⁸⁶ Cemil Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Sait Ayaklanmasına Etkileri*, Komal Yay. s. 164-167.

7.1.2. Yahya Ağa (Adıyaman) İsyanı

Beytüşşebap civarında Ertuşi Konfederasyonuna bağlı Jirki, Mamhuran ve Gevdan aşiretleri etkindi. Bu aşiretlerin dışında Beytüşşebap'ta yerleşik olan Zaxo, Silopi ve Cizre yörelerinden gelen Sperti, Teyan, Botan, Hacı Beyran (Babatlar) ile Yezidi Kökenli Heveri (Hewêri) aşiretleri mevcuttu. Kürtlerde geleneksel yayla, oba paylaşımı konusunda çıkan uzlaşmazlık bu bölgede de hakimdi. Ertuşiler sahip olmadıkları ve Heveri aşiretinin elinde bulunan Meydana Koli (Çekirge Meydanı), Meydan'a Sor (Kırmızı Meydan) ve Faraşın Yaylalarına sahip olmak ister. Bu yaylalara sahip olmak aynı zamanda aşirete güç ve iktidar kazandırır.

Bu güç ve iktidarı ele geçirmek için Jirkiler harekete geçer ve Meydana Koli'yi ele geçirirler. Jirkiler iki ailedir birincisi Baleki, ikincisi ise Çemheskiler. Yahya Ağa Baleki kolundan olup jirkilerin otoritesinin sağlanmasında ve Jirkilere kimlik kazandırmasında büyük katkıları vardır.¹⁸⁷ Yahya Ağa otoritesini namlunun ucu ile sağlıyordu, yaz aylarında gelen göçebe aşiretlerden haraç alıyor, talan götürme gibi gücünü aşiret yasalarından alan bir düzen kurmuştu.

Bu isyanın temel nedenleri arasında devlete vergi vermeme, askerlikten kaçma gibi taleplerle devlete başkaldırmışlar. Yahya Ağa Azadi Örgütünün talimatları ile Nisan 1926 yılında isyan edecektir. Beytüşşebap ve Uludere civarlarındaki askeri karakolları basar. Beytüşşebap'ı hakimiyeti kendisinin eline düşer, Kaymakam koltuğuna bile bir yakını Kiterili (Bozören) Salih oturur. Yahya Ağa, Uluderinin Ortabağ köyündeki tabur ile çatışır, Yahya Ağa ile Ortabağ taburu arasında Şeyhan (Çeme Şexa) deresinde çıkan çatışma da her iki taraftan da çok sayıda kayıp verilir. Fakat kayıp konusunda 12/01/1929 tarihli Asayiş Raporunda şöyle bir bilgi nakledilir: “ Beytüşşebap mıntıkasında hüviyetleri bilinmeyen eşhas tarafından bir neferimiz şehit edilmiş ve bir neferimiz yaralanmıştır. Failler tahkik ve takip ediliyor.”¹⁸⁸ Bu rapor Yahya ağa isyanı ile ilgili mi yoksa sonrasında vuku bulmuş münferit bir olay mı tarafımızdan netlik kazandırılmadı. Çok sayıda cephaneye el koyan Yahya Ağa Beytüşşebap'a döner ve sonra Irak'a geçme çalışması içine girecektir. Bu arada Gevdanlı Miho (Mehmet Yecan)

¹⁸⁷ Musin Kızılkaya, *Eski zaman Eşkîyaları*, Sel Yayıncılık, 1999, s.119.

¹⁸⁸ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 13/1/1929, 030 10 127 913 8 sayılı belge.

ya da bölgedeki lakabı ile, Mıho Keçel (Kel Mıho) denilen biri ile karşılaşır, Mıho'nun o karışıklıklarda kendisine gasp ettiği bir Katır'ın kendisine vermesini söyler Yahya Ağa fakat Mıho Katırı vermek istemez, silahını çektiği gibi Yahya Ağa'yı öldürür ve devlete teslim olarak çeşitli ödüller almaktadır. Aynı aileden Yahya Ağanın torunu Ahmet Adıyaman'da 1975 yılında köyüne (Tuzluca) keşife çıkan Cumhuriyet başsavcısı ile tartışması neticesinden Ahmet Adıyaman'ın adamları ve askerler arasındaki çatışmada Ahmet Adıyaman ve 9 asker ölür.¹⁸⁹ CHP Mardin Milletvekili olan Nurettin Yılmaz'ın araya girmesiyle olay daha fazla büyütmeden uzlaşa sağlanır. İleride aşiretlerin koruculaşması bahsinde değineceğimiz gibi yıllarca devlete baş kaldırmış ve çok sayıda askeri öldüren Yahya Ağa'nın torunu Tahir Adıyaman koruculuğun ilk halkasını kendisi oluşturacaktır ve aşireti ile devamlı devletin yanında olacağına dair devlete büyük vaatlerde bulunmuşlardı. Bu durum güç dengelerinin zamanla nasıl değiştiğinin açık bir ifadesidir

7.1.3. İsmail Ağa (Özbek) İsyanı

Sol Kanat (Baska Çep) olarak tanımlanan Ertuşilerden, Graviler yukarıda bahis edildiği gibi Şax (Çatak) ve Beytüşşebap olmak üzere iki ailedir. Beytüşşebap Kolu (Malı) genelde Hakkâri merkeze bağlı Lêwin (Geçitli) yöresinin Elkik (Kamışlı) Köyünde ikamet etmektedir. Gravilerin Hakkâri kolu önderlerinden İsmail Ağa (Özbek) 1926 yılında isyan eden aşiret reislerinden bir başkasıdır. İsmail Ağa isyan edince merkezde oturan akrabaları (Mala Sait Ağa) savunma pozisyonunda durdular ve bariz bir destekleri olmamış, İsmail Ağa çevre köylülerle beraber Hakkâri üzerine yürümüş halk bu isyan anında çoluk çocuk ile Meydan Medresesine çekilmiş. İsmail Ağa isyanı örgütsel zihniyetten uzak, tamamen Azadi Örgütünün bir mektubundan yola çıkılarak tertip edilmiştir. Devlet gücüne karşı bir tepki olarak çıkmışsa da bu isyan örgüt ruhu ile düzenlenmemiş ve halka da bu güveni vermemiştir. Devlet ile işbirliği yapan halk'ın desteği ile isyan sadece üç gün sürmüş ve isyancılar geri püskürtülmüşlerdir. Bu arada devlet Pınyanışi ağalarını da yanına çekmiş, başta Çukurca Pınyanışiinden Velya Beg

¹⁸⁹ Nurettin Yılmaz, *Yakın Tarihin Tanıyım*, Veng yayınları, Ankara, 2007, s.68.

(Parlak), Mustafa Turan, Kerem Ağa (Zeydan), Güzereş (Cevizli) ileri gelenlerinden Abdurrahman ağa yanlarına onlarca akrabalarını alarak İsmail Ağaya karşı devlet'in yanında yer almışlardır. 500 kişilik adamı ile isyan yapan İsmail Ağa, yenilgiye uğrar. Sonraki süreçte İsmail Ağanın torunları devlet ile sıkı ilişkiler içine girmiş, Milletvekili olmuşlar, ayrılıkçı Kürt isyanlarında devlet saflarında yer almışlar.

7.1.4. Çatak İsyanı

Mart 1929 yılında gerçekleşen ve Gravilerin Çatak (Şax) Kolu'nun çektiği isyan'ın mimarı Çatak Gravileri'nin Aşiret Lideri Şakir Ağa'nın oğlu Lezgin Ağadır (Lezgin Ertaş). Lezgin Ağa Ezdinan aşireti reisi Mustafayê Kerevan (Alantaş), Alan aşireti ağası Aliyê Şakuli ve Çatak ailesinden Cevher Ertaş, Kadir Ertaş, Şeref Tekin başı çekmişler. Ayaklanma Çatak ve çevresinde vuku bulur. İsyan Van ilinden sevk edilen askeri birlikler ve devlet yanlısı aşiretlerinde desteği ile bastırılır.¹⁹⁰ İsyan'a katılan ağa ve aşiret mensuplarının çoğu yakalanarak Van'da cezalandırılır. Bunlardan sadece Şakir Ağa'nın oğullarından Ebubekir İran'a sığınır. Ebubekir Ertaş 1930 yılında Hakkâri bölgesinde gerçekleşecek Oramar İsyanını bastırmak için devlet güçleri ile birlikte hareket eder.

7.1.5. Oramar İsyanı

Hakkâri'de çıkan bir başka isyan ise Şeyh Sait isyanının devamı niteliğini taşıyan 16 Temmuz-10 Ekim 1930 tarihli Oramar İsyanıdır. Ertuş (Uzundere) ileri gelenlerinden Fettah Ağa (Fettehê Heci), Oramar Ağası Nevruz Ağa, Herki, Gerdi aşireti ileri gelenlerinden Oğuz bey, isyancı güçlere büyük destek vermişti. Aşiretlerin başını çektiği bu isyan Irak'taki Barzan aşiretinin destekleriyle çıkmıştır. Mustafa Barzani'nin abisi Şeyh Ahmet Barzani'nin bu isyanın planını Irak ile Türkiye sınırlarında bulunan Çemçu ve Nerve köylerinde yapar. İsyanın çıkış sebebi özetle Dini ve Kürtçü bir isyandır. Bu

¹⁹⁰ Çölemerikli, *a.g.e.* s.452.

isyanı İngilizler Barzanlılara hazırlatır temel amaçları da Türkiye'ye karşı güçlü oldukları imajını vermek, sınırda bulunan Kürt aşiretlerini Türkiye Cumhuriyetine karşı kışkırtarak Türk ordusunu zayıflatmaktır. Bu arada Ağrı İsyanı devam ediyordu, ikinci bir isyanın başarılı olacağına dair Şeyh Ahmet Barzani ikna edilmişti. Barzani tıpkı 1880 yılında Nehri'li Şeyh Übeydullah'ın düştüğü taktiksel hataya düşürülmüştü. Bu taktiksel hata, birkaç isyanın beraber çıkartılması ve sonuçta başarısız olunmasıdır. Bu isyanı başlatan Oramar, Dostki, Ertuş ve Pınyanişi aşiretleri arasında da iç çekişmeler başlamıştır. Buna örnek Ertuş (Uzundere) ileri gelenlerinden Fetahê Heci isyan güçlerinin yanında yer alırken, Fetehê Esaf devlet yanlısı bir politika izlemiştir. İsyanın toplantısı Bağdat'ta Hacı Mehmet kimliği ile oturan Miralay Lovrance, Hoybun Cemiyeti üyelerinden Dr. Şükrü tarafından sınır boyarında planlamıştı. Sınırın bu tarafında ise Oramar aşireti reisi Suto Ağa (Settar Ağa) Sat (İkiyaka) ve Nerve köylerinde toplantı yapmıştı. İsyan tamda kararlaştırıldığı gibi 21- 22 Temmuz 1930 da Oramar taburuna Barzani'nin 500 adamının baskınıyla başlar. Tabur'a defalarca saldırırlar fakat tabur düşmez. Bu beklenmedik direnişin sebebi çok geçmeden anlaşılır. Şeyh Ahmet'in toplantısına katılan Kasım Ağa (21. Yasam Dönemi Hakkâri Milletvekili Hakki Töre'nin dedesi) döner dönmez durumu Dostki Aşiret'inin ağası olan Ferhan Ağa'ya anlatır. Ferhan Ağa da hemen devletle yakın ilişkisi olan Pınyanişi aşiret reisi olan Kerem Zeydan'a (Kerem Ağa) ispiyonlar. Devlet gerekli tedbirleri alırken, ağalardan da kendileriyle işbirliği yapmalarını ister. Bu üç ağa da kendi aşiretlerinden milis güçleri oluşturarak yeni siyasal iktidardan pay (statü) alabilmek için işbirlikçi olmayı tercih ederler. 8 gün devam eden isyan aşiretlerin devletle olan işbirliği ile amacına ulaşmadan bastırılmıştır. Bu olayın o dönemdeki tanığı, Bölgede kurulan yurtsever derneklerde yer alan ve 1980 Askeri Darbesi sonrasında Diyarbakır'da kurulan Sıkı Yönetim mahkemelerinde kararlı savunma yapan Av. Salih Sıtkı'nın babası Oramar Bucak Müdürü Bekir Sıtkı'dır. Bekir Sıtkı'nın Muzaffer İlhan Erdost'a verdiği mülakatta "bunların niyeti Ağrı, Oramar ve Nehri'de birlikte isyan çıkarmakmış."¹⁹¹ Bu söylem çok mantıklı görünmüyor. O zamanın şartlarındaki iletişimsizlikte, örgütsüz, Partizan çalışmalardan yoksun sınır boylarındaki aşiretlerin çıkardığı bu isyanların Ağrı

¹⁹¹ Erdost a.g.e. s.116.

İsyanı ile bir bağının olması mümkün görünmüyordu. Oramar isyanına katılan aşiretlerin yarısı, Irak'ın Nirve Sûto Bucağı ve köylerine kaçmışlardır.¹⁹²

Bu isyanların genel bir değerlendirilmesi yapılacak olursak, bu isyanlar aşiret reisleri ve dini kanaat önderlerinin başı çekmeleri ile ortaya çıkmıştır. Kürt Milliyetçiliğinin hâkim olduğu bu isyanlarda aşiret ağalarının otoritesini sürdürmek ve yarı özerk yönetim şekillerini devam etmeleri önemli amaçlardan olmuştur. Söz konusu isyanlarda güç birliği yapmış aşiretler sonrasında baskı ve menfaat karşısında sık sık saf değiştirmişler, aşiretlerin bu esnek yapılarından dolayı devlet de kendilerini pek ciddiye almıyordu. Bir yıl devlete karşı olan aşiret ikinci yıl devlet safında daha önce işbirliği yaptığı aşirete karşı duruyordu. 1960 İhtilali sonrasında Sivas'ta toplanan, Doğu ve Güneydoğu illerinde Demokrat Parti'ye destek veren 485 Kürt ağa, şey ve aydının içinde Hakkâri ilinden kimsenin olmaması, yukarıda bahsi geçen çelişkilerin sonucudur. Nitekim 1950 yılı seçimlerinde bu ittifaklardan dolayı CHP Hakkâri'deki oyların %95'nı almıştır.¹⁹³

1910-1940 yılları arasındaki karışıklıklar soncunda Hakkâri'nin önde gelen aşiret ve dini liderleri, aralarındaki ittifakları sürekli değişmiş ve birbirleriyle sürekli çatışmışlardır. Bunun en bariz örneği, Hakkâri'nin bazı aşiret liderleri (Ertuşi, Oramari ağaları) Van'daki başka aşiret liderleri ile beraber Lozan konferansına bir telgraf göndererek bağımsız Kürt devleti kurma amacını taşımadıklarını ve halifenin yönetimi altında Türk-Kürt birlikteliğini desteklediklerini beyan etmeleridir. Başta bu bağlılık belirtilirken, sonrasında çıkan isyanlarda ağaların başı çekmesi ilginçtir.

Öte yandan Devlet Ermeni ve Asurîlerden boşalan köy, mezra ve yaylaları hazineye devrediyordu. Hazineye devir edilen topraklar belli bir ücret karşılığında ağalara dağıtıyorlardı, ağalarda bu topraklarda halkı çalıştırarak ürüne ortak oluyordu. Köylü kiracının kiracısı olarak yeni bir sömürü çarkının içinde kendisini buluyordu.

Atatürk Kurtuluş Savaşını bir yandan dıştaki güçlere karşı yürütürken, diğer yandan Saltanata karşı yürütmekte idi. Bu koşullarla başa çıkmak için seferberlik ilan etmişti. Seferberlik ilanı ile asker toplamaya başladığında doğuda bu konuda güçlük

¹⁹² Anonim, *Aşiret Raporu*, Kaynak yay. 2003, s.159.

¹⁹³ Ebinç, a.g.t. s.226.

çekilmiştir. Bunun nedeni askeri yeteneğe sahip aşiret mensupları insanların II. Abdülhamit'in yetiştirdiği Hamidiye Alaylarında yetişmiş olması dolayısıyla bunların padişahlıktan yana tavır takınmalarıdır.¹⁹⁴ Aşiret mensupları Mustafa Kemal'in Devrimine karşı, kendilerini II. Abdülhamit'e karşı vefa borçlarının olduğunu his ediyorlardı. Başta askerlik olmak üzere çoğu konuda itaatsizlik yapıyorlardı. Yukarıda zikir edilen gerekçelerle Cumhuriyet döneminde ülke yöneticilerinin Aşiretlere verdiği özel bir önem vardır. Aşiretler Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar önemli yer işgal etmişlerdir.¹⁹⁵ Devletin kuruluşu sırasında “ ele geçen memleketlerin Türkleşmesinde” belirtildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesinde ve toprak iskânında aşiret reisleri önemli bir rol almışlardır.¹⁹⁶ 19. ve 20. yüzyıllarda Doğu Anadolu'nun birçok yerinde aşiretler Hristiyan Tebaa'dan boşalan yerlere yerleştirilmiş ve sonrasında da iskân faaliyetleri devam etmiştir. Örneğin Diyarbakır bölgesi bazı aşiret ve oymaklara ayrılmış, Dımbılı aşireti buraya yerleştirilmiş. Mardin'deki Milli aşireti kadim yerleşim yeri olan buralarda iskân edilmişlerdir. Yukarıda da bahis edildiği üzere II. Abdülhamit'in 1891 yılında kurmuş olduğu Hamidiye Alayları devletin yüzyıllardır iskan etmekte zorluk çektiği aşiretler, gönderilen zabıtlar ve bölgeye açılacak okullar aracılığıyla ıslah edebilecek, hem de bölgedeki ermeni hareketleri karşısında bu güçlerin güvence altına alınması sebebiyledir.

Aşiret reisleri çoğu zaman aşiret lideri, kimi zaman dini lider bazen de etnik ve ulusal liderlik iddialarıyla ortaya çıkmıştır. Bu liderlik rollerinden yalnız birini üstlenen aşiret reisleri çok azdır. Hakkâri'deki Siyasetin aşiret ekseninde ilerlediğini düşünürsek aşiret reislerinin şeyhlerden bağımsız olmadığı görülmektedir, 19. yüzyılda Nehri Seyyidler'inin, 1940'lı yıllarda, Şeyh Mehmet Selim Efendi¹⁹⁷ gibi kanaat önderlerinin toplumsal öncülük ettiği tarihsel bir gerçektir. Tek partili siyasal hayat boyunca aşiretler ve şeyhler önemli görevler yüklenmişlerdir. Dini liderlerin (Şeyh) direktifleri

¹⁹⁴ Ahmet Özer, *Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni*, Boyut yayınevi, 1990, s.35.

¹⁹⁵ Alişan Akpınar, *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, Göçebe yayınları, İstanbul, 1997, s.11.

¹⁹⁶ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987, s.24.

¹⁹⁷ 1946-1950 yıllarında Hakkâri mebusluğunu yapacak, sonrasında birkaç yasama döneminde yerine oğlu, Şeyh Ubeydullah Hakkâri milletvekilliğini yapacaktır.

doğrultusunda şekillenen siyasal davranışlar, ilin siyasetini de belirlemiştir. Bu noktada ruhani liderliğin aşiretsel farklılıkları azalttığı sonucu çıkar.

8. 1938–1950 DÖNEMİNDE HAKKARİ’DE AŞİRET SİYASETİ

19 Mayıs 1919 tarihinde Milli Mücadeleyi başlatmak amacıyla Samsun’a çıkan Mustafa Kemal Atatürk, T.B.M.M.’nin kurulma tarihinden ölümüne değin gerçekleştirmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığı devrimlerin, önlenebilmesi için hakkında verilen başta idam kararı olmasına rağmen bütün karşı koyma ve engellemelere (kendisi ve arkadaşları hakkında verilen idam kararları, iç ayaklanmalar, suikast girişimleri vb.) göğüs germiş ve yolundan dönmemiştir.¹⁹⁸ Yukarıda da bahis ettiğimiz gibi Atatürk, Kuruluş Savaşı Döneminde, dış düşmanlarla mücadele ederken yurt içinde bulunan bazı kişiler dış güçlerle işbirliği içinde hareket etmiştir. Bu işbirliği neticesinde irticai ve yıkıcı faaliyetler ile bunların yanı sıra henüz pekte güçlenmemiş olduklarından sesi fazla çıkamayan din kisvesi altında çıkan faaliyetler (özellikle doğuda şeyh, Seyyid destekli ayaklanmalar), olarak ortaya çıkan Milli Mücadeleye karşı koyma girişimleri, Milli Mücadele’nin verilmesini en çok zorlaştıran etkenler olmuştur. Ayrıca Atatürk’ün beraberce yola çıktığı arkadaşlarının süreç içerisinde birer birer kendi istekleri doğrultusunda devre dışı kalmaları da ilginçtir. Uzun soluklu mücadeleyi belirli safhalara kadar tahayyül etmeleri ve ondan ötesini düşünememeleri, bu kişilerin Atatürk’ün yanından ayrılmasına ve bazen de karşısına çıkmalarına sebep olmuştur.

İkinci Dünya Savaşından sonra yakın ve Ortadoğu dâhil, bütün dünyada, emperyalist kolonyal sistemin çöktüğü ve ulusal kurtuluş hareketlerinin yükseldiği bir çağ başladı.¹⁹⁹ Kürt aşiretlerinin yaşam alanı olan Doğu Anadolu Bölgesi ise başta Rusya’nın ulusal kurtuluş hareketlerine, batı bloğunun yerel tutucu ve gerici rejimlerine bel bağladığı, “soğuk savaş” alanları olmuştur. Ülkeler hegemonik politikalarını bu bölge insanlarını devletlerine karşı ayaklandırarak, tabir-i caiz ise “kaleyi içten fetih etme” mantığını taşımışlardır. İsmail Beşikçi bu dönemi şu şekilde tahlil eder;

¹⁹⁸ Özçelik Hakan, *Atatürk Dönemi Faaliyetleri ile 1938–1960 Dönemi Hükümetlerinin Faaliyetlerinin Mukayesesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmış “Doktora” Tezi, İstanbul 2010, s. 65.

¹⁹⁹ A.g.e s. 265

“1945 yılında, yani çok partili siyasal rejime geçişle birlikte ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri iki yönden birden kuvvet almışlardır. Birincisi, oy mekanizmasının kitlelere verilmesiyle birlikte halkın değer kazanması; ağa, şeyh ve aşiret reislerinin halk üzerindeki nüfuzlarını kullanarak siyasi partiler için oy kaynağı haline gelmeleri, dolayısıyla siyasal iktidar için değerli bir kişi olmaya başlamaları, ikincisi de siyasal iktidarı da lütuflarına mazhar olmaya başlayan ağa, şeyh ve aşiret reislerinin, halk önünde büsbütün kudretli kişiler haline gelmeleri. Bir madalyonun iki yüzü gibi görünen bu unsurlar birbirleriyle daima etki-tepki halinde olup ağalık ve şeyhliğin daha kuvvetli bir şekilde müesseseleşmesini sağlamaktadır.”²⁰⁰

Aslında Doğu Anadolu’daki aşiret sistemi Birinci Dünya savaşını takip eden yıllarda çözülmeye başlamıştı, ama ekonomik ve toplumsal ilişkiler, toplumsal yaşamın yeni formlarını etkilemeye devam ediyordu. Her ne kadar bölgede kimi insanların deyimi ile “bölgemizde aşiretçilik bitmiştir” denilse de toplumun, ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal yapısını belirleyen temel seciyelerden biridir aşiret yapısı ve sosyolojiktir.²⁰¹ Modern iletişim araçlarını gün geçtikçe yayılması, kitle ulaşım araçların en ücra kesimlere kadar ulaştığı günümüzde feodal ilişkiler ikinci plana atılsa da, aşiret ilişkileri kültürel yapının bir parçası olarak süreceğe benziyor. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde Doğu Anadolu’nun genelinde olduğu gibi Hakkâri Milleti de (İli) gelişen siyasal olaylara kayıtsız kalmamıştır, aşiretler bu tür yapıların içine dolaylı veya doğrudan yer almışlardır. 1925 yılından sonra zorba olarak addedilip bölgeden uzaklaştırılan ağalar, şeyhler, aşiret reisleri, CHP’nin ve diğer partilerin de büyük katkılarıyla, 1947 yılında, birer “kahraman” olarak geri döndüler.

Türkiye de feodal ilişkilerin çözülme noktasına geldiği yakın zamanlarda kabile, onların liderlerinin dağılması ve yerlerinden edilmesi işine karışmış, ancak çelişkili bir biçimde bu egemenlik kurma politikaları, bir kurum olarak kabileyi güçlendirmiştir. Bu politika siyasi partiler kabileleri ‘oy deposu’ olarak kullanmışlar. Çünkü aşiret ve kabile liderleri siyasi partilerin sadık destekleyicileri olup, siyasi

²⁰⁰ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük II 1924-1999*, Bilgi Yayınevi, Birinci basım, İstanbul, Ocak 2009, s. 448.

²⁰¹ Ali Kemal Özcan, *A Theoretical Analysis Of The PKK and Abdullah Öcalan*, Routledge Advances In The Middle East And Islamic Studies, New York, 2006, s.4

partilerde bunlara ihaleler başta olmak üzere diğer bürokratik işlemlerine yardımcı olmuştur.²⁰² Hakkâri'deki Ertuşi ve Pinyanışı Konfederasyonu farklı hatlarda da siyaset yapmalarının neticesinde destekledikleri adaylar, partiler bunların oy çokluğuna göre şekillenirdi, çoğu zaman bu oyların verildiği parti milletvekilinin seçilmesini Uludere'den gelen Guyi Aşiretlerinin oyları hangi tarafa kanalize olmuşsa, o taraf seçimi ilde kazanıyordu. Diyebiliriz ki Atatürk döneminde çözülme ve dağılma ile karşı karşıya olan ağalık, şeyhlik çok partili siyasal yaşamda da etkinliğini sürdürmüştür, çünkü Hakkâri gibi bir yerde Siyasi Parti adaylarının gidip yer yer gezmekten o yörenin aşiret reisi, şeyh, ağasıyla görüşüp onu ikna etmeleri yeterli olmuştur. Bu yapı Hami-adamı ilişkisi içinde değerlendirilebilir. Hami-adamı ilişkisi devletin sınırlı etkisinin olduğu ya da bölgenin kısmi bir kontrolüne sahip olduğu durum ve yerlerde ortaya çıkmaktadır.²⁰³ Hami, kullanan kişilere dağıtılabilecek kaynakların sahibidir, adamlar bu kaynaklardan yararlanmak isteyenlerdir. Karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi ve miras yoluyla geçen ilişki kurulur ki siyasal güç ve siyasal hâkimiyet bu bağımlılık etrafında döner. Bu ilişki hamilerin yeterince maddi olanağa sahip olması yanında, geniş ilişki ağlarına da sahip olması önemlidir. Böylece aşiret reisleri, ağalar kapitalist güç odaklarıyla tanışmış, bürokraside yer edinmiş ve mal mülklerini daha da artırarak güç ve itibar sahibi olmuşlardır. Maddi ve politik güç birleşince birbirini olumlu yönde etkileyerek aşiret ve ağalık sistemi kurumsallaşmış günümüzde de bu yapı azalarak sürmektedir.

9. 1950–1960 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ

Türkiye'nin ikinci defa çok partili siyasete geçme süreci ancak 1945 yılında olmuştur. İkinci Dünya savaşı sonrasında dünyada yaşanan “ikinci demokrasi dalgası” mutlu bir tesadüf eseri olarak, savaş sonrasında iktisadiyatı ve güvenliği ile ilgili sorunların üstesinde gelebilme endişesi içinde bulunan Türkiye'nin ihtiyaçları ile

²⁰² Jongerden *a.g.e.* s.71.

²⁰³ Ayata Güneş, *a.g.e.* s. 26.

örtüşünce devlet seçkinleri böyle bir karar almak zorunda kaldılar.²⁰⁴ Çok partili siyasal hayata geçmenin bir birinden bağımsız üç nedeni mevcuttur. Birincisi: batıya entegre olabilmek için batı modeli düzen kabul edilmiştir. İkincisi: özellikle Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü'nün ülkeyi rahat yönetebilmek için toplumsal, siyasal, hukuksal baskılarını arttırması ve halkın tek partili siyasal rejimden bıkmasıdır. Üçüncü sebep: dünyadaki kapitalist sürecin özellikle o zaman tartışılan Toprak Reformu'nun da etkisiyle Türkiye'yi de etkilemesidir. Bu şartlar altında Demokrat Parti, CHP den ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın dörtlü ittifakı ile İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği galip devletlerin dünya coğrafyasını paylaştığı bir dönemde siyaset arenasına (7 Ocak 1946) çıkmıştır. Kurulan yenedünya bloklarında Türkiye, İran'ın da içinde bulunduğu Batı bloğunda yer aldı. Bu durum ve havadisler içinde Türkiye'nin tek parti diktatoryası ile yenedünya sistemi ile entegrasyonu mümkün görünmüyordu. Bu amaçla Milli Şef İsmet İnönü'n yol göstericiliğinde çok partili siyasal hayata geçildi. Bu dörtlü CHP'nin Laik-Kemalist çizgisi geleneğinden gelmişti, ülke sorunlarına CHP'den farklı bir çözüm getirememiştir. İleride popülaritesi artacak olan Adnan Menderes'i Şair Necip Fazıl Kısıkürek şöyle tahlil eder:

*“ O, çilesi çekilmiş olarak hiçbir dünya görüşüne sahip değildi. Sıralayayım: İslam... Komünist... Liberal... Demokrat.... Otokrat... bunlardan hiçbirisi değildi. Partisinin adı 'Demokrat' olduğu halde, tarihi ve felsefesi kendince tam hazmedilmiş olarak o da değildi. Birçoklarınca birbirinin aynı sanılan, fakat biri fertçilik, öbürü halkçılık manasına gelen liberalizm ve demokrasiden Menderes'in anladığı, yine birçokları gibi, kaba ve ablak bir hürriyet rejiminden başka bir şey değildi. Kültürü, asla bilgi satıcılığına vurmaksızın ve bildiğini bilgi hassasına çevrilmiş ve kanına karıştırmış olarak yerindeydi ama bu bir orta mektep planının üstünde sayılmazdı.”*²⁰⁵

DP'nin en önemli özelliği, ezilen şehirli esnafın tahakkümünden şehre gelemeyen köylüler ve ezilen şehirli eşraf ile beraber Kemalist Rejime muhalif kesimin umudu olmasıydı. İslami hassasiyetlere sahip çıkmış bir parti imajı ile doğuda da büyüt

²⁰⁴ Yeni Türkiye Ansiklopedisi, Cumhuriyet-II Siyasal Değerlendirme, Cilt 23-24, s.802.

²⁰⁵ Necip Fazıl Kısıkürek, Benim Gözümde Menderes, Büyük Doğu Yay. s. 56-57.

halk desteği arkasına almıştı. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP Hakkari de önemli oranda oy almasına rağmen sonraki süreçte, DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Doğu ve Güneydoğu'da toprak ağaları ve şeyhler üzerinde ekonomik ve siyasal nüfuzunu güçlendirdi. Kitlelere genel oy hakkı verilmesi bölgede egemen olan yerel güç odaklarının ve aşiretlerin siyasal partiler için oy deposu haline gelmesini sağladı.²⁰⁶ DP Fatin Rüştü Zorlu'nun tanımladığı: “Çarıklı Köylü” ile “Sarıklı Dindarların” partisi olmuştu nitekim Doğu Anadolu'da birçok aşiret reisi bu partide aday gösterildi. Her ne kadar DP Doğu'ya yönelmişse de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'n geleneksel Doğu'ya bakış politikası değişmemiştir. 1945 yılında Demokrat Parti kurulduğunda Demokrat Parti (DP) başkanı olarak Celal Bayar, devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye DP'nin tüzüğü ve programını hatta rozetini götürdüğünde İnönü'nün ilginç bir teklifi olur: “Celal Bey, Doğu'da teşkilat kurmazsanız nasıl olur?” Bayar'ın cevabı: “Biz vergi vermiyor muyuz, askere gitmiyor muyuz, demezler mi?” dir. İnönü'nün “haklısınız” demesiyle konu kapanır.²⁰⁷ Burada Osmanlı İmparatorluğundan gelen geleneksel Kürt vatandaşlara olan yanlış bakış açısının politik bir tezahürü olarak nakledilebilir. Fakat bu yanlış politikalar, Bayar'ın Raporunda şu tespitler ile “ isyanlar sonrası bölge halkına farklı muamele ve ayrımcılık yapıldığını ama buna karşı ilerleme kaydedilmediğı ortadadır tespiti ve Cumhuriyet rejiminin iyi bir şekilde anlatılmasını ve devlet memurlarının bölgedeki ekonomi ve bürokrasinin iyice kavraması gerektiğı”²⁰⁸ sözleri ile yumuşamıştır. Bayar'ın, Mustafa Akyol'un “Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek” adlı yapıtından aktardığı şekliyle:

*“ Tek Parti döneminde yapılan büyük hatalardan biri de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki 13 ilde resmi devlet partisi CHP'nin Örgüt kurmamış olmasıydı!.”*²⁰⁹

Yukarıya çıkardığımız alıntılardan yola çıkarak şu sonuca ulaşabiliriz: aşiret ağaları ve şeyhlerin siyasal egemenliğinden olan doğu vilayetlerinin devlet bütünlüğü içinde düşünülmediğı, bunlara ayrı bir yönetim olarak bakıldığıdır. Bayar'ın önerisi

²⁰⁶ İsmail Beşikçi, *Doğu Mitinglerinin Analizi*, 1967, Erzurum s. 57 (aktaran: Sait Ebinç a.g.t.).

²⁰⁷ Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, Ekim 2006, s.30-31.

²⁰⁸ Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi*, Ayraç yayınları, İstanbul, 2008, s.78.

²⁰⁹ /Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, Doğan kitap, s.121.

bölge halkını hükümete bağlamanın bir diğer yolu olarak da, o muhitteki nüfuz sahibi mütegalibe ve derebeylerini aileleriyle beraber iç vatana nakledilmesidir.

Tek partili Türk Siyasal Hayatı döneminde Hakkâri siyaseti herhangi bir ideolojik gruplaşma, siyasal örgütlenme içinde değildi. O zamanlarda devletin partisi olarak CHP'nin Hakkâri iline merkezden bıraktığı adayı halk, tabir-i caiz ise noter marifetiyle onaylayıp meclise gönderirdi.²¹⁰ 1908 tarihinden 1942 tarihine kadar illerde bırakılacak milletvekili adayları doğrudan parti genel başkanlarının inisiyatifindeydi (1877 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu). 1957 yılında çıkarılan 533 sayılı Siyasi Partiler Yasasına göre partilerin merkez karar organları yetkili kılınmıştır. Araştırmamız boyunca 1960'lı yıllar ve sonrasında yerel siyasette etkili bir isim olan 1977'den itibaren 4 dönem boyunca Hakkâri Belediye Başkanlığı yapmış Abdurrahman Keskin ile yaptığımız röportajda kendisinin belirlemesiyle: "Hakkâri ilinde seçilen vekilleri ne halk tanırdı ne de onlar Hakkâri'ye tek bir gün gelmişlerdi." Bunlara bir örnek vermek gerekirse, Mazhar Müfit Kansu (1873-1948) TBMM I. Döneminde Hakkâri Milletvekilliği yapmıştır. Halk tarafından bilinmeyen herhangi bir icraatı da olmayan bir isimdir. Mazhar Müfit Kansu Atatürk'ün isteği üzerine Felahı Vatan Grubunun çalışmalarına katıldı ve Meclise Hakkâri Milletvekili olarak girdi. Bu zat aslen Denizlili olup koyu bir Türk milliyetçisiydi, ancak kendisi Hakkâri mebusu olarak seçildiğini aslında Hakkâri halkının; devlete bağlı olduğunu ve Cumhuriyet döneminde çıkan isyanlardan taraf olmadığı propagandasını yapmıştır. Oysa Atatürk'ün Hakkâri'de yerli bir kişinin mebus olarak seçmemesinin gerçek nedeni, aşiretsel dengeleri bozmak istemeyişidir. Mazhar Müfit Kansu gibi birkaç isim daha bırakılmış bunlarda aynı kaderi paylaşmışlar. çok partili siyasal hayata geçişte, bırakılan en önemli yerli isimlerden birisi Şeyh Mehmet Selim Efendidir (Mehmet Selim Seven). 1946-1950 döneminde CHP Hakkâri milletvekili olarak meclise giden Şeyh Mehmet Selim aşiret konfederasyona bağlı olmayan Marinus kabilesine bağlı, tarafsız bir kişiliktir. Kendisi Bamerni'li Şeyh Bahaeddin dergâhında dini ilmini arttırmış bunu neticesinden Çılhane²¹¹ (kırk günlük)

²¹⁰ Sezen *a.g.e.* s.234.

²¹¹ Çılhane: 12 ilmi olduğuna inanılan büyük İslam alimlerinin talebelerinin dini bilgilerinin test edildiği, üst sınırı 40 gün olan, sadece günde bir hurma ve bir bardak suyun verilip, devamlı ibadet ile meşgul

sınavını başarıyla geçtikten sonra memleketine şeyh'liği tasdik edilmiş olarak gelmişti. Şeyh'in milletvekili seçilmesindeki nedenlerden biri, Aşiretlerin temel denge unsurlarından en önemlisi din olduğu için, dini liderliği yapan kişilerin aşiretsel yapıda bir arabulucu ve uzlaşmacı yönünü ön planda tutularak milletvekili seçilmiştir. Şeyh Mehmet Selim CHP'den seçilmesinin diğer bir nedeni kendisinin devletten yana almış olduğu olumlu tavrı ve bu durumun berberinde getirmiş olduğu avantajlardır. Bu dönemde Hakkâri ilinde siyasete yakın olan önemli isim Sait Ağa'dır. Sait Ağa Ertuşi Konfederasyonunun Gravi kolu liderlerinden olup aynı zamanda halkın güvenine mazhar olmuş bir zattı. 1950-1960 yılları arasında Sait ağa DP'nin il başkanlığını yapmıştı. Sait ağa, Başbakan Adnan Menderes ile birebir ilişkileri olmuş, memleket sorunlarıyla ilgili devamlı haspihal etmişti.²¹² Ayrıca 1950'li yıllarda Sait Ağa şehir merkezinde sözü geçen, hatırı sayılır, fakir-fukara babası olarak da bilinen bir insan olduğundan siyaseti kendisi şekillendirmiştir. DP yönetimi, Aşiretsel denge bağlamında Ertuşilerin evrensel lider ailesinden olduğu içinde Sait Ağa'ya özel bir önem vermiştir. Devletin aşiret reislerine milletvekilliği verme talebi aşiret liderliği ve aşiret bağlarından ziyade kentli olma aidiyeti veya kentleşmiş küçük burjuva niteliklerinin ön plana çıkmasıdır.

1950'lerde de Hakkâri'deki partileşme aşiret yapısına göre şekillendi. Çalışmamızın üçüncü aşamasında adı geçen, Hakkâri'de yaşamış Abbasi Mirlerinin Hakkâri halkını bir birine düşürüp otoriteyi elinde tutabilmek için güttüğü "böl yönet" politikası gereğince, Baska Rast (Pınyanışı) ve Baska Çep (Ertuşi) olarak ayırmış, Türkiye geneli siyasi partileri Hakkâri'de bu şekilde örgütlemişlerdir. Bu bağlamda CHP Pınyanışı'lerce (Baska Rast), DP ise Ertuşi'lerce (Baska Çep) desteklenmiş ve adayları buna göre belirlenmiştir.²¹³ Fakat bu durum aşiretler arasında sınıfsal, ideolojik bir farklılığın olduğu anlamına gelmemektedir.

olunduğu küçük bir odadır. Bu süre de Hz. Muhammed (s.a.v.) rüyasına gelen kişinin şeyhliği tasdik oluyor aksi takdirde normal bir Sofi olarak kişi memleketine dönüyor.

²¹² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Hakkari D.P. İl Başkanı Sait Korkmaz'ın Başbakan Adnan Menderes'e Yargı mensuplarıyla ilgili şikayet mektubu.

²¹³ Çölemerikli *a.g.e.* s.262.

Şeyh Mehmet Selim den sonra oğlu Übeydullah Seven 1950-1960 yılları arasında iki dönem Hakkâri Milletvekilliği yapmış, Übeydullah Seven Ertuşilerin aday bıraktığı, DP milletvekili idi. Burada dikkat edilmesi gereken nokta , Şeyh’ CHP den milletvekili olmasına rağmen oğlunun DP’li olması yukarıda anlatılan aynı mantık ile aşiretsel çelişkiler ile açıklanabilir. Übeydullah Seven okumuş (Hukuk Fakültesi mezunu) bir insandı. Fakat okumuşluğu Milletvekili olmasını belirleyen bir unsur değildi, 1950 yılından sonra Doğu’daki Milletvekili profili babadan oğla geçiş gibi bir yöntemle oluşuyordu, bunu doğuran en büyük neden aşiretsel yapıydı çünkü aşiret ağaları aksi takdirde konumlarını kayıp etme riski ile karşılaşabileceklerdi.

10. 1960-1970 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ’DE AŞİRET SİYASETİ

CHP’li yüksek bürokratlar, aydınlar ve bilim adamlarının Kongar’ın belirtmesiyle: “devletçi-seçkinçi cephe” (bkz: Kongar:1998) silahlı kuvvetler ile işbirliği içinde adeta 14 Mayıs 1950 yılının adil olmayan rövanşını alırcasına 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleştirir. Böylece devlet yönetimi halktan alınarak elitlere havale edilir.

1960 Askeri Darbesinin destekçileri arasında yer alan, CHP parti yönetiminin karşı çıkmalarına rağmen 1965 yılından itibaren “Ortanın Solu” şeklinde kendisini yansıttı. “Ortanın Solu” 1930 yılındaki “Halkçılık” ve “Ulusçuluk” akımlarına nazaran sınıfların varlığını kabul etmekte fakat sınıf mücadelesini ret etmekteydi. Sosyal adalet, sosyal teşebbüsü temel özgürlükler olarak görüyordu. Kendi içinde devrimci bir çizgiye yönelen CHP “Ortanın Solu” politikasını “Demokratik Sol” kulvara taşıyarak, devletçi, statükocu, elitist parti görüntüsünden popülist, halkçı, değişimci, sol söylemleri netleşen bir parti olarak geniş toplum kesimlerini içine almıştır.²¹⁴ Oluşan demokratik atmosferde ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi sonrasında aşiretsel yapı büyük oranda çözülmeye başlamıştır.

DP kapatıldıktan sonra Hakkâri’deki Ertuşilik ve Pınyanişilik ayrımı yavaş yavaş çözülme başlamış. Bunun birbirinden farklı iki nedeni vardı. Birincisi: Türk Siyasal Hayatında birden çok partinin ortaya çıkması, ikincisi de: halkın bilinç düzeyinin

²¹⁴ Davut Dursun, *12 Eylül Darbesi*, Şehir Yayınları, Ocak 2005, İstanbul, s. 20

artmasıyla beraber aşiretsel konfederasyon içinden yeni liderlerin ortaya çıkması ve farklı çizgilerde siyaset yapmasıdır. Bu dönemde feodal zihniyetle tek kişinin iktidarına dayanan siyasal anlayış yerini ideolojik fikir ayrımcılığına bırakmıştır. 1959'daki 49'lar olayı²¹⁵ ile ortaya çıkan Kürt siyaseti içinde sağ-sol ayrımı, 1950'li yılların ikinci yarısından sonra yaşanmaya başlanan ekonomik kriz ve istikrarsızlık sonucu 1961 ihtilalından sonra daha da belirginleşti ve denge sol-sosyalist anlayış lehine gelişti. Bu dönem sadece Kürt siyaseti için değil tüm Türkiye siyaseti için en önemli gelişme Türkiye İşçi Partisinin 13 Şubat 1961 yılında kurularak parlamentoda temsil edilmesidir.²¹⁶ 1965 seçimlerinde %3,72 oyla 19²¹⁷ milletvekili çıkaran Yeni Türkiye Partisinden Hakkâri Milletvekili olarak seçilen Ali Karahan aslen Siverekli bir Kürt'tü. Bu kişinin Hakkâri de milletvekili seçilmesinin en büyük nedeni kendisinin koyu bir Kürt milliyetçisi olmasıydı ve 49'lar içinde olmasıydı. Başka bir sebep ise Ali Karahan'ın seçilmesi bölge genelinin Barzani hareketi sevdalısı olması ve söz konusu kişinin böyle bir tercihin sonucu olmasıdır. Ali Karahan'ın ilde 13.710²¹⁸ oy alarak Yeni Türkiye Partisinden meclise gitmesinin diğer bir nedeni Ertuşi ve Pınyanışi arasındaki tarihi çelişkilerin neticesinde Pınyanışilerin CHP'yi desteklemesi ve Ertuşilerin YTP'yi desteklemesidir. 1961 Anayasasının estirdiği demokratik hava Kürt siyasetçilerinin de kendilerine yeni bir istikamet belirmesine neden oldu. Sol-sosyalist-Marksist Kürtler TİP'in rejim muhalifi olması, benimsediği 'Ülkelerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı' fikrinin Kürt taleplerine katkı sağlayacağı düşüncesi ile bu partiye yöneldiler. Söz konusu partinin sonraki aşamada Milli Demokratik Devrim'in önemli isimlerinden Mihri Belli ve Fikir Kulübü Genel başkanlığını yapan Doğu Perinçek'in izlemiş oldukları 'Devrim için asker ve ordu ile işbirliği' görüşlerinden sonra Kürtler TİP ile yollarını ayırdılar. 1965 yılına gelindiğinde solcu, sosyalist Kürtler TİP'te, Milliyetçi Kürtler Demokrat Partisinde rejim ile uyum süreci olan ve aslında Kürt ağa ve şeyler ise Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisinde toplanmışlardır. Buna rağmen Hakkâri ilinde

²¹⁵ 49'lar olayı: 1949 yılında Irak'ın Kerkük şehrinde Türkmenler ve Kürtler arasındaki olaylar gerekçe gösterilerek 17 Aralık 1959 günü yapılan bir operasyonla Kürt aydını ve genci olan 50 kişi tutuklanır. Bu kişilerden Ankara Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi Emin Batu hücredeyken ölür.

²¹⁶ Tan, *a.g.e.* s.346.

²¹⁷ *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, sayı 4, s. 19.

²¹⁸ <http://www.belgenet.net>.

siyasetin temel belirleyici unsurları aşiretsel yapı olmuştur. 1969-1973 seçimlerinde Hakkâri’de Barzani yanlısı sınır köyleri KDP’yi desteklemişler, 68 kuşağı denilen ve bilinç düzeyi yüksek gençler TİP’i ve öteden beri devlet ile aralarındaki ilişkileri iyi olan Yüksekova bölgesindeki Pınyanşiler ise Güven partisini desteklemişlerdir. Tüm bu bunlara rağmen AP 1971 Muhtırasını veren Devletçi-Seçkici cephenin, toplumun her kesiminden yükselen eylemlerine şiddetle karşılık vermesine göz yummuştur.

11. 1970-1980 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ’DE AŞİRET SİYASETİ

1950’lere kadar Hakkâri’de siyaset sadece temsil makamıydı. Hizmet sunmak yerine aşiretler arası dengeyi sağlamak, barış ve huzuru tesis etmek, vatandaş ve devlet arası dengeyi sağlayan bir nesne idi.1970’li yılların sonunda iyice belirlenen Türkiye’deki sağ, sol ideolojik fikir ayrılıkları Hakkâri siyasetine de sirayet etmiştir. Bunun temel iki nedeni vardır: birincisi, etnik Kürt milliyetçiliğinin yükselmesidir. İkincisi ülkenin ekonomik, politik, kültürel ve teknolojik gelişimi neticesinde şeyh, ağa gibi geleneksel liderlerin siyasal otoritesinin azalmasıdır. Bu dönemde genel kaide baskıların (tarafların) ortadan kalkması olmak ile beraber, kısmen Yüksekova ilçesinde Pınyanışı önderlik eden Zeydan ailesinin seçim tabanları aynı kalmış, 2011 genel seçimlerine kadar Zeydanların Yüksekova Pınyanışı üzerinde geleneksel otoritesi devam etmiştir.

Aşiretsel bağların çözülme noktasına geldiğinin en açık örneklerinden birisi XV. Dönem (1973-1977) Milletvekili genel seçimlerinde CHP’den Milletvekili seçilen Mikail İLÇİN’in Xani (Hani) kabilesine bağlı olan bir insan olmasıdır çünkü Xanilerin Ertuşilerle herhangi bir aşiretsel bağları yoktu. Buna rağmen bu isim Ertuşî aşiretinin adayı olarak meclise gönderilmiştir. Aşiretsel çelişkilerin iyice gün yüzüne çıktığı 1970 ve sonrasındaki Hakkâri siyasi tarihinde ideolojik Kürt milliyetçiliği artarak günümüze kadar gelmiştir.

1979 yılında Cumhuriyet Senatosu üyeliklerinde Hakkâri’de Naci CİDAL ve Abdülhalik ÖZDİNÇ seçilmişlerdir. Abdülhalik ÖZDİNÇ Yukarıda bahis edildiği gibi Ertuşı ileri gelenlerinden Sait Ağanın torunu olması ve Ertuşı oylarını alarak Adalet Partisi’nden seçilmiştir. Naci CİDAL ise Şemdinli bölgesindeki Oramar aşiretinin ağası Şükrü Ağa’nın hısımları olması nedeniyle oyların büyük bölümünü alarak CHP’den senatör olarak seçilmiştir. Hasılı ideolojik farklılıklar, aşiret konfederasyonlarının desteklediği adayların önünü alamamıştır.

12. 1980-2002 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ’DE AŞİRET SİYASETİ

1980’li yıllar Türk Siyasal hayatının önemli olayı kuşkusuz 12 Eylül Askeri Darbesidir. 12 Eylül’ü kısaca değerlendirecek olursak bu darbeyi etkileyen iç ve dış nedenlerden söz etmek gerekmektedir.

İç nedenler: Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel partilerinin tek başına hükümeti kurabilecek salt çoğunluğa erişememesi neticesinde; Ekonomik, sosyal ve siyasal olarak toplum yaşamında rasyonel politikalar üretememeleri, terör ve anarşinin 1975 yılından sonra giderek tırmanması, aşırı sağ ve sol grupların toplumda yer edinmiş şahıslara yönelmesi sonucunda toplumda ciddi bir korku oluşturmaları, karaborsanın ve işsizliğin artması vb.. nedenler. Öte taraftan 19-26 Aralık 1978’de Kahramanmaraş’ta patlak veren Alevi-Sünni çatışmaları sonucunda 108 vatandaşın hayatını kaybetmesi²¹⁹ gibi olayların vuku bulması. Yukarıda söz edilen olayların sonucu toplumda belirsizlik, parçalanmışlık, kaygı oluşmuştur. Demirel hükümeti döneminde ekonomi alanında kamuoyunda 28 Ocak Kararları²²⁰ olarak bilinen, 28 Ocak 1980 da alınan kararlar ile ithal ikameci politikalara geçilmiştir, devletin ekonomideki etkisi azaltılmıştır. Öte taraftan terör faaliyetlerinin hız kazanmasında dolayı Örf-i İdare (sıkıyönetim) 13 ilde ilan edilmiş fakat somut bir sonuç elde edilememiştir.

Darbeyi tetikleyen dış nedenler ise: Darbeci zihniyetin kendisini uluslar arası platformlarda meşrulaştırması açısından mühimdir. 1970’li yılların sonuna gelindiğinde

²¹⁹ Dursun a.g.e. s. 43

²²⁰ Dursun a.g.e. s.54

Ortadoğuda meydana gelen iki önemli olay 12 Eylül Darbesinde önemli bir yere sahiptir. Bu olaylardan ilki, Afganistan'ın Sovyetler Birliği kontrolü altına girmesidir. İkinci olay İran'da batı yanlısı Şah Rıza Pehlevi iktidarının Mollalar ve Medrese öğrencilerinin ayaklanması ile son bulması ve Amerika karşıtı Ayetullah Humeyni iktidarı ile İran İslam Cumhuriyetinin kurulması (Şubat 1979) ile Batılı Emperyalist devletlerin Ortadoğu üzerindeki hegemonik politikalarının sekteye uğraması sonucu söz konusu devletleri Türkiye'ye yönlendirmiştir. Feruz Ahmad bu durumu şu şekilde tasvir eder:

“Türkiye’de generalleri müdahaleyi düşünmeye zorlayan ana saik ne akan kan ne de siyasi şiddettir. Temel neden İran Devriminden sonra batı için aniden stratejik olarak önemli olmaya başlayan Türkiye’nin istikrarı ile ilgili kaygı ve tazyik duygularıdır. (Aktaran: Dursun,2005, s.61)

Türkiye’nin batılı devletler ile yaşadığı başka bir problem ise 1974 Kıbrıs Barış Harekâtında Türkiye’nin üstlendiği rol sebebiyle Amerika tarafından Silah Ambargosunun konulmasıdır. Tüm bu iç ve dış sebepler darbeyi etkileyen önemli parametrelerdir.

1961 Anayasası demokratik uygulamalarının hemen hemen tümü 1982 Anayasası ile lağv edilmiştir. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi siyasal alanı son derece daraltan ve siyasi aktörleri gözetim altında tutmuştur. Darbe anayasası 1982 Kasım’ında yürürlüğe konuldu. 1983 yılının Mayıs ayında kurulan siyasal partiler yasası askeri vesayet altında işletildi. Bu yasanın kurumsal temeli bazı siyasi yasakların kaldırılması ve Kenan Evren’in ve arkadaşlarının 1989 yılında görev süresinin bitmesi ile kalktıysa da Anayasanın temel yapısı günümüze kadar devam etti. Böyle olmakla birlikte Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanlığı sürecinde düşünceyi ifade etme önündeki kısıtlamalar, bir kısım vatandaşların anadili kullanma hakkı üstündeki yasağın kaldırılması, diğer yandan Cumhurbaşkanı’nın himayesi altında resmi sansürden bir tartışma ortamının temini Türkiye’nin ufkunu açtı. Öyle ki 1991-1993 döneminde, sistem üzerindeki askeri vesayetten tutunda etnik sorunlara hatta Kemalizm’e kadar tartışmaya açılmayan konu kalmamıştır.²²¹

²²¹ Yeni Türkiye Ansiklopedisi, a.g.e. Cilt 23-24, s.803

1980 Askeri Darbesi sonrası aşiretsel yapı tekrar hortlanmaya başlamış. Aşiret ve cemaat yapısı içindeki siyasal tavır kentin yerel ve genel yönetimini de artık belirler duruma gelmiştir. Doğudaki genel durum böyle olduğu gibi, Hakkâri ilinde de yerel ve genel siyaseti belirleyen temel dinamikler aşiret ve onun önderleriydi. Siyasal hayatın temel belirleyicisi olan siyasal partiler kitle partisi olamamış ve sınıf bilinci gelişmemiştir. Nitelikten çok niceliğe önem veren, aşiret reisinin iktidarı ile şekillenen bu sistem Fransız Siyaset bilimci Maurice Duverger'in taksimatında kadro parti tipi sınıflandırmasında tanımlanabilir.²²²

12 Eylül darbesinin kontrolü ve vesayeti altında demokrasiye geçişin son aşamasını 6 Kasım 1983 günü yapılan seçimler olmuştur. Bu tarihte sandık başına geçecek seçmenler beş yıl ülkeyi yönetecek kadroyu belirlemek üzere seçime katılmalarına izin verilen üç siyasi parti arasından bir tercih yapabileceklerdi. Partilerin seçim çevrelerinde gösterdikleri adaylarda Milli Güvenlik Kurlunun (MGK) araştırmasından geçmiş ve adeta bir veto sağanağı yaşanmıştır.²²³ 1980 Askeri darbesinin Hakkâri'deki sonuçlarından biri, farklı partilerden adaylıklarını bırakan Cumhur Keskin, Salih Sıtkı, Macit Pirozbeyoğlu ve Naim Geylani gibi kişilerin adaylıklarının Milli Güvenlik Kurulu tarafından veto edilmesidir. Bu vetoların nedeni, askerlerin desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisine (MDP) milletvekili adaylığı için başvuran Ertuşi ve Pınyanışilerin aralarındaki iç çelişkilerin Parti merkezi tarafından iyi okunması sonucu, her iki aşiret konfederasyonu üyelerine adaylık verilmemesidir. Ertuşi ve Pınyanışiler yukarıdaki vetolara nispet olarak aralarında tarih boyunca olagelen sağ-sol ayrımını bir kenara atarak Halkçı Partiyi (HP) desteklemişlerdir. HP Hakkâri'de %51²²⁴ oranında oy alarak biri Pınyanışi (Sait Erol) ve diğeri Ertuşili (Lezgin Önal) ildeki mevcut iki milletvekilini almıştır.

1980 Askeri Darbesinin diğeri bir sonucu, yerel siyasette de etkisini göstermiş olmasıdır. Belediye Başkanları görevden alınmış yerine, asker kökenli insanlar, Devlet kurumlarında çalışan memurlar atanmıştır. Bir örnek vermek gerekirse Hakkâri

²²² Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, (çev. ş. Tekeli), İstanbul 1982, s.18.

²²³ Dursun, *a.g.e.*, s.125

²²⁴ Belgenet.

Bayındırlık Müdürlüğünde görevli bir Mühendis olan Mirza Mehmet Çetin belediye başkanı yapılmıştır. Bu durum 1983 yılına kadar devam etmiştir.

1984 yılından itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da siyasi, ayrılıkçı olayların artması neticesinde özellikle şehir merkezleri dışında polis ve jandarma karakollarından uzak noktalarda ikamet eden insanlarımızın, can ve mal güvenliğinin sağlanması ve saldırılardan korunmaları amacıyla, 26.03.1985 tarih ve 3175 sayılı Kanunla, 442 sayılı Köy Kanunu’nun 74. maddesinde yapılan bir değişiklikte, Geçici Köy Koruculuğu müessesesi kurulmuştur. Valiliğin teklifi ve Dışişleri Bakanının onayı ile de Geçici Köy Korucusu (GKK) görevlendirilmiştir. Türkiye’de 19. Yüzyıl sonlarında kurulan eski Hamidiye Alayları’nı hatırlatan ‘Köy Koruculuğu’ sistemi büyük oranda Komprador yerel ağalar tarafından yönetilmektedir. Köy Korucuğu sistemi Ankara tarafından PKK (Partiya Karkeren Kürdistan) ve diğer ulusal hareketlere karşı çok ihtiyaç duyulan bir güç iken, esasen ağalar için son savunma mevzisiydi.²²⁵ GKK omurgasının 1923’te çıkarılan İzale-i Şekavet Kanunu oluşturur. Bu kanun ile aşiretlere silah verilmiş, amaç köylerin eşkıya ve diğer suç örgütlerinden köyleri korumaktır. İzale-i Şekavet Kanunu Anayasa’ya aykırılığı gerekçesi ile 1961 yılında kaldırıldı.

Koruculuk sisteminin kurulmasıyla, Hakkâri ilinde Ertuşi Konfederasyonuna bağlı; Jirki, Kaşuran, Mamhuran aşiretleri ile Pınyanışi Konfederasyonuna bağlı; Hakkari Merkez ve ilçelerinde Silehi, Yüksekova da Pınyanışileri, Oramariler, Dostkiler, Kevijiler koruculuk bayrağını almışlardır. İlde yarı feodal aşiret sistemi Koruculuk Sistemi ile çözülmesi durmuş, aşiretlerin devlet silahını alarak konumlarını güçlü hissetmelerine ve çeşitli suç örgütlerinin içinde yer almalarına neden olmuştur. Koruculuk sisteminde devlet bireylere gitmek yerine aşiret liderlerini ikna ediyor. Çünkü aşiret, liderinin sözünden çıkmıyor, liderin devlet ile yaptığı antlaşma tüm aşireti de bağlıyor. 1975 yılında ‘altı jandarmanın öldürülmesi’²²⁶ ile ilgili olarak aranan yukarıda adı geçen Tahir Adıyaman kendisini bağışlaması karşılığında devlet ile pazarlık yaptı ve Beytüşşebap çevresinde aşiretini GKK yaptı. Bu örnekten de anlaşılıyor ki devletin yasal paramiliter kuvvetleri olan GKK’ lar, pragmatist ilişkiler üzerine bina edilmiş bir

²²⁵ İzadi *a.g.e.* s.358.

²²⁶ Jongerden *a.g.e.* s.108.

düzendir. Göç-Der'in 2003 yılı raporuna göre Hakkâri ve ilçelerinde 7.643 GKK mevcuttur. (Kaynak: Göç-Der 2003:10-11) Bu tarihten sonrada özellikle Hakkari merkezde bu sayının giderek arttığı şehir sakinlerinin beyanatları ile anlaşılmıştır. Söz konusu olaylar neticesinde Hakkâri Merkez ve ilçelerinde boşaltılan yaklaşık üç bin köy için dönemin Başbakanı Bülent Ecevit 1999 yılında köy kent Modeli önerdi. Model kırsal alanın, kırsal yerleşim birimleri ve aynı zamanda yatay ve dikey bütünleşmesi yoluyla yeniden örgütlenmesinden oluşuyordu.²²⁷ Bu model ile kırsal yerleşim alanında yönetsel olarak dikey bir bütünleşme ile ulus devlet çatısı altında ulusal birlik yaratmaktı. Basit bir anlatımla mekânsal bütünleşirmenin politik ve toplumsal yaşam için ortak bir temel yaratacağı düşünülüyordu. Kırdan kentlere yapılan göç kırdaki bir nebze hâkim olan özgür yaşam biçimi şehirlerin egemenliği altına girdi. Bu amaç ile Merkezde Jirki aşiretleri Kırıkdağ köyüne Merkezköy projesi yapıldı. Çukurca ilçesinde yine Bülent Ecevit'in 2000 yılında ortaya attığı Köykent projesinin GAP eliyle yürütülmesi kapsamında Ertuşi aşiretinin yaşadığı Uzundere ve çevresindeki köylüleri Doğanyurt Köykent'inde toplanmıştı. Bu projeler güvenlik kaygılarının dışında, politik olarak da aşiretlerin siyasi iradelerinin tek merkezde toplanması ve siyasi tercihlerinin yönünü belirmesi bağlamında önem arz etmekteydi.

Yukarıda belirtilen güvenlik konsepti ülke siyasetine de sirayet etmiştir. 1999 Genel Seçimlerinde Hakkâri'de Milletvekili seçilen Macit PİROZBEYOĞLU ANAP (Anavatan Partisi) ve Evliya PARLAK Fazilet Partisi aynı aşiret'in (Pınyanışı) ağa ailesinden geldiği anımsanırsa da, aşiret çevresinden oy almadıkları halde seçilmesinin sebebi Türkiye'de mevcut olan %10 seçim barajıdır. Aynı dönemde Milletvekili seçilen Hakki TÖRE ise korucu başı olması ve OHAL (Olağanüstü Hal Bölgesi) Valilerinin Ankara'daki girişimleri sonucu DYP (Doğru Yol Partisi)'den bırakılmış ve seçimi kazanarak meclise gitmiştir.

²²⁷ Jongerden *a.g.e.* s.159.

13. 2002-2011 DÖNEMİNDE HAKKÂRİ'DE AŞİRET SİYASETİ

2002 Milletvekili seçimlerinde ülke genelinde başarılı çıkan AKP'nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) başta bölgesel sorunlar olmak üzere Türk siyasetindeki ılımlı bakış açıları, halkı ülkenin tümünde umutlandırdığı gibi Hakkâri gibi Kürt sorunun merkezi kabul edebilecek bir ilde de büyük bir heyecan yaratmıştır. Bu heyecan Doğu Anadolu genelinde AKP birinci parti olmuştur. Hakkâri, Türk-Kürt kavgasının odağında yer alan bu ilin; işsizlik, insanların sosyal yaşam alanlarından göç etmek zorunda kalmasının doğurduğu sosyo-psikolojik etkiler, can güvenliğinin olmaması, eğitim ve sağlık personellerinin bu kente gelme noktasındaki isteksizliğin yarattığı sorunlar, yazılı ve görsel medyada oluşan kötü imaj il halkını derinden etkilemiştir. Tüm bu problemleri yaşayan bu halkın öncelikli amacı bu sorunun demokratik siyasal çözümünün, AKP hükümetinin yapacağı inancıyla 2007 yılı seçimlerinde oyların %33²²⁸ oranında alarak Meclise iki Milletvekili göndermiştir. 2007 Milletvekili Seçimlerinde Hakkâri'nin AKP'li iki milletvekili, aşiret liderlerinin oğullarıydı. Abdullmuttalip ÖZBEK Ertuşi Konfederasyonuna bağlı Gravi aşiretinin lideri Cemil ÖZBEK'in oğluydu, Rüstem ZEYDAN yine Yüksekova Pınyanışiler'inin lideri Kerem ZEYDAN'ın torunuydu. Bu isimler Aşiretsel kaygılar ile bırakıldığı halde yeterli oy almamak ile beraber, tıpkı 1999 seçimlerinde olduğu gibi %10 seçim barajı ile seçilmişlerdir. Söz konusu seçimde Hakkâri'de bağımsız milletvekili seçilen Hamit GEYLANİ AKP'ye oy verenlerin dışında, diğer tüm kesimlerin milletvekili olarak kabul görmüştür. Yukarıdaki tespite ek olarak Rüstem Zeydan'ın aileden gelen bir seçim tabanı olmak ile beraber seçim barajının olmadığı bir ortamda aşireti üzerindeki güçlü nüfuslarının etkisiyle seçilebilme ihtimali her zaman için mevcuttu. 2007 seçimlerinden sonra bölgesel sorunun çözülmesi hususunda verilen vaatlerin yerine gelmemesi, şiddet faaliyetlerinin artması halkın genel psikolojik ve sosyal durumunda herhangi bir değişikliğin olmaması sonucu 2011 Genel seçimlerinde Hakkâri İlinde genel olarak oyları barış ve huzurun hâkim kılınması için halkı umutlandıran BDP'ye (Barış ve Demokrasi Partisi) kaymasına neden olmuştur. BDP il genelinde meclise üç Milletvekili göndermiştir.

²²⁸ http://www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=15&il_id=1011.

Fakat Hakkâri’de araştırmalarımız boyunca görüştüğümüz çoğuş insan BDP’nin halkın beklentilerine cevap olmadığdır. Bu görüşe halk nezdinde temel dayanak oluşturan nedenlerden birincisi: BDP’nin sorunun çözümlmesinde muhatap bulamaması, ikinci dayanak: BDP’nin hazine yardımı almaması, üçüncü dayanak: BDP’li siyasetçilerin büyük bir oranın KCK davaları adı altında hapiste olması ve bununda partinin yerelde siyasi gücünü önemli oranda düşürmesidir.

Bölgede mevcut sorunun demokratik çözümü konusunda Hakkâri seçmenin bel bağladığı BDP’nin dışında diğerk partilerin veya yerel söylem ile “Düzen Partileri” parti teşkilatı bile açamamışlardır. Hakkâri ilinde 2011 genel seçimlerinde siyasetin tek tipleştirmesi ulusal bir bilincin yükselttiğı, feodal yapının tamamen ortadan kalktığı şeklinde anlamamak gerekir. Aşiret liderlerinin geleneksel otoritesi zayıflamak ile beraber siyasal baskılarında rolü vardır. Aşiret etkisinin zayıfladığının en büyük göstergesi 2007 genel seçimlerinde son dönemini milletvekillikte geçiren Mustafa ZEYDAN’nın oğuş Rüstem ZEYDAN’dan sonra Pınyanışı aşiret liderliğini yapan Kerem Ağa ailesinin siyasal tercihlerinin değışmesi sonucu genel siyasi eğilimlerinin Hakkari’nin genelinin talepleri ile örtüşmüştür. Nitekim yıllarca Hakkâri siyasetinin simgesi haline gelen Mustafa ZEYDAN gibi bir şahsiyetin oğuş Abdullah ZEYDAN’ın 09.11.2012 tarihinde bir grup akrabası ile BDP’ye katılması il siyasetinin yukarıdaki söylemi doğrular niteliktedir. Kendisi ile mülakat yaptığımız Abdullah Zeydan BDP’ye katılma kararını şöyle değerlendiriyor: “ PKK başkaldırısının başladığı 1978 yılı ve sonraki yıllarda gütmüş olduğı Bağımsız Kürdistan kurma amacı bizim aileyi ve aşiretimizi, bu harekete karşı mesafeli davranmaya itmıştir. Kürt olarak talep ettiklerimiz hakların devlet tarafından verilmesinden yanaydık. Ta ki Kürt hareketinin ayrılmak değil de anadilde eğitim, kimlik vb.. taleplerin, Anayasa çatısı altında tanınması gibi makul talepler dillendirildiğinde Yüksekova Pınyanışiler’i bu harekete yakın durmuştur ve 2011 seçimlerinde %80 oranında destek sunmuşlardır.”

Ez cümle olarak, şu söylenebilir: feodal aşiretsel bağlar ile şekillenen Hakkâri siyaseti, aşiretsel bağların bazen çözölme noktasına geldiğı, sonrasında bir anda tekrar yükselmeye başladığı görölmüştür. 1970’lı yıllarda aşiretsel yapı ciddi oranda bozulmaya başlamışsa da 2002 seçimlerinde Hakkari Ak Parti Milletvekillerinin sadece

kendi akraba çevresine yönelik devlet imkanlarının kullanması başta merkezde oturan Pınyanışiler olmak üzere diğer aşiretlerde de ciddi reaksiyonlar oluşturmuş, bir nevi aşiretçilik yeniden hortlanma noktasına gelmiştir. Üzerinde durulması gereken başka bir önemli nokta Hakkâri tarihinde 2011 seçimlerine kadar siyaset'in hiçbir zaman ideolojik olmadığıdır. Aşiretsel olarak Sağ, Sol ayrımı olsa da çağdaş söylemde aşiretlerin siyasi fikir ayrılıkları olmamıştır. 2011 genel seçimlerinde tek partinin elde ettiği başarı halkın ulusal bilinç düzeyinin artmasından ziyade mevcut kaotik ortamdan kurtulmak istemeleridir.

SONUÇ

Çalışmamız boyunca görüldüğü gibi birincil ilişkilere dayanan ilkel bir örgütlenme biçimi olan aşiretler özellikle üç nokta etrafında belirginleşmektedir. Bunlardan ilki: kan bağı temelinde olan akrabalıktır ki baba tarafından birbiriyle kandaş olan fertlerin dayanışma duygusu etrafında meydana getirdikleri birlikteliktir. Diğer i ise: geçim kaynaklarının kıt, toplumsal iş bölümünün minimum seviyede, bireysel özerkliğin gelişmemiş, yetkin bir sivil-yasal çerçevenin oluşmamış ve yönetici birimlerin ya çok yetersiz ya da aşırı merkeziyetçi olduğu toplumsal çevrelerde kolektif şeref duygusu etrafında oluşmasıdır. Aşiretin üçüncü saç ayağı ise: yukarıdaki nedenler göz önüne alındığında ekonomik işbirliği ve ortak mekan üzerine kurulan ve bireyleri dış etkenlere karşı koruyan bir savunma kurumu olmasıdır. Bir aşiretin oluşumunda, sürekliliğinde, şekil almasında ve ilişki türlerinin belirlenmesinde yaşadığı coğrafya oldukça etkileyicidir. Bu etken, aşiretin göçebe veya yarı-göçebe olmasında etkileyici olduğu gibi üretim şekillerinin belirlenmesinde de etkileyicidir. Bu durum toprağa veya hayvancılığa bağlı geçim ekonomisinin gelişmesine neden olmuştur. Devlet aygıtının gelişmemiş olduğu geleneksel toplum ilişkilerinde, aşiret bireyin kendisini güvende hissedeceği ve aidiyet duygusuyla eylemlerini meşrulaştıracığı bir birim olarak yaygınlaşmıştır.

Çatışma ortamlarında yoğun olarak ortaya çıkan aşiretler, üyelerinin kendisine karşı saygı duyduğu, ululadığı bir reis etrafında kenetlenirler. Bu otorite onların ilişkilerini düzenler ve tarafları birbirlerine karşı dengeler. Dıştan gelebilecek saldırılara karşı aşireti, korunaklı hale getirmek için aralarında bir denge işlevi görür. Küçük aşiretlerde akrabalık bağı canlı olduğu için reislik kurumu eşitler arasında bir derece önde olmaya dayanır. Büyük aşiretlerde ise daha çok savunma duygusuna ve ekonomik işbirliğine dayandığı için akrabalık bağları zayıflar ve bu da tabakalaşmaya yol açar. Bu durumlarda reis, otoritesinin devamı için iç ve dış çatışma ortamları yaratır. Geçim ekonomisine dayanan aşiretlerin üyeleri arasında doğal iş bölümü vardır. Bu durum üyelerin rol ve statülerini belirlemede önemli bir etkindir.

Aşiretler, geleneksel toplumlarda kendi doğallıkları içerisinde gelişimlerini gösterirken, devletle yan yana yaşadığında ise karmaşık bir yapı arz eder. Birey, bir yandan aşir iken bir yandan da vatandaş'tır. Bu farklı kimlikler aynı anda bulunduğu anda, toplumsal alanda ciddi sorunlar yaratar. Özellikle siyasi partilerin aşiret biriminden medet ummaları bu geçiş sürecini zorlaştırmakta, farklı biçimlerde de olsa aşiret ilişkilerinin devam etmesine neden olmaktadır. Kentleşme ve eğitimin, yaygınlaşması gibi olgulara rağmen aşiret ilişkilerinin devam ediyor olması büyük ölçekte devletin; bireylerin kendilerini içinde güvende görecekları bir ortam yaratmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Genelden özele yapmış olduğumuz analiz Hakkari aşiret siyasetini de tarih boyunca etkilemiş, aşiret ve siyaset paralel yürümüştür.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet:** Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırma Vakfı Yay. İstanbul, 1999.
- Akpınar, Alişan:** *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, Göçebe yayınları, İstanbul, 1997.
- Akçora, Belma:** *Devletin Kürt Filmi (1925-2009 Kürt Raporları)*, Ayraç yayınları, İstanbul, 2008.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali:** *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- Ahmad, Feroz:** *İttihat ve Terakki*, Kaynak Yayınları, Çeviren Nuran Yavuz, 1984.
- Alikılıç, Dünder:** *İrisan Beyleri*, Tarih Düşünce kitapları.
- Anonim:** *Aşiret Raporu*, Kaynak Yayınları, 2003.
- Argunhan, Metin:** *Hamidiye Alayları ile Koruculuk İlişkisi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış “Yüksek Lisans” Tezi, Ankara, 2009.
- Arslan, Ahmet:** *İbn-i Haldun*, Vadi Yayınları, Ankara, 1987.
- Ayata, Güneş Ayşe:** *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, Gündoğan Yayınları, 1992.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 12.11.1929/563.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*, 15.02.1954/37.
- Bayar, Celal:** *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, Ekim 2006.

- Bruinessen, Van Martin:** *Ağa Şeyh Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Bruinessen, Van Martin:** *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, 1993
- Durç Ateş, Safiye:** *Aşiret ve Siyaset*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış “Yüksek Lisans” Tezi, Ankara, 2009.
- Dursun, Davut:** *12 Eylül Darbesi*, Şehir Yayınları, İstanbul, Ocak 2005.
- Dündar, Safiye:** *Türkiye’de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışmaları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış “Doktora Tezi”, Ankara, 2006.
- Çeçen, Anıl:** *Kültür ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- Çiftçi, Sabri:** *Modernden ve Postmoderne İktidar Kavramındaki Değişim*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış, “Yüksek Lisans” Tezi, Ankara, 1997.
- Çölemerikli, İhsan:** *Mezopotamya Uygarlığı’nda Hakkari*, Lis Yayınları, 2006.

- Ebinç, Sait:** *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet,*
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yayınlanmamış “Doktora” Tezi, Ankara, 2008.
- Erdost, Muzaffer İlhan:** *Şemdinli Röportajı,* Onur yayınları, Ankara, 1987.
- Eryılmaz Bilal:** *Bürokrasi ve Siyaset,* Alfa Yay. 2008.
- Çam, Esat:** *Siyaset Bilimine Giriş,* İstanbul Der yay. 1994.
- Garro, Sasuni:** *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıl'dan*
Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri, Çev: Bedros
Zartaryan, Med Yayınları İstanbul, 1992.
- Gazi Mustafa Kemal:** *Nutuk,* Çev. Mehmet Seçkin, Can Matbaacılık,
Ekim 2004.
- Gündoğan, Cemil:** *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Sait*
Ayaklanmasına Etkileri, Komal Yayınevi.
- Gökalp, Ziya:** *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,*
Sosyal yay. İstanbul 1992.
- Hassan, Ümit:** *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi,*
Toplumsal dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Heckmann Yalçın, Lale:** *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri,* çev.
Gülha Erkaya, İletişim yay. İstanbul 2002.
- Heywood, Andrew:** *Siyaset,* Adres Yayınları, Ekim 2007.
- Hobbes, Thomas:** *De Cive (Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri),* Çev.
Deniz Zarakolu, Belge Yayınları, Haziran 2007.

- Izadi, R. Mehrdad:** *Kürtler*, İngilizceden Çeviren Cemal Atila, Doz Yayınları , II. Baskı, 2007.
- Jean-Jacques, Rousseau:** *Ekonomi Politik*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitapevi, Nisan 2005.
- Jongerden, Joost:** *Türkiye’de İskan Sorunu ve Kürtler*, Vate Yayınları, Çeviren: Mustafa Topal, 2007.
- Karl, Marx ve Friedrich, Engels:** *Komünist Manifesto*, Alter yayıncılık, Ankara, 2010.
- Kısakürek, Necip Fazıl:** *Benim Gözümde Menderes*, Büyük Doğu Yayınları, 1994.
- Kızılkaya ,Muhsin:** *Eski zaman Eşkîyaları*, Sel Yayıncılık, 1999
- Kocadağ, Burhan:** *Doğuda Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, Can yayınları, İstanbul, 1992.
- Kongar, Emre:** *21. Yüzyılda Türkiye “2000’li yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı”*, Remzi Kitapevi, 1998.
- Kürt Siyaset Tarihi:** Hazırlayanlar: “Celile Celil, M.A. Gasaratyan, O.i. Jegalina, M.S. Lazarev, Şakire Xidoeye Mihoyan”, Peri Yayınları, 1998.
- Lewis, Bernard:** *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Arkadaş yayınları, Ankara 2009.

- Marshall, Gordon:** *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara 1999.
- Menteşasvili, A.M.:** *Dünden Bugüne Kürtler*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2004.
- Minorsky, Viladimir - Bios Thomas:** *Kürt Milliyetçiliği*, Örgün Yayınevi, Aralık 2008, İstanbul.
- Mihoyah, Ş.X. ve Lazarev, M.S.:** *Kürdüstan Tarihi*, Çev. İbrahim Kale, Avesta yayınları, İstanbul, 2010.
- Maurice, Duverger:** *Siyaset Sosyolojisi*, (çev. Tekeli), İstanbul 1982.
- Nikitin, Bazil:** *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, Deng. Yayınları, İstanbul, 1994.
- Nikitin, Bazil:** *Kürtler*, Çeviren Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 2. Baskı, Ekim 2010.
- Orhonlu, Cengiz:** *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, Eren yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Özcan, Ali Kemal:** *A Theoretical Analysis Of The PKK and Abdullah Öcalan, Routledge Advances In The Middle East and Islamic Studies*, New York, 2006.
- Özçelik, Hakan:** *Atatürk Dönemi Faaliyetleri ile 1938–1960 Dönemi Hükümetlerinin Faaliyetlerinin Mukayesesi*,

- Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış “Doktora”
Tezi, İstanbul, 2010.
- Özer, Ahmet:** *Doğu Anadolu’da Aşiret Düzeni*, Boyut Yayınevi,
Aralık, 1990.
- Russell, Bertrand:** *İktidar*, (Çev. Mete Ergin), Cem Yayınevi, İstanbul,
1990.
- Şeref Han:** *Şerefname*, Çev: M. Emin Bozarslan, İstanbul,
1971.
- Sezen, Saim:** *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ekim
1994.
- Şenel, Alâeddin:** *İlkel Toplumdan Uygar Topluma*, V Yayınları,
Ankara, 1991.
- Şeyh Abdurrahman-i**
- Taği:** *Mektuplar*, Sey-Taç Yayınları, 2007.
- Şimşek, Sefa:** *Törelerin Aynasında Doğu ile Batı*, Asa Yayınları,
Bursa, 1998.
- Şimşir, Bilal N.:** *Kürtçülük II 1924-1999*, Bilgi Yayınevi, Birinci
Basım, İstanbul, Ocak 2009.
- Tan, Altan:** *Kürt Sorunu*, Timaş Yay., Mart 2011
- Tan, Altan:** *Kürtler*, Çıra Yayınları, 2011.
- Teziç, Erdoğan:** *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, Ekim 2005
- Türköne, Mümtazer:** *Siyaset*, Etkileşim Yayınları, Eylül 2012
- TDV, İslam Ansiklopedisi, 4.Cilt, İstanbul, 1991

Turan, Menaf: *Türkiye’de Kentsel Rant*, Tan Yayınları, Aralık, 2009.

Vergin, Nur: *Siyasetin Sosyolojisi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003

Yayla, Ahmet: *Siyaset Teorisine Giriş*, Kesit yay.2012.

Yeni ve Yakın Çağda Yeni Türkiye

Ansiklopedisi: *Cumhuriyet-II, Siyasal Değerlendirme*, Cilt 23-24.

Yılmaz, Nurettin: *Yakın tarihin Tanıyıım*, Veng Yayınları, Ankara, 2007.

Wadie Jwaideh: *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, Çev.İsmail Çekem, Alper Duman, İletişim yayınları, İstanbul 1999.

Wadie Jwaideh: *Kurdish National Movement – Its Origins and Development*, Syracuse University Pres, (Article) 2006.

İnternet Kaynakları

www.Belgenet.net

Sürelî Yayınlar

Hakkâri 2011 Kitabı, Hakkâri Valiliği Yayınları, Yayın No: 6, Anıt Matbaası, Ankara

Hakkâri 2003 Kitabı, Anakara Yayınevi, TŞOF Matbaacılık.

Hakkari Rehberi, Derleyen Hacı Tansu, Anıt Matbaa, Ankara, 2010.

Uluslar arası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu, Hakkari Üniversitesi yayını, 2014

Dergiler

Iğdır Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3 Nisan 2013, s. 100

ÖZET

Bu çalışma da tarihsel süreçte genel olarak aşir (eşir) kavramı üzerinde duruldu. Kürtlerin yaşadığı sarp bölgelerin yaşam koşulların insanlar üzerindeki etkileri, aşiretsel örüntülerin toplumsal yaşam üzerindeki olumlu olumsuz yansımaları, akrabalık ilişkileri, yerleşme durumlarına, göç durumlarına bağlı olarak aşiretsel yapı anlatılmaktadır. Aşiretsel yapının feodal ilişki ağları içinde mi yoksa sosyolojik bir gerçek mi olduğu siyasal teoriler ışığında anlatılmaya çalışıldı.

I. Bölümde genel bir demografik ve sosyolojik değerlendirme yapıldıktan sonra II. Bölümde Hakkâri ilinin aşiret ve siyaset ekseninde liderlik, aşiretsel iktidarı oluşturan temel seciyeler özellikle din ve aşiret siyaseti üzerinde duruldu. Osmanlı İmparatorluğunun son siyasi döneminde, II. Abdülhamit'in aşiret siyaseti, Hamidiye Alayları, Aşiret Mektepleri kısaca değinildikten sonra, Hakkâri siyasi ve kültürel hayatına önemli katkıları olan Saadeta Nehr-i ailesinin mensuplarından Şeyh Übeydullah'ın isyanı ve Cumhuriyet döneminde Hakkâri de meydana gelen isyanların genel bir değerlendirmesi yapıldı.

1945 yılından sonra Türkiye'deki çok partili siyasal hayat'ın başlaması ile Hakkâri ilinde Pınyanışi ve Ertuşi konfederasyonlarına bağlı aşiretlerin Türkiye'deki siyasal partilere katılmaları, aşiret ve siyasetin paralel bir kulvarda seyir etmesi, darbe dönemlerindeki siyasal davranışlar, son olarak milliyetçiliğe dayanan Kürt baş kaldırısıyla aşiretsel siyasetin geldiği nokta, aşiretsel yapının çözülme aşamaları üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

In this study, the concept of tribal in general (the tribe) is focused on the historical process of supercharging. Effects of living conditions in the regions inhabited by Kurds steep on humans, positive and negative repercussions of tribal patterns on the social life, kinship, residence status, the tribal structure depending on immigration status are described.

In first Part we handled, Whether relationship is in the networks of tribal feudal structure or it is a real sociological fact is tried to explain in the light of the political theories after an overall assessment, in the second part we handled, tribal and political axis of the province of Hakkari, leadership, the basic features of tribal government and tribal politics of religion in particular are explained. In the last political term of the Ottoman Empire, tribal politics of II.Abdul Hamid, regiments, Tribal Schools are mentioned shortly , and a general assessment has been done about the rebellion of Shaykh Ubayd who is a member of the family “the Saadeta the river-i” having great contribution to the political and cultural life in Hakkari and about the rebellions occurred during Republic period.

After 1945, with the start of a multi-party political life in the province of Hakkari in Turkey, the participation of the tribes connected to confederations of Pınyanışi and Ertuşı to political parties in Turkey, accompaniment of tribal and politics lanes, political behaviors in coup period , solving phases of tribal structure and finally the point that tribal politic reached with the Kurdish uprising based on nationalism are emphasised.